

GERECHTIGHEID EN BARMHARTIGHEID

ONDERZOEK NAAR DE
BETROKKENHEID VAN KERKEN EN
DIACONALE ORGANISATIES BIJ DE
AANPAK VAN ARMOEDE EN
SCHULDEN

Auteurs:

Jurriaan Omlo, Sylvana Robbers & Mayke Kromhout

COLOFON

Auteurs: **Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.**

Opdrachtgevers: Knooppunt Kerken en Armoede, SKIN, SchuldHulpMaatje, Netwerk DAK & PthU.

Vormgever: MAG gezien

Stuurgroep: Jonna van den Berge-Bakker, Karin Bornhijm, Hermen van Dorp, Meta Floor, Madelon Grant, Derk Jan Poel, Helma Hurkens, Erica Meijers, Johan Nieuwenhuis, Carla van der Vlist.

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan onder voorwaarde van de bronvermelding:

© Bureau Omlo (Utrecht), 2023

De inhoud van deze publicatie is met grote zorg samengesteld. Desondanks is Bureau Omlo niet aansprakelijk voor de eventuele schade die ontstaat door het gebruik van deze informatie.

Inhoudsopgave

Managementsamenvatting	6
1 Inleiding	9
1.1 Onderzoek naar de aanpak van armoede en schulden onder kerken en diaconale organisaties	9
1.2 Kerken en diaconale organisaties	10
1.3 Cijfers over armoede in Nederland	10
1.4 Betekenissen van armoede	11
1.5 Leeswijzer	12
2 Aanpak van het onderzoek	13
2.1 Doelstellingen en onderzoeksvragen	13
2.2 Interviews en focusgroepen	14
2.3 Enquête	16
2.4 Rapportage	19
2.5 Betrokkenheid van organisaties en leden van de stuurgroep	20
3 Geld en inzet	21
3.1 Bedragen die worden besteed aan armoedebestrijding	21
3.2 Bedragen voor individuele en collectieve hulp	22
3.3 Aantal hulpvragen	23
3.4 Verwachting over het aantal hulpvragen	24
3.5 Ingezette uren	25
4 Bereikte groepen en activiteiten	27
4.1 Bereikte groepen	27
4.2 Verborgene activiteiten	31
4.3 Individuele financiële ondersteuning	32
4.4 Materiële ondersteuning voor eerste levensbehoeften	33
4.5 Sociaal-emotionele ondersteuning en een luisterend oor bieden	35
4.6 Sociale netwerken van mensen versterken en uitbreiden	36
4.7 Begeleiding naar (vrijwilligers)werk en scholing	37
4.8 Signaleren, doorverwijzen, belangen behartigen en lobbyen	38
4.9 Mate waarin activiteiten voorkomen	41

5	Het kenmerkende aan de aanpak	44
5.1	Gedreven vanuit gerechtigheid en barmhartigheid	44
5.2	Langdurig en trouw ondersteunen	45
5.3	Nieuwe kansen blijven bieden	46
5.4	De tijd nemen voor mensen met echte aandacht	47
5.5	Maatwerk bieden	48
5.6	Ondersteunen vanuit vertrouwen, liefde en gelijkwaardigheid	48
5.7	Aandacht voor talenten én tekortkomingen	51
5.8	Onvoorwaardelijke hulp bieden	51
5.9	Laagdrempelige hulp bieden	53
5.10	Gemeenschapsvorming	54
5.11	Mate waarin de kenmerken breder herkend worden	55
6	Ontwikkelingen en trends	58
6.1	Meer aandacht voor mensen in armoede die niet tot de kerkelijke gemeente behoren	58
6.2	Soms is de aandacht voor mensen in armoede die niet behoren tot een kerkelijke gemeente beperkt	59
6.3	Armoede is in gevestigde kerken moeilijk bespreekbaar voor kerkleden	60
6.4	Armoede is bij een deel van de internationale en migrantenkerken vaker bespreekbaar	60
6.5	Groeiende presentie in wijken	63
6.6	Minder zichtbaar in het publieke debat	64
6.7	Veranderingen in de bejegening van mensen in armoede	65
6.8	Verschillende trends in samenwerkingsrelaties	66
6.9	Ontkerkelijking en vergrijzing beïnvloeden de aanpak van armoede	67
6.10	Een steeds complexere samenleving beïnvloedt de aanpak van armoede	68
7	Verbetersuggesties	69
7.1	Investeer in het verstrekken van duurzame hulp	69
7.2	Investeer in bewustwording, activering en signalering	70
7.3	Investeer in een verdere verdieping van de samenwerking met andere partijen	70
7.4	Investeer in ervaringsdeskundigen zonder hen te overvragen	71
7.5	Investeer in een sterkere deelname aan het publieke debat en lobby	72
7.6	Investeer in verdere professionalisering van de aanpak	73
7.7	Investeer in evidence based werken	74
8	Concluderende samenvatting	76
8.1	Aanpak van het onderzoek	76
8.2	Veel inspanningen om armoede te bestrijden	77

8.3	Verwachte stijging in hulpvragen	77
8.4	Breed palet aan activiteiten	78
8.5	Bereikte groepen	78
8.6	Kenmerken aan de aanpak van armoede	79
8.7	Ontwikkelingen en trends	80
8.8	Verbetersuggesties	81
Bronnen		83
Bijlage 1		85

Managementsamenvatting

Kerken en diaconale organisaties hechten er belang aan dat er via onderzoek zichtbaar wordt gemaakt welke activiteiten zij ondernemen om armoede en schulden tegen te gaan en welke trends en ontwikkelingen daarin zichtbaar zijn. Sinds 2002 doen kerken elke drie jaar dan ook samen onderzoek naar de betrokkenheid van kerken bij mensen in armoede in Nederland. In 2022 is er voor de negende keer een dergelijk onderzoek verricht.

Aanpak

Dit onderzoek heeft een andere opzet gekregen dan de afgelopen edities. Waar de vorige studies uitsluitend kwantitatief van aard waren, is er in het huidige onderzoek gekozen voor een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek. In het kwalitatieve onderzoek zijn negen experts geïnterviewd. Daarnaast zijn er zes groepsinterviews georganiseerd met vertegenwoordigers van de volgende categorieën organisaties: (1) caritasinstellingen en diaconieën; (2) internationale kerken en migrantenkerken; (3) SchuldHulpMaatje; (4) Inloophuizen; (5) Wijkpastoraat en straatpastoraat en (6) Pioniersplekken.

Veel inspanningen om armoede te bestrijden

Net zoals uit eerdere studies naar voren kwam, blijkt ook uit dit onderzoek dat er vanuit kerken en diaconale organisaties veel inspanningen worden geleverd om armoede in Nederland te verminderen en de negatieve gevolgen ervan te beperken. Zo komt het geschatte aantal uren dat betaalde en onbetaalde krachten hebben besteed aan het ondersteunen van mensen in armoede uit op 2.260.589.

Naast veel uren, is er ook een omvangrijk bedrag uitgegeven aan armoedebestrijding. Zo blijkt er in totaal €40.989.045 te zijn uitgegeven, waarvan € 16.678.051 aan individuele, financiële hulp. Dit bedrag is iets hoger dan in 2018 toen er ongeveer € 14.852.740 werd besteed. Ook het bedrag dat aan collectieve hulp is uitgegeven is met € 23.435.630 hoger dan in 2018 toen er € 16.800.000 is besteed.

Breed palet aan activiteiten

Het kwalitatieve onderzoek maakt duidelijk dat er een breed palet aan activiteiten plaatsvinden vanuit kerken en diaconale organisaties. Zo wordt er onder meer collectieve ondersteuning geboden aan groepen, zijn er voedsel- en kledingbanken, wordt er sociaal-emotionele ondersteuning en een luisterend oor geboden, worden de sociale netwerken

van mensen versterkt en uitgebreid en verwijzen betrokkenen door naar instanties of regelingen. Ook wordt er financiële ondersteuning geboden zoals het betalen van specifieke rekeningen. Verder worden mensen gecoacht naar een schuldenvrij leven en wordt er meegegaan naar instanties voor het behartigen van belangen. Tenslotte helpen betrokkenen mensen bij hun financiële administratie en begeleiding naar (vrijwilligers)werk en scholing.

Bereikte groepen

De hulp die wordt geboden, richt zich zowel op de eigen kerkleden als mensen buiten de kerk, zonder christelijke achtergrond. Kerken en diaconale organisaties hebben verder veel aandacht voor groepen die geen of in beperkte mate aanspraak kunnen maken op overheidsvoorzieningen. Het gaat om groepen die tussen wal en schip vallen en/of buiten het bereik of blikveld van officiële instanties vallen, zoals dak- en thuislozen, (ongedocumenteerde) vluchtelingen, afgewezen asielzoekers en mensen die net niet in aanmerking komen voor voeding bij voedselbanken.

Kenmerken aan de aanpak van armoede

Het ondersteunen van mensen vanuit vertrouwen, liefde en gelijkwaardigheid wordt relatief het vaakst beschouwd als kenmerkend. Het ondersteunen vanuit Bijbelse kernwaarden, tijd nemen voor mensen met echte aandacht en laagdrempelige hulp worden eveneens vaak als kenmerkend gezien. Verder zijn het blijven bieden van kansen, het verstrekken van onvoorwaardelijke hulp, het organiseren van maatwerk en het bieden van langdurige en trouwe ondersteuning belangrijk.

Trends en ontwikkelingen

Armoede staat hoger op de agenda en er is een toenemende bewustwording dat armoede ook in Nederland een probleem is. Vanuit het diaconaat wordt er op ingezet om kerkleden meer bewust te maken van de problematiek. Maar er zijn ook belangrijke verschillen tussen kerken. Soms is er een gebrek aan kennis over de betekenis en impact van armoede en een gebrek aan bewustzijn over de lokale omvang van het armoedeprobleem. Vanuit een deel van de kerken weten betrokkenen zich geen raad met hoe ze van betekenis kunnen zijn en hoe ze in gesprek kunnen gaan met mensen in armoede.

Binnen de kerkgemeenschap zelf kan er eveneens sprake zijn van armoede. Ook hier blijken er verschillen te zijn tussen kerken. Er is bijvoorbeeld variatie in de mate waarin een diaconie zicht heeft op armoede onder de eigen leden. Doordat armoede nog vaak een taboeonderwerp is en gepaard gaat met gevoelens van schaamte, is het moeilijk te

achterhalen welke leden te kampen hebben met financiële problemen. Bij een deel van de internationale en migrantenkerken is er ook een ander patroon zichtbaar. Doordat hier armoede vaak breder speelt onder de eigen kerkleden – en soms ook onder predikanten – is er bij bepaalde kerken minder schaamte om erover te spreken. Gemeenteleden herkennen het ook eerder bij anderen, omdat ze er bekend mee zijn. In een gevestigde kerk staat armoede verder af van veel leden. Binnen de kerkgemeenschap van internationale en migrantenkerken is er ook zorg voor elkaar om op die manier financiële problemen te verminderen.

Waar kerken meer present zijn in de wijk zijn ze in het publieke debat veel minder zichtbaar en hoorbaar. In vergelijking met het verleden laten betrokkenen minder hun geluid doorklinken.

Onder meer doordat veel kerken te maken hebben met een teruglopend ledenaantal, voelen kerken de noodzaak om meer samen te werken met andere partijen. Er is meer bereidheid en initiatief om samen te werken met bijvoorbeeld overheden, welzijnsorganisaties, vrijwilligersorganisaties, fondsen en ervaringsdeskundigen. Volgens respondenten wordt er nog te weinig samengewerkt tussen de gevestigde kerken en internationale en migrantenkerken.

Verbetersuggesties

Het is volgens respondenten nodig om meer te investeren in bewustwording over armoede, in activering van kerkleden om zich in te zetten voor mensen in armoede en in een betere signalering van armoede. Ook is het nodig dat er praktische informatie wordt gedeeld met vrijwilligers over verschillende toeslagen en regelingen zodat ze beter toegerust zijn om mensen in armoede te ondersteunen die niet bekend zijn met dergelijke regelingen dan wel moeite ondervinden in het aanvraagproces.

Er wordt gepleit voor meer aandacht voor effectief werken, ook wel bekend als evidence based werken. Daarnaast is lobbyen belangrijk om zo de overheid te beïnvloeden om beleidskeuzes te maken die gunstig zijn voor mensen in armoede. En dat vertegenwoordigers van kerken en diaconale organisaties weinig zichtbaar zijn in het publieke debat en te weinig aan belangenbehartiging doen, vinden veel respondenten een gemis. Zij pleiten er dan ook voor dat de kerk weer veel meer een agenderende rol op zich neemt door aandacht te vragen voor armoede in Nederland.

1 Inleiding

Veel levensbeschouwelijke organisaties, waaronder ook kerken en diaconale organisaties, vervullen in Nederland een maatschappelijke rol. In hun studie naar de maatschappelijke rol van levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam onderscheiden Davelaar en Van den Toorn (2010) uiteenlopende functies. Zij spreken onderscheiden bijvoorbeeld het ondersteunen van groepen in kwetsbare posities die buiten het bereik of blikveld van overheidsinstanties vallen, het vervullen van brugfunctie door mensen in contact te brengen met beschikbare vormen van ondersteuning en gemeenschapsopbouw.

De initiatieven zijn vaak gericht op het bestrijden van armoede (Van den Toorn, e.a. 2020). Specifiek voor kerken en diaconale organisaties geldt dat er veel middelen en uren worden ingezet om mensen in armoede te ondersteunen (Bolwijn, 2019). Zo proberen zij onder meer te voorzien in eerste levensbehoeften (onder meer voeding, levensmiddelen, en kleding), rekeningen te betalen om huisuitzettingen te voorkomen, collectieve hulp te bieden aan voedselbanken en door te verwijzen naar instanties. De aandacht vanuit kerken voor armoede is verre van nieuw, het kent een lange traditie (Bolwijn, 2019).

1.1 Onderzoek naar de aanpak van armoede en schulden onder kerken en diaconale organisaties

Kerken en diaconale organisaties hechten er belang aan dat er via onderzoek zichtbaar wordt gemaakt welke activiteiten zij ondernemen om armoede en schulden tegen te gaan en welke trends en ontwikkelingen daarin zichtbaar zijn. Sinds 2002 doen kerken en diaconale organisaties elke drie jaar dan ook samen onderzoek naar de betrokkenheid van kerken bij mensen in armoede in Nederland.

In 2022 is voor de negende keer een dergelijk onderzoek verricht. Dit onderzoek heeft een andere opzet gekregen dan de afgelopen edities. Waar de vorige studies uitsluitend kwantitatief van aard waren, is er in het huidige onderzoek gekozen voor een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek, zoals we in het volgende hoofdstuk nog nader zullen toelichten. Het onderzoek is uitgevoerd door Bureau Omlo. Het onderzoeksbureau heeft voor deze studie samenwerking gezocht met Sylvana Robbers (Robbers Research & Education) en Mayke Kromhout (Onderzoek aan Zet).

In dit inleidende hoofdstuk wordt gesproken over kerken en diaconale organisaties. We staan kort stil bij de betekenis hiervan. Vervolgens presenteren we enkele actuele cijfers over armoede en bespreken we enkele betekenissen van armoede. Ook gaan we kort in

op eerder onderzoek naar de betrokkenheid van kerken en diaconale organisaties bij de aanpak van armoede en schulden. We eindigen het hoofdstuk met een leeswijzer.

1.2 Kerken en diaconale organisaties

Als we in dit rapport spreken over kerken en diaconale organisaties dan worden daarmee alle lokale kerkgemeenschappen of afdelingen daarvan en hun diaconale of caritas-organisaties bedoeld (vgl. Bolwijn, 2019). In dit onderzoek zijn de volgende kerken en diaconale organisaties betrokken:

- Algemene Doopsgezinde Sociëteit;
- Christelijk Gereformeerde Kerken;
- Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt/ Nederlands Gereformeerde Kerk;
- Leger des Heils;
- Missie Nederland;
- Netwerk DAK (inloophuizen en buurt- en straatpastoraat);
- Oud Katholieke Kerk;
- Pioniersplekken;
- Protestantse Kerk in Nederland;
- Remonstrantse Broederschap;
- Rooms-Katholieke Kerk (parochiële caritas instellingen en parochies);
- SchuldHulpMaatje;
- Stichting Samen Kerk in Nederland, SKIN (Internationale- en migrantenkerken);
- Vincentiusverenigingen.

1.3 Cijfers over armoede in Nederland

Armoede in Nederland staat al een aantal jaren in de schijnwerpers. Door onder meer de stijgende energieprijzen en de stijgende inflatie als gevolg van de oorlog in Oekraïne is armoede in 2023 een nog actueler en urgenter vraagstuk. Volgens ramingen die het Centraal Planbureau (CPB) en het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) in september 2022 hebben gemaakt, leefde 1,1 miljoen mensen in Nederland in 2022 in armoede. Dat is 6,7% van de bevolking (Wildeboer Schut & Hoff, 2022).

Uit de eerdere augustusraming van het CPB werd duidelijk dat de armoede in 2023 verder zou stijgen naar bijna 1,3 miljoen mensen als het kabinet geen maatregelen zou treffen. Op basis van deze gegevens heeft het kabinet op Prinsjesdag nieuwe

koopkrachtmaatregelen bekend gemaakt. De verwacht is dat deze maatregelen ervoor zorgen dat de armoede in 2023 fors zal afnemen naar 830.000 mensen (4,9% van de bevolking). De onderzoekers van het SCP stellen hierbij echter wel een drietal kanttekeningen:

- 1) Er is een grote kans dat een deel van het huidige ondersteuningsaanbod op een later moment weer wordt beëindigd. Het gevolg hiervan is dat het gunstige effect van de nieuwe maatregelen slechts tijdelijk zullen zijn;
- 1) Een mogelijk risico is dat er voornamelijk ingezet wordt op het ondersteunen van groepen die relatief eenvoudig benaderd en geholpen kunnen worden. De onderzoekers wijzen erop dat het belangrijk is om juist ook oog te hebben voor groepen die te maken hebben met langdurige en hardnekkige vormen van armoede;
- 2) Armoede beperkt zich niet tot financiële tekorten, maar gaat gepaard met een bredere problematiek. Er wordt hierbij onder meer gewezen op gezondheidsproblemen en sociaal isolement. Een effectieve aanpak van armoede vraagt om een brede benadering van armoede waarin er ook aandacht is voor allerlei sociaal-maatschappelijke effecten (Wildeboer Schut & Hoff, 2022).

1.4 Betekenissen van armoede

In definities van armoede wordt vaak verwezen naar het SCP en/of het CBS. Het SCP gaat uit van een budgetbenadering om de armoedegrens te bepalen. Er is in dit geval sprake van armoede als mensen over een langere periode niet de middelen tot hun beschikking hebben voor goederen en voorzieningen die in de samenleving als minimaal noodzakelijk worden beschouwd om een zelfstandig huishouden te kunnen voeren (Hoff, e.a., 2019).¹ Het CBS (2014) gaat uit van een ander criterium, namelijk het inkomen. In deze benadering zijn mensen arm als zij onder de lage-inkomensgrens vallen. Deze grens is gebaseerd op een vast koopkrachtbedrag dat elk jaar aangepast wordt voor de prijsontwikkeling.

Het voordeel van deze scherp afgebakende definities van armoede is dat ze het mogelijk maken om armoede te meten en ontwikkelingen in de tijd te volgen. Een nadeel is dat het voorbijgaat aan de manier waarop mensen zelf hun situatie ervaren. Mensen die net boven de grens uitkomen kunnen eveneens zeer reële armoede ervaren. Dat geldt ook voor mensen die weliswaar een hoog inkomen genieten, maar door hoge schulden alsnog armoede kunnen ervaren (Madern, 2015).

¹ Het SCP maakt hierbij onderscheid tussen twee referentiebudgetten; een basisbehoeftebudget en de iets ruimere 'niet-veel-maar-toereikend budget' (Hoff, e.a., 2019).

Een ander nadeel is dat er alleen aandacht is voor financiële tekorten, terwijl brede definities benadrukken dat armoede ook verwijst naar sociale, emotionele en culturele tekorten. Armoede wordt in een brede benadering als een probleem van onvoldoende maatschappelijke participatie of uitsluiting gezien. Het gaat dan bijvoorbeeld om een beperkt sociaal netwerk, gebrekkige toegang tot publieke voorzieningen, weinig participatie in politiek, vrijwilligerswerk, sport, cultuur en een ongezonde levensstijl (De Beer, 2013). Armoede kent zowel een materiële dimensie (een achtergestelde, onzekere economische toestand) als een immateriële dimensie (een verschraalde sociale relatie). En armoede gaat gepaard met negatieve emoties en ervaringen, zoals gevoelens van vernedering, schaamte, machteloosheid en een gebrek aan eigenwaarde (Lister, 2004, Omlo, 2016).

1.5 Leeswijzer

Het rapport bestaat uit 8 hoofdstukken. In hoofdstuk 2 bespreken we de aanpak van het onderzoek met onder meer aandacht voor doelstelling en onderzoeksvragen, de gebruikte onderzoeksmethoden en de samenstelling van de mensen die deel hebben genomen aan het onderzoek.

Hoofdstuk 3 tot en met 7 vormen de empirische hoofdstukken. In hoofdstuk 3 geven we antwoord op de vraag hoeveel geld, menskracht en uren er zijn ingezet voor het ondersteunen van mensen in de armoede. Ook noemen we het aantal hulpvragen in 2021 en 2022. Vervolgens beschrijven we in hoofdstuk 4 een breed palet aan activiteiten die kerken en diaconale organisaties verrichten op het terrein van armoedebestrijding en schulden. Hoofdstuk 5 en 6 vragen respectievelijk aandacht voor de vraag wat er kenmerkend is aan de aanpak en welke ontwikkelingen en trends zijn. Hoofdstuk 7 geeft een overzicht van verbeter suggesties die volgens respondenten nodig zijn om de aanpak te verbeteren. Tot slot eindigen we in hoofdstuk 8 met een samenvattende conclusie met de belangrijkste bevindingen.

2 Aanpak van het onderzoek

In dit hoofdstuk beschrijven we de doelstellingen en onderzoeksvragen. Ook lichten we toe welke onderzoeksmethoden zijn gebruikt en hoe we de resultaten rapporteren. We sluiten het hoofdstuk af met een korte toelichting welke organisaties betrokken zijn geweest bij het onderzoek en de rol en samenstelling van de stuurgroep.

2.1 Doelstellingen en onderzoeksvragen

Het onderzoek heeft betrekking op de betrokkenheid van kerken en diaconale organisaties bij de aanpak van armoede en schulden en heeft de volgende doelstellingen:

- Inzicht krijgen in hoeveel geld, uren en menskracht zijn ingezet voor het ondersteunen van mensen in armoede en in het aantal hulpvragen in 2021 en 2022;
- In kerk en samenleving zichtbaar maken welke betrokkenheid kerken en diaconale organisaties hebben bij de aanpak van armoede en schulden;
- Het eigene van diaconaal werk op het terrein van armoedebestrijding zichtbaar maken;
- Het signaleren van trends op het gebied van armoede(bestrijding);
- Het adviseren van kerken en diaconale organisaties en indirect overheden ten aanzien van beleidsvorming.

Het onderzoek kent de volgende onderzoeksvragen:

- Hoeveel geld, menskracht en uren zijn ingezet voor het ondersteunen van mensen in armoede en wat is het aantal hulpvragen in 2021 en 2022?
- Wat doen kerken en diaconale organisaties op het gebied van armoedebestrijding en schulden?
- Wat is er kenmerkend aan de aanpak van armoede door kerken en diaconale organisaties volgens experts en betrokkenen?
- Welke trends zien experts en betrokkenen in de aanpak van armoede door kerken en diaconale organisaties?

- Welke aanbevelingen geven respondenten mee voor het verbeteren van de aanpak van armoede door kerken en diaconale organisaties?

2.2 Interviews en focusgroepen

Voor het onderzoek zijn zowel kwalitatieve als kwantitatieve methoden gebruikt. Voor het kwalitatieve deel, zijn er interviews afgenomen onder negen experts om vooral zicht te krijgen op het kenmerkende van het diaconale werk, belangrijke trends en aanbevelingen. De volgende experts zijn gesproken:

- Jade Corsica (Ervaringsdeskundige);
- Maarten Davelaar (Zelfstandig onderzoeker);
- Christiaan Dekker (Diaconaal consultant armoedebestrijding in Oost Groningen);
- Roeland van Geuns (Lector armoede interventies);
- Michiel Grauss (Wethouder Armoedebestrijding, Schuldenaanpak en Informele Zorg voor de gemeente Rotterdam in de periode 2018 tot en met 2022);
- Samuel Lee (Theoloog aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en voorganger in een grote migrantenkerk in Amsterdam);
- Erica Meijers (Universitair docent Diaconaat aan de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) in Groningen);
- Joost Schelling (Voorzitter landelijk bestuur SchuldHulpMaatje, directeur VKB Kerkrentmeesters en voormalig predikant);
- Nico van Splunter (Coördinator Yess! Weggeefwinkel en pionier/pastor in Rotterdam).

Naast deze interviews zijn er zes focusgroepen (groepsinterviews) georganiseerd met vertegenwoordigers van de volgende categorieën organisaties:

- Caritasinstellingen en diaconieën;
- Internationale kerken en migrantenkerken;
- SchuldHulpMaatje;
- Inloophuizen;
- Wijkpastoraat en straatpastoraat;
- Pioniersplekken.

We zijn in de focusgroepen in gesprek gegaan met vrijwilligers en professionals die betrokken zijn bij de bovengenoemde type organisaties. In de focusgroepen hebben we de eerdergenoemde onderzoeksvragen voorgelegd. Hieronder geven we een korte omschrijving van de verschillende categorieën.

Caritasinstellingen en diaconieën

Charitasinstellingen en diaconieën hebben als missie om vanuit christelijke overtuiging dienstbaar te zijn aan de samenleving door specifiek aandacht te hebben voor individuen en groepen die zich in kwetsbare situaties bevinden. Daarnaast proberen zij bij te dragen aan het oplossen van maatschappelijke problemen.² Deze naastenliefde behoort tot de diepste wezen van kerk zijn. Opkomen voor hulpbehoevenden is een Bijbelse opdracht.

Internationale en migrantenkerken

In navolging van Van den Toorn e.a. (2020) spreken we in dit onderzoek van 'internationale en migrantenkerken'. Deze termen worden door betrokkenen zelf ook gebruikt. Sommige kerken zijn wellicht eerder aan te duiden als internationaal, omdat er een sterke etnische diversiteit aanwezig is onder bezoekers. Andere kerken worden voornamelijk bezocht door kerkgangers die dezelfde etnische achtergrond met elkaar delen en zijn daarom eerder aan te merken als migrantenkerken. Deze laatste terminologie heeft wel als nadeel dat het soms ten onrechte de nadruk legt op migratie(achtergrond). Sommige kerken worden immers vooral bezocht door mensen waarvan hun ouders of grootouders in een ander land zijn geboren, maar zelf in Nederland zijn geboren en opgegroeid en nooit gemigreerd zijn. Daar komt bij dat er deze kerken soms ook bezocht worden door Nederlanders zonder migratieachtergrond (Van der Toorn, e.a., 2020).

De diversiteit onder deze kerken – waarvan er 1.200 zijn in Nederland – is groot. Er zijn bijvoorbeeld gevestigde oude migrantenkerken, zoals de Molukse en Surinaamse kerk, kerken die zijn opgericht door vluchtelingen (bijvoorbeeld Eritrees-Orthodoxe kerken), kerken die zijn opgericht door arbeidsmigranten en expatkerken. Daarnaast zijn er ook Armeens-Apostolische kerken en zeemanskerken van zeelieden uit Scandinavische landen (De Hart & Van Houwelingen, 2018). Veel van deze internationale en migrantenkerken vallen onder de landelijke koepelorganisatie Samen Kerk in Nederland (SKIN).

SchuldHulpMaatje

De activiteiten van SchuldHulpMaatje zijn erop gericht om mensen met (dreigende) schulden vroegtijdig te bereiken ter preventie van het oplopen van schulden. De maatjes zijn getrainde vrijwilligers die mensen helpen naar een schuldenvrij leven door middel van begeleiding in gedragsverandering en financiële zelfredzaamheid. Hierbij is er aandacht voor het creëren van rust en het verkrijgen van overzicht over de eigen financiën. Zo worden hulpvragers gecoacht hoe ze financieel gezond kunnen leven met meer vertrouwen in eigen kunnen.³

² [Achtergrond en concrete invulling Beleidsplan Caritas 2017-2022.pdf \(rk-kerk-ozvl.nl\)](#)

³ www.SchuldHulpMaatje.nl

Inloophuizen

Inloophuizen organiseren ontmoeting, activiteiten en maaltijden. In een deel van de inloophuizen wordt ook hulpverlening geboden. Er is veel aandacht voor gastvrijheid. (Davelaar, e.a., 2017).

Wijk- en straatpastoraat

Wijkpastoors werken voor alle bewoners in een buurt of wijk en bestaat uit een combinatie van eerstelijns zorg en wijkopbouw. Zij zoeken sociaal geïsoleerde mensen op via huisbezoeken en door present te zijn op ontmoetingsplekken (Davelaar, e.a., 2017). Straatpastors richten zich specifiek op dak- en thuislozen. Zij proberen contact te maken met mensen door aanwezig te zijn op zogenoemde vindplaatsen, zoals op straat, bij het station, in parkjes en bij de maatschappelijke opvang. Naast het voeren van gesprekken met dak- en thuislozen, organiseren straatpastors maaltijden, vieringen, uitvaarten en herdenkingsbijeenkomsten. (Davelaar, e.a., 2017).

Pioniersplekken

Er zijn verschillende type pioniersplekken. Een pioniersplek experiment met nieuwe vormen van kerkzijn voor mensen die niet gewend zijn om naar de kerk te gaan (Stoppels, e.a. 2020). Het zijn volgens verschillende pioniers die deelnamen aan dit onderzoek vaak buurtkerken die midden in een arme buurt gelokaliseerd zijn.

2.3 Enquête

In het najaar van 2022 is – mede op basis van de uitkomsten uit het kwalitatieve onderzoek - een online beknopte enquête met 10 inhoudelijke vragen opgesteld. Met deze enquête wilden we met name inzicht krijgen in de mate waarin bepaalde activiteiten op het gebied van armoedebestrijding worden uitgevoerd, wat kenmerkend is aan de hulp en welke bedragen aan armoedebestrijding worden uitgegeven.

Via vertegenwoordigers van verschillende kerken en diaconale organisaties is deze per e-mail verspreid onder de doelgroep. De enquête kon worden ingevuld in de periode van 3 oktober tot 14 november 2022. Op meerdere momenten zijn door de vertegenwoordigers van de verschillende kerken en diaconale organisaties herinneringen verstuurd om de respons te verhogen. Ook is via nieuwsbrieven aandacht gevraagd voor de enquête. De enquête werd anoniem ingevuld. Om de respons te verhogen werd respondenten daarnaast een gratis entreebewijs aangeboden voor een armoedeconferentie die georganiseerd zal worden naar aanleiding van dit onderzoek. Hiervoor moesten respondenten hun e-mailadres invullen. De e-mailadressen zijn gescheiden van de

onderzoeksresultaten zodat de anonimiteit van de respondenten gewaarborgd bleef. Tijdens het invullen konden vragen worden overgeslagen.

In totaal zijn er 3526 kerken en diaconale organisaties, afkomstig van verschillende kerkelijke stromingen, benaderd om mee te doen aan dit onderzoek. Dit aantal is iets hoger dan tijdens het vorige onderzoek in 2019, toen er 3301 organisaties werden benaderd. In aanvulling op het onderzoek van voorgaande jaren zijn nu ook het Leger des Heils, pioniersplekken, netwerk DAK (netwerk van inloophuizen en buurt- en straatpastoraat), SchuldHulpMaatje en Stichting SKIN (Samen Kerk in Nederland, de koepelorganisatie voor en door internationale en migrantenkerken in Nederland) benaderd om mee te doen.

Benaderde kerken en diaconale organisaties	Aantal
Rooms-Katholiek (parochiële caritas instellingen en parochies)	600 (schatting)
Protestantse Kerk in Nederland	1657 (schatting) ⁴
Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt / Nederlands Gereformeerde Kerk	345
SchuldHulpMaatje	108
Netwerk DAK	110
Christelijke Gereformeerde Kerken	213
Leger des Heils	131
Stichting Samen Kerk in Nederland	180
Pioniersplekken	104
Oud Katholieke Kerk	26
Vincentiusverenigingen	52
Totaal	3526

Voor de internationale en migrantenkerken is een Engelstalige versie van de vragenlijst verspreid, deze is echter slechts één keer ingevuld. De respondenten van SchuldHulpMaatje is gevraagd de vragen 5 t/m 11 van de enquête niet in te vullen, omdat deze gegevens centraal bekend zijn en separaat zijn aangeleverd. In de beschrijving van de resultaten worden de symbolen *n* (aantal respondenten), *M* (gemiddelde) en *SD* (standaardafwijking van het gemiddelde) gebruikt.

In totaal hebben 418 respondenten de vragenlijst ingevuld.⁵ De respondenten zijn allen vertegenwoordigers van de benaderde kerken en diaconale organisaties. Er mag vanuit worden gegaan dat de vragenlijst niet door meerdere vertegenwoordigers van een kerk

⁴ Bij 'Rooms-Katholiek' en 'Protestantse Kerk in Nederland' wordt gesproken van een schatting, omdat het aantal benaderde organisaties onbekend is. Er bestaat geen actueel overzicht van de totale aantallen van deze categorieën.

⁵ Zie bijlage 1 voor de vragenlijst.

of diaconale organisatie is ingevuld. Het responspercentage is 12%. Dit is een redelijke respons (in 2019: 15%). Deze respons is voldoende om de resultaten met een foutenmarge van 5% en een betrouwbaarheidsniveau van 95% te kunnen beschouwen. Bijvoorbeeld, als 60% van de respondenten een bepaald antwoord geeft, dan kun je er "zeker" van zijn dat als je dezelfde vraag aan de hele populatie had gesteld, dat tussen de 55% en 65% datzelfde antwoord gekozen zou hebben. Het betrouwbaarheidsniveau vertelt je hoe zeker je kunt zijn van deze foutenmarge: het geeft aan hoe vaak het werkelijke percentage van de populatie dat een antwoord zou kiezen binnen die foutenmarge ligt.

Om zicht te krijgen op de achtergrond van de respondenten, is gevraagd aan te geven welke aanduiding het beste past bij hun locatie of (afdeling van) hun kerkelijke organisatie. Het grootste deel van de respondenten (73%) identificeerde zich het beste met de aanduiding 'caritasinstelling, diaconie of korps'.

Aanduidingen	Aantal	Percentage
Caritasinstelling, diaconie of korps	306	73 %
Pioniersplek	16	4 %
Internationale of migrantenkerk	5	1 %
SchuldHulpMaatje	20	5 %
Inloophuis / buurthuiskamer	36	9 %
Wijk- en straatpastoraat	8	2 %
Meerdere aanduidingen	21	5 %
Geen aanduiding	6	1 %
Totaal	418	100%

21 respondenten kozen bij deze vraag voor meerdere aanduidingen. Hiervan hebben 15 instellingen in ieder geval (naast andere aanduidingen) gekozen voor de aanduiding 'inloophuis/ buurthuiskamer'. Vijf respondenten die meerdere aanduidingen kozen zijn waarschijnlijk afkomstig van SchuldHulpMaatje. Eén respondent betreft waarschijnlijk het wijk- en straatpastoraat. Zes respondenten hebben geen aanduiding kenbaar gemaakt.

Het is de vraag of de respons van 418 respondenten de populatie van 3526 kerken en diaconale organisaties goed weerspiegelt. Bij een representatieve respons zijn bepaalde klassen (of categorieën) in dezelfde verhouding vertegenwoordigd als in de populatie. Voor dit onderzoek betekent dit dat als de populatie van 3526 kerken en diaconale organisaties, net als de respons, is onderverdeeld in 73% caritasinstellingen, 4% pioniersplekken, 1% internationale kerken, etc., dat de groep deelnemende organisaties dan representatief is voor dit kenmerk (aanduiding). Aangezien de populatie niet in deze klassen is in te delen (er passen bijvoorbeeld verschillende aanduidingen bij het Leger des Heils) kan niet worden aangegeven of de respons representatief is wat betreft de aanduiding.

Zoals in het eerdere armoedeonderzoek van 2019 staat vermeld, zijn er met betrekking tot armoede grote verschillen tussen gebieden met een hoge of lage urbanisatiegraad. Op basis van de verzamelde gegevens kan niet worden nagegaan of de respons representatief is naar omvang van de burgerlijke gemeente. Het is daarom mogelijk dat de gepresenteerde cijfers op een aantal onderdelen een vertekend beeld geven.⁶

2.4 Rapportage

De interviews en focusgroepen hebben veel rijke inzichten opgeleverd. In de analyse zijn we vooral op zoek gegaan naar patronen. Daarvan is sprake als meerdere respondenten vergelijkbare ervaringen en percepties hebben. Tegelijkertijd is er ook aandacht geweest voor contrasterende perspectieven. Soms lopen ervaringen uiteen. Deze hangen naar verwachting samen met het gegeven dat ervaringen worden opgedaan in onder meer verschillende kerken (omvang van de kerk, denominatie etc.) en in diverse regio's in het land. Het is daardoor niet altijd mogelijk en wenselijk om eenduidigheid en uniformiteit in de resultaten te presenteren. De werkelijkheid is vaak gelaagd, genuanceerd en gebonden aan de sociale en lokale context.

Om de tekst te verlevendigen en aansprekende voorbeelden te benutten, maken we gebruik van citaten uit de interviews en focusgroepen. De citaten zijn geanonimiseerd, omdat respondenten soms uitspraken doen over hun kerk of organisatie die (privacy)gevoelig kunnen zijn en omdat zij soms herleidbaar kunnen zijn naar specifieke personen. Dat is niet altijd het geval, maar omwille van eenduidigheid en leesbaarheid is daar een lijn in getrokken.

Aangezien de studie niet tot doel heeft om een vergelijking te maken tussen de eerdergenoemde categorieën van organisaties, worden organisaties alleen genoemd als dat voor de context van belang is of als zich opvallende verschillen voordoen tussen organisaties. Overigens zijn veel genoemde ervaringen niet gebonden aan specifieke organisaties, maar worden zij breder herkend.

De uitkomsten van de enquête worden cijfermatig in tabellen weergegeven, maar ook beschreven en toegelicht.

⁶ In het vorige armoedeonderzoek was het niet representatief. Kleine gemeenten (<10.000 inwoners) en grote gemeenten vanaf 50.000 inwoners waren toen oververtegenwoordigd in de respons.

2.5 Betrokkenheid van organisaties en leden van de stuurgroep

Verschillende kerken en organisaties zijn betrokken geweest bij het onderzoek:

- Kerkgenootschappen: RKkerk, CGK, GKv, NGK, PKN, Remonstranten, Algemene Doopsgezinde Sociëteit, Leger des Heils en SKIN.
- Organisaties: SchuldHulpMaatje, Netwerk DAK, MissieNederland, STEK Den Haag, IDO Lelystad en Federatie van diaconieën.

Het onderzoek is ondersteund door een stuurgroep. De leden hebben bijgedragen aan het formuleren van de onderzoeksvragen. Daarnaast hebben zij de onderzoekers geholpen aan mogelijke respondenten en hebben feedback gegeven op het conceptrapport. De stuurgroep had een adviserende functie; de onderzoekers waren onafhankelijk. De stuurgroep bestond uit de volgende personen:

- Jonna van den Berge-Bakker (specialist armoede en diaconale presentie bij Protestantse Kerk in Nederland)
- Karin Bornhijm (medewerker diaconie bisdom 's- Hertogensbosch en Rooms-Katholieke Officium Caritatis)
- Hermen van Dorp (Directeur stichting Actioma, koepel van katholiek maatschappelijke activeringswerk)
- Meta Floor (Projectleider Luisterkracht, ontmoeting en (beleids)verandering bij stichting DAK)
- Madelon Grant (Coördinator bij SKIN)
- Derk Jan Poel (Adviseur diaconaat en integral mission bij Kerkpunt)
- Helma Hurkens (Coördinator Stichting DAK/ projectleider armoede SKIN-Rotterdam)
- Erica Meijers (Universitair docent Diaconaat aan de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) in Groningen);
- Johan Nieuwenhuis (Interne landelijke coördinator Schuldhulpverlening bij het Leger des Heils)
- Carla van der Vlist (Directeur Vereniging SchuldHulpMaatje Nederland).

3 Geld en inzet

In dit hoofdstuk geven we antwoord op de onderzoeksvraag hoeveel geld, uren en menskracht er is ingezet voor het ondersteunen van mensen in armoede en met schulden. Ook noemen we het aantal hulpvragen in 2021 en 2022. De uitkomsten zijn grotendeels gebaseerd op de enquête. Op enkele plekken vullen we aan met uitkomsten uit het kwalitatieve onderzoek.

3.1 Bedragen die worden besteed aan armoedebestrijding

De vraag welk totaalbedrag in 2021 is uitgegeven aan de ondersteuning van mensen in armoede is door 80% van de respondenten beantwoord (n = 333). Hiervan gaven in ieder geval 62 respondenten een schatting van het bedrag (19%), wat aangeeft dat de resultaten met enige slag om de arm moeten worden beschouwd. De financiële steun aan inloophuizen/buurthuis kamers die zijn aangesloten bij het Leger des Heils of Netwerk DAK werd in dit totaalbedrag niet meegerekend. Het gemiddelde totaalbedrag dat iedere organisatie heeft besteed aan mensen in armoede is € 27.864 (mediaan = € 6000, range = € 0 - € 3.108.801). Dit bedrag heeft betrekking op zowel individuele, collectieve, als alle overige ondersteuning. Er zijn hierbij echter twee uitschieters met bedragen van meer dan een miljoen, waardoor dit gemiddelde bedrag een vertekend beeld geeft (de verdeling is rechts scheef met relatief veel lage waarden en weinig hoge waarden). Wanneer deze extreme bedragen buiten beschouwing worden gelaten, dan is het gemiddelde totaalbedrag € 14.531 (mediaan = € 5.778; range is € 0 - € 215.000).

Voor een aantal respondenten was deze vraag lastig of niet te beantwoorden. Door enkele respondenten werd als toelichting genoemd dat hun organisatie niet werkt met financiële hulp:

"We geven geen geld. Voedsel haal ik bij de Voedselbank, indien nodig. We geven met name tijd en aandacht."

"We vragen onze parochianen elkaar te helpen en ondersteunen, wij geven zelf als parochie geen financiële ondersteuning"

"Wij bieden een huiskamer met warmte (letterlijk en figuurlijk), aandacht, gratis koffie/thee/koek en af en toe een maaltijd. Exploitatiekosten weet ik niet. Versnaperingen: een paar honderd euro per maand."

Hoewel deze vraag niet door de respondenten van SchuldHulpMaatje hoefde te worden beantwoord, zijn er toch vijf totaalbedragen genoemd door deze respondenten (met de enkele aanduiding SchuldHulpMaatje, de bedragen vallen binnen een range van € 2.000 tot € 20.000). Deze bedragen zijn meegenomen in de resultaten.

Vanuit SchuldHulpMaatje wordt aangegeven dat er geld wordt uitgegeven aan lokale permanente scholing, coördinatie, communicatie en organisatiekosten. Het grootste deel van de geldstroom is afkomstig van de overheid en van fondsen. Een klein deel van de geldstroom is afkomstig van kerken. Per locatie wordt er ongeveer € 15.000 uitgegeven aan zaken die vooral betrekking hebben op vrijwillige coördinatie, opleiding, een ondersteunend registratiesysteem, lokale intervisiebijeenkomsten en communicatie. Hierdoor kunnen de meeste locaties de schuldhulpmaatjes goed faciliteren.

Het is onbekend hoe groot precies de betrokkenheid is van de kerken en diaconale organisaties bij de ondersteuning van mensen in armoede. In 2018 was ongeveer 80% van de organisaties betrokken. De huidige resultaten doen vermoeden dat bijna 100% van de organisaties op een bepaalde manier is betrokken (op twee respondenten na die aangaven geen enkele van de genoemde activiteiten uit te voeren. Dit maakt dat het genoemde gemiddelde totaalbedrag niet eenduidig is te extrapoleren. Als we ervan uitgaan dat ook in 2021 zo'n 80% van de 3526 kerken en diaconale organisaties betrokken is bij armoedebestrijding, dan betekent dit dat er in 2021 een totaalbedrag van ongeveer $\text{€ } 14.531 * (3526 * 0,80) = \text{€ } 40.989.045$ is besteed aan de bestrijding van armoede.

3.2 Bedragen voor individuele en collectieve hulp

Respondenten konden in de enquête aangeven welk deel van dit totaalbedrag is besteed aan individuele, financiële hulp, en welk deel aan collectieve hulp. 281 respondenten (67%) vulden een bedrag $> \text{€ } 0$ in voor individuele, financiële hulp. Dit is in lijn met de eerdere bevinding dat 71% van de organisaties individuele, financiële hulp biedt (zie activiteiten).

Iedere afzonderlijke kerk en diaconale organisatie besteedde gemiddeld € 10.512 aan individuele, financiële hulp aan personen en/of huishoudens. 12% van de genoemde bedragen betrof een schatting. Wanneer we twee extreme bedragen ($> \text{€ } 190.000$) niet meenemen in deze berekening, dan is het gemiddelde bedrag voor individuele, financiële hulp € 6.662. In 2018 was dit € 5.626. In 2021 besteedden kerken en diaconale organisaties dus een totaalbedrag van ongeveer $\text{€ } 6.662 * (3526 * 0,71) = \text{€ } 16.678.051$ aan individuele, financiële hulp. Dit bedrag is iets hoger dan in 2018 toen er ongeveer € 14.852.740 werd besteed.

314 respondenten (75%) gaven aan wat hun kerk of diaconale organisatie in 2021 heeft besteed aan collectieve ondersteuning. Aangezien zo'n 89% van de organisaties aan collectieve ondersteuning doet (zie 'Activiteiten') is deze respons opvallend te noemen. Wellicht zijn deze bedragen lastig te achterhalen, of dit is een indicatie dat een aanzienlijk deel van de geleverde collectieve ondersteuning niet-financieel van aard is. Tevens betrof zo'n 18% van de genoemde bedragen € 0, wat deze aanname ondersteunt.

Iedere afzonderlijke kerk en diaconale organisatie besteedde gemiddeld € 16.758 aan collectieve hulpverlening. 12% van de respondenten gaf een schatting. Dit bedrag heeft met name betrekking op collectes voor diverse goede doelen, groepswerk, kledingbanken, voedselbanken en noodfondsen. Wanneer twee extreme bedragen (> € 450.000) buiten beschouwing worden gelaten is het gemiddelde bedrag € 7.468. In 2018 was dit € 6.113.

In 2021 besteedden de kerken en diaconale organisaties dus een totaalbedrag van ongeveer $€ 7.468 * (3526 * 0,89) = € 23.435.630$ aan collectieve hulp. In 2018 was dit € 16.800.000.

In onderstaande tabel is een beknopt overzicht van de bedragen die in 2021 zijn besteed aan armoedebestrijding.

	Gemiddeld bestede bedrag per kerk en diaconale organisatie	Geschat totaalbedrag voor alle kerken en diaconale organisaties
Totaalbedrag armoedebestrijding	€ 14.531	€ 40.989.045
Bedrag besteed aan individuele, financiële hulp	€ 6.662	€ 16.678.051
Bedrag besteed aan collectieve hulp	€ 7.468	€ 23.435.630

3.3 Aantal hulpvragen

Aan kerken en diaconale organisaties is gevraagd aan te geven hoewel hulpvragen zij kregen in 2021. De antwoorden op deze vraag hebben onder andere betrekking op aantallen huishoudens (die bij sommige organisaties meerdere keren per week langskomen met hulpvragen) en om aantallen huishoudens die meedoen aan bepaalde

activiteiten (blijkens uit additioneel gegeven toelichtingen). Organisaties met een hoog aantal hulpvragen hebben bijvoorbeeld te maken met grote aantallen hulpvragers voor tweedehands meubels en witgoed.

Kerken en diaconale organisaties kregen gemiddeld per organisatie 93 hulpvragen in 2021 ($n = 352$; $M = 92,5$; $SD = 405$; mediaan = 10; range = 0 – 5000 hulpvragen). Het gemiddelde is veel hoger dan de mediaan, wat betekent dat de verdeling 'rechts scheef' is: er is een relatief groot aantal lage waarden en weinig hoge waarden. Er blijken 6 organisaties te zijn die 1500 of meer (tot een maximum van 5000) hulpvragen hebben aangegeven. Dit zijn 3 organisaties met de aanduiding caritasinstelling, diaconie of korps, en 3 organisaties met de aanduiding inloophuis/buurthuiskamer. Onder andere vanwege deze waarden valt het gemiddelde erg hoog uit en geeft dit een vertekend beeld. Zonder deze 6 organisaties zijn er gemiddeld 44 hulpvragen ($n = 346$; $M = 44,05$; mediaan = 10; range = 0 - 640; de verdeling is nog steeds rechts scheef). 51% van de organisaties kreeg maximaal 10 hulpvragen, 86% van de organisaties heeft maximaal 100 hulpvragen aangegeven en 94% van de organisaties heeft maximaal 200 hulpvragen aangegeven. Hiernaast gaf SchuldHulpMaatje aan 8488 hulpvragen te hebben verwerkt welke lokaal zijn ondersteund, wat neerkomt op ongeveer 79 hulpvragen per locatie.

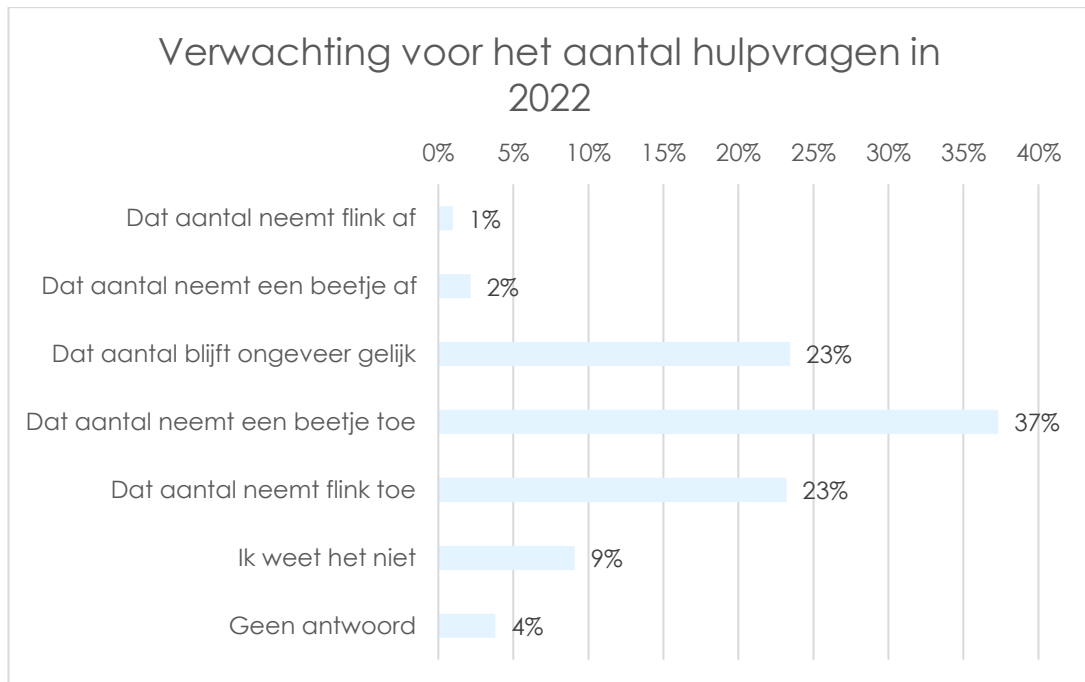
3.4 Verwachting over het aantal hulpvragen

Als afsluitende vraag is aan respondenten gevraagd wat hun verwachting is voor het totale aantal hulpvragen in 2022 ten opzichte van 2021. Aangezien de enquête kon worden ingevuld in de periode van 3 oktober tot 14 november 2022 moet er uitgegaan worden van verwachtingen. Hierbij is het goed om te realiseren dat het invullen van de enquête plaatsvond in een periode dat de inflatie en energieprijzen enorm waren gestegen als gevolg van de oorlog in Oekraïne.

Zo'n 60 procent van de kerken en diaconale organisaties, waaronder SchuldHulpMaatje, geeft aan dat het aantal hulpvragen naar verwachting een beetje of flink zal toenemen. Volgens ongeveer een kwart van de organisaties blijft het aantal hulpvragen naar verwachting gelijk. In de interviews zien verschillende respondenten een stijging in het aantal hulpvragen:

"We zien veel nood onder de mensen en veel mensen met verschillende sociale problemen, armoede voortkomend uit schulden zien we veel. De nood is hoog en we zien een stijging in hulp aanvragen en ondersteuning."

Mogelijk is er een onderschatting van het aantal hulpvragen doordat mensen met financiële tekorten de neiging hebben om het aanvragen van hulp zo lang mogelijk uit te stellen, zoals een van de respondenten in een interview aangeeft.

3.5 Ingezette uren

Gemiddeld werden er per kerk en diaconale organisatie 17 mensen ingezet bij de ondersteuning van mensen in armoede ($n = 348$; $M = 16,6$; mediaan = 7; range 0 – 500). In totaal zijn er dus ongeveer $16,6 * (3526 * 0,80) = 46.825$ mensen ingezet binnen alle kerken en diaconale organisaties. Deze betaalde en onbetaalde krachten hebben in 2021 gemiddeld per organisatie 1793 uren besteed ($n = 309$; $M = 1793,3$; mediaan = 200; range 0 – 200.000). Vanuit SchuldHulpMaatje zijn er in 2021 2988 mensen ingezet. Dat komt neer op ongeveer 28 mensen per locatie. Deze mensen hebben in totaal 360.446 uren ingezet.

Uit de gegevens blijkt dat de verschillen (spreiding) in inzet groot zijn. De mediaan van de ingezette uren is 200 uur, dus 50% van de organisaties besteed maximaal 200 uur aan armoedebestrijding. Er is een maximum inzet van 200.000 uren aangegeven. Hierdoor geeft het gemiddelde een tamelijk vertekend beeld: de verdeling is rechts scheef met relatief veel lage waarden en een paar hoge waarden. Wanneer de 3 organisaties met de meest extreme antwoorden (>30.000 uren ingezet) uit de analyse worden gehaald, is de gemiddelde inzet 801 uren ($n = 306$, $M = 801,4$; mediaan = 200; range = 0 – 16.975). Met

dit gemiddelde komt het geschatte totaal aantal ingezette uren op $801,4 * (3526 * 0,80) = 2.260.589$.

Ook in de interviews en focusgroepen wordt door meerdere respondenten benadrukt dat de inzet van kerken en diaconale organisaties sterk uiteenloopt. Verschillen hangen volgens respondenten samen met signatuur van kerken, aantal kerkleden en beschikbare financiële middelen. Ook zijn er verschillen tussen dorpen en steden en tussen verschillende regio's.

"Er zijn grotere diaconale organisaties op stadsniveau die over heel Utrecht, Amsterdam of Den Haag werken of in de regio. Er zijn verschillende niveaus en dat maakt heel veel uit wat je kan doen. Lokaal zijn er in sommige kerken soms drie mensen actief. Het maakt heel veel verschil op welk niveau je kijkt. Er zijn ook verschillen tussen denominaties en stromingen. Het Leger des Heils staat er om bekend dat ze veel doen waaronder armoede. Anderen lezen vooral de bijbel en zijn gericht op hun individuele relatie met God. Daar gaat het meer om hun eigen heil. Dan is er minder aandacht voor de ander."

Een andere belangrijke nuancering die gemaakt kan worden bij het ingezette aantal uren is dat in het kwalitatieve onderzoek naar voren komt dat veel activiteiten in het verborgene plaatsvinden en dat er naast georganiseerde hulp ook ongeorganiseerde initiatieven zijn van individuele kerkleden. In hoofdstuk 4 gaan we hier nader op in. Het is niet bekend in hoeverre deze ongeorganiseerde en/of verborgen initiatieven zijn meegenomen in de schattingen van de aantallen ingezette uren.

4 Bereikte groepen en activiteiten

In dit hoofdstuk staan we stil bij de vraag welke activiteiten er vanuit kerken en diaconale organisaties plaatsvinden om armoede en schulden tegen te gaan of de gevolgen ervan te verzachten. Daarnaast besteden we aandacht aan de vraag voor welke groepen zijn bereikt. Deze vragen hebben we zowel voorgelegd in de individuele interviews met experts als in de verschillende focusgroepen gesteld. Daarnaast is deze vraag ook voorgelegd in de online enquête.

4.1 Bereikte groepen

Om zicht te krijgen op de bereikte groepen hebben we de vraag voorgelegd of kerken en diaconale organisaties (vooral) steun verlenen aan mensen binnen de eigen gemeenschap of ook ondersteuning bieden aan groepen buiten de kerkgemeenschap. Dat is een relevante vraag aangezien uit een recent panelonderzoek van Citisens (2022) blijkt dat burgers in Nederland voor hulp in geval van geldzorgen niet snel aan de kerk denken. Slechts iets meer dan een derde zoekt überhaupt steun en dat doen zij voornamelijk bij familie (76%), door gebruik te maken van overheidsregelingen (39%), via de gemeente (32%), bij vrienden (30%) en door een voedselbank te bezoeken (19%). Slechts 5% zoekt steun bij de kerk als ze moeilijk rond kunnen komen. Aan de respondenten is ook gevraagd waar ze hulp zouden aanvragen als ze in de toekomst moeilijk rond zou komen. Daarop antwoordde eveneens een klein percentage (4%) de kerk. 8% zou mensen in hun netwerk doorverwijzen naar de kerk als zij financiële tekorten zouden hebben.

De kerk wordt al met al dus weinig genoemd. Daar komt bij dat de mensen die wel in aanraking kwamen met de kerk toen ze het financieel lastig hadden vaak lid zijn van de kerk. Ook zijn het vooral kerkleden (20%) die anderen zouden doorverwijzen naar een kerk als zij moeilijk rondkomen. Daaruit kunnen we afleiden dat mensen buiten de kerkgemeenschap nauwelijks aan de kerk denken als er sprake is van financiële nood. Citisens (2022) vindt twee verklaringen voor het gegeven dat deze groep geen steun zoekt bij de kerk. De respondenten geven aan dat ze niet gelovig zijn en geen kerklid zijn. Doordat men niet verbonden is aan de kerk, komt het niet in mensen op om aan de kerk te denken. Een ander deel van de respondenten geeft aan dat ze niet op de hoogte zijn dat de kerk steun biedt.

Verschillende respondenten in de huidige studie herkennen dat wijkbewoners die niet vertrouwd zijn met de kerk niet geneigd zijn om aan te kloppen voor hulp bij de kerk. Daarvoor geven zij verschillende verklaringen:

"Als ik op de voedselbank zeg dat de kerk wil helpen, en mensen zelf niet kerk georiënteerd zijn, dan vallen ze van hun stoel af: ik kom helemaal niet in de kerk, wil de kerk mij dan echt helpen? Dan zit er dus heel veel verbazing bij mensen dat veel kerken bereid zijn om te helpen."

"Binnen de kerk vinden we het heel logisch dat de diaconie niet alleen voor mensen van binnen de kerk is. Maar mensen buiten de kerk weten dat helemaal niet en die zijn op een positieve manier verrast dat diaconie er ook is voor anderen."

"Het beeld dat de kerk er is voor christenen leeft sterk. En als ik aanklop, dan moet ik christen worden. En reputatieschade speelt nog heel erg. Trauma rond misbruik, dat speelt nog enorm."

"Ik denk dat het gemiddelde beeld van de kerk bij de Nederlander een gesloten kubus is zonder ingang, waar je niet kunt aankloppen als je niemand kent."

In andere gevallen kunnen specifieke lokaal-historische factoren zelfs zorgen voor wantrouwen richting de kerk:

"Niemand in Noordoost-Groningen zit te wachten op de kerk. Dit stelt je toch voor andere vragen. We hebben voortdurende strijd om ons te profileren richting de gemeente. Daar zitten ook kritische noten bij, zeker hier in Noordoost-Groningen vanwege de geschiedenis en de rol van kerken hier in het verleden."

Mede doordat het wantrouwen naar de overheid groeiende is, merkt een respondent dat mensen langzaam wel weer meer open staan voor hulp vanuit de kerk. Zeker als kerken daarbij samenwerken met bijvoorbeeld welzijnsorganisaties wordt dat gewaardeerd.

Dat burgers niet snel aan de kerk denken, zegt overigens nog niets over welke groepen kerken en diaconale organisaties zelf weten te bereiken. Betrokkenen wachten lang niet altijd af totdat mensen om hulp vragen, maar gaan er in de wijken geregeld zelf op af. De hulp die vervolgens geboden wordt, richt zich zowel op de eigen kerkleden als mensen buiten de kerk, zonder christelijke achtergrond. Hoewel het geen "geoliede welzijnsorganisatie" is en het werk vanuit kerken soms gekenmerkt wordt door "gerommel" en "amateurisme", waarderen buitenkerkelijke mensen volgens een respondent "de passie en inzet" waardoor kerkelijke projecten een "bepaalde smoel" krijgen.

Er zijn wel verschillen tussen kerken en organisaties in de mate waarin het accent ligt op de "eigen mensen" dan wel op "mensen buiten de kerkgemeenschap". In sommige gevallen worden voornamelijk mensen geholpen zonder kerkelijke achtergrond.

"Iedereen hier in Zeeland weet dat als je iets nodig hebt, je bij het Leger des Heils terecht kunt. Of je nu bij de kerkgemeenschap hoort of niet, je bent welkom. We hebben ook bij onze eigen kerk mensen die het zwaar hebben of in armoede leven, maar we richten ons vooral op mensen buiten onze eigen gemeenschap."

"Ik denk dat er eerder mensen buiten de kerk bereikt worden, omdat er binnen de kerk te veel schaamte is om gebruik te maken van diaconie en andere vormen van hulp daarin."

Vertegenwoordigers van SchuldHulpMaatje geven tijdens een focusgroep eveneens aan dat de meeste hulpvragers niet kerkelijk betrokken zijn. Verder wordt aangegeven dat er vanuit de kerk zeer weinig aanmeldingen binnenkomen voor SchuldHulpmaatje.

Een andere respondent geeft aan dat er binnen de kerk verschillende tendensen zijn. Waar de diaconie vooral werkt voor de eigen leden, staan er andere groepen op die juist naar buiten treden om mensen buiten de kerk te helpen.

"In Arnhem is een groep die is gaan koken voor dak- en thuislozen. En die doen het heel trouw maar het zijn geen mensen die in de diaconie zitten. Hetzelfde zie ik in Amersfoort. Ik zie de mensen in de diaconie zich richten op de eigen mensen en dan zijn er mensen die op projectbasis opstaan en die gaan kerst- en paaspakketten maken en weten hoe ze dus betrokken moeten zijn. Ik zie bij Huis ter Heide daar hebben ze een centrum waar les wordt gegeven aan Afghanen en die leren fietsen en ik weet niet wat nog allemaal meer, en dat zijn dan niet de mensen uit de diaconie. Het lijkt wel alsof er bij mij twee verschillende groepen zijn."

Soms is er kritiek dat de focus binnen een kerk te veel gericht is op mensen uit de eigen kerkgemeenschap. Betrokkenen zouden het ingewikkeld vinden om contact te leggen met mensen buiten de kerk. Enkele respondenten die pioniersplekken vertegenwoordigen, herkennen dit beeld. Zij contrasteren gevestigde kerken met pioniersplekken. In tegenstelling tot pioniersplekken, zouden gevestigde kerken grote moeite hebben met het bereiken van mensen buiten het kerkelijk netwerk:

"Ik vind het zelf heel moeilijk voor een gevestigde kerk om te pionieren. De mensen in de gevestigde kerk zijn zo gefocust op de inner circle, de zorg voor de mensen van de kerk. Daardoor komen ze niet toe aan de mensen buiten de kerk. De combinatie pionieren en kerk is voor mij niet mogelijk. Of je bent er voor je leden of je bent er voor je niet-leden. Allebei kan niet."

"Bij mij komt het beeld naar boven van parochiehuizen met vitrages voor de ramen. De vitrages dicht, de meeste mensen weten niet wat er gebeurt daarachter. Pioniersplekken is voor mij een lastige combinatie met kerkelijke structuren. Pionieren heeft voor mij te maken met durf je achter de vitrages weg te gaan, durf je naar buiten te komen."

Enkele andere deelnemers aan dezelfde focusgroep zijn het hier niet mee eens. Zij vinden dat er een te sterke tegenstelling wordt gemaakt tussen gevestigde kerken en pioniersplekken en merken dat eerstgenoemden wel degelijk ook aandacht hebben voor mensen buiten de kerk. Een eerdere studie laat overigens zien dat een minderheid (15%) van de kerken zich uitsluitend richt op de eigen kerkleden. Daar tegenover staat een beduidend groter percentage dat zich juist alleen focust op individuen en huishoudens buiten de kerkgemeenschap. De overige 45% heeft aandacht voor beide groepen (Bolwijn, 2019).

Respondenten geven verder aan dat kerken en diaconale organisaties veel aandacht hebben voor groepen die geen of in beperkte mate aanspraak kunnen maken op overheidsvoorzieningen, tussen wal en schip vallen en/of buiten het bereik of blikveld van officiële instanties vallen, zoals dak- en thuislozen, (ongedocumenteerde) vluchtelingen, afgewezen asielzoekers en mensen die net niet in aanmerking komen voor voeding bij voedselbanken. Vanuit internationale en migrantenkerken vindt er ook hulp plaats aan nieuwkomers door gevestigde migranten of mensen met een migratieachtergrond.

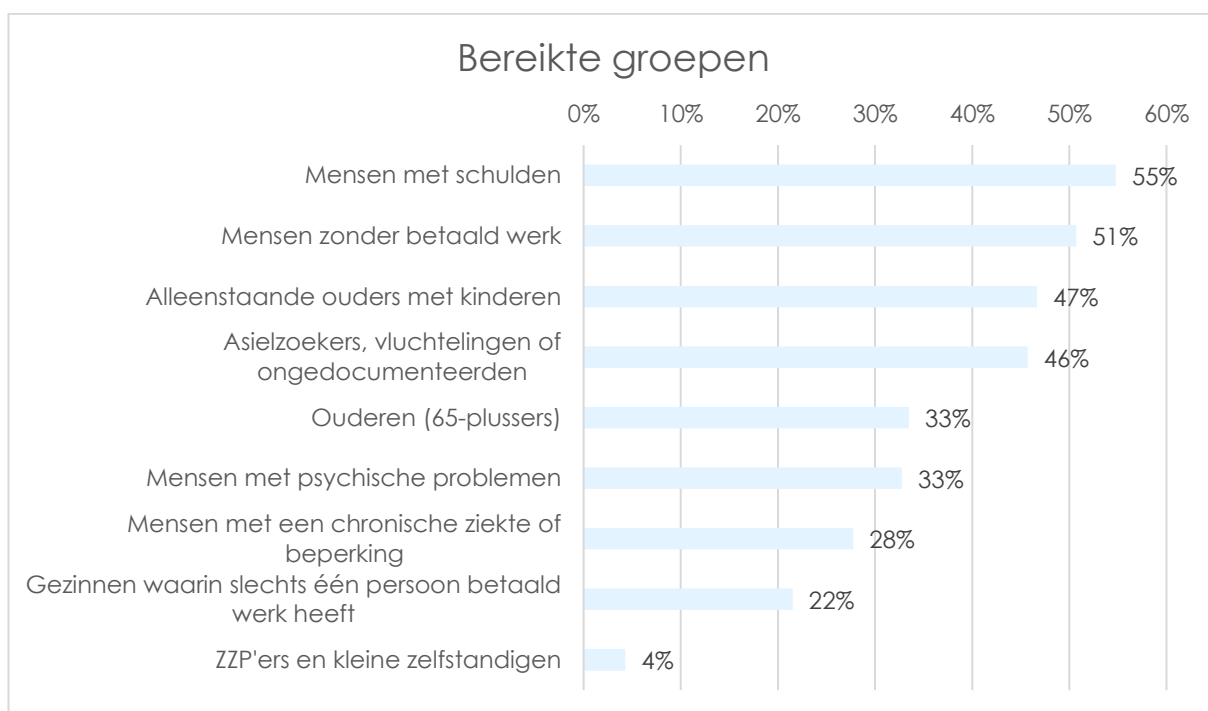
In de enquête is voorgelegd welke groepen steun aanvragen bij kerken en diaconale organisaties. Daaruit blijkt dat mensen die financieel in de knel raakten en kerken en diaconale organisaties om hulp vroegen met name te vinden waren onder mensen met schulden: 55% van de respondenten gaf aan deze groep met name te bedienen. Daarnaast vroegen ook mensen zonder betaald werk, alleenstaande ouders en asielzoekers, vluchtelingen of ongedocumenteerden bij bijna de helft van de organisaties om hulp.⁷

ZZP'ers en kleine zelfstandigen vroegen kerken en diaconale organisaties maar zelden om hulp. Naast de genoemde groepen (zie onderstaande figuur), gaf een klein deel (2%) van de

⁷ De antwoordcategorieën sluiten elkaar vanzelfsprekend niet uit en respondenten konden meerdere antwoorden aanvinken.

organisaties aan daklozen te ondersteunen. Alleenstaanden (zonder kinderen, al dan niet gescheiden) en (alleenstaande) jongeren, twintigers en studenten werden ook enkele keren genoemd als aparte groep.

In het onderzoek van 2019 werd de groep asielzoekers/vluchtelingen het meest genoemd als hulpvragers (54%). Ook alleenstaande ouders met kinderen (51%) en mensen zonder betaald werk (48%) werden veel genoemd. Naar de groep van mensen met schulden werd in eerder onderzoek niet specifiek gevraagd. Wel bleek uit het eerdere onderzoek dat schuldenproblematiek door 48% van de kerken en diaconale organisaties vaak of regelmatig werd gesignaleerd en dat is in overeenstemming met de huidige resultaten.

4.2 Verborgene activiteiten

In de volgende paragrafen bespreken we de activiteiten die respondenten waarnemen. Aangezien de antwoordcategorieën in de enquête gebaseerd zijn op de uitkomsten uit het kwalitatieve onderzoek, starten we met een beschrijving van de resultaten uit de interviews en focusgroepen. Vervolgens laten we aan de hand van de enquête zien welke activiteiten het meeste plaatsvinden.

Om te beginnen merken meerdere respondenten op dat veel lokale hulp verborgen blijft (vgl. Davelaar & Van den Toorn, 2010). Een van de respondenten legt uit waarom dit het geval is:

"Elke kerk heeft zijn diaconie die in verborgene heel veel doet, mensen bijstaat financieel en sociaal. (...) Ik denk heel vaak dat initiatieven niet gedeeld worden met kerkgangers. Het werk wordt in het verborgene gedaan. Ook om mensen te beschermen. Mensen willen niet dat anderen weten dat ze steun krijgen van de diaconie. Daar schamen ze zich voor. Mensen vragen om anonimiteit. Als diaken, predikant en ouderling heb je een ambtsgeheim."

Het voordeel van verborgen hulp volgens deze respondent is dat mensen zelf de regie houden over wat ze wel en niet breder willen delen met andere kerkgangers. Een nadeel is echter dat armoede hierdoor onzichtbaar blijft en andere kerkgangers mogelijk denken dat dit probleem niet speelt binnen hun gemeente.

Hulp en ondersteuning vanuit kerken en diaconale organisaties blijft lang niet altijd geheim. Onder meer bij grote diaconale organisaties en inloophuizen is veel zichtbaarder welke acties plaatsvinden. Overigens zijn er naast georganiseerde activiteiten vanuit kerken en diaconale organisaties ook ongeorganiseerde hulp plaats op initiatief van individuele kerkleden. Mogelijk zijn er daarbij ook veel vrijwilligers actief die niet langer kerkelijk betrokken zijn, maar vanwege hun christelijke achtergrond nog wel belang hechten aan naastenliefde.

4.3 Individuele financiële ondersteuning

Veel genoemd, is het bieden van individuele financiële ondersteuning. Dat kan zich op verschillende manieren uiten. Er worden bijvoorbeeld specifieke (achterstallige) rekeningen voor mensen betaald. Zo wordt de huur soms betaald om huisuitzettingen te voorkomen. Ook worden rekeningen betaald voor de energie, tandarts en fysiotherapie.

Deze rekeningen worden betaald met geld van de kerk of bekostigd via landelijke fondsen en noodfondsen⁸. Het komt ook voor dat gemeenteleden dergelijke kosten voor een ander op zich nemen. Waar een respondent in een focusgroep deze afhankelijkheid ingewikkeld noemt, stelt een ander juist dat de onderlinge afhankelijkheid en verbondenheid een teken is van kracht van de kerk.

⁸ Een noodfonds bestaat uit een samenwerking van meerdere partners om concreet geld ter beschikking te stellen op het moment dat het noodzakelijk is om noodsituaties te overbruggen.

In andere gevallen bestaat financiële ondersteuning uit het helpen bij het op orde brengen van de financiële administratie. Ook wordt er geld gegeven, maar meerdere respondenten leggen uit waarom zij de voorkeur geven aan renteloze leningen:

"Wij geven eigenlijk nooit geld. Wel een vrijwilligersvergoeding. Als we geld geven, is dat altijd een lening. Dat is belangrijk voor de eigenwaarde van mensen."

"Geld geven is voor diaconieën van oudsher een eerste stap om te helpen. Er is geld opgehaald via de collecte voor armen en hoe mooi is het dan als je het kunt geven. Dit botst met SchuldHulpMaatje Wij zeggen: geen geld geven in principe. Je moet eerst weten wat er aan de hand is en waar de nood zit. Aan de hand daarvan pas je bepaalde dienstverlening toe. Het is vaak structureler van aard. Soms is het individueel door de schuldenproblematiek. Door geld te geven, stel je de aanpak van het probleem uit. Je wil niet alleen maar geld geven, maar mensen duurzaam helpen."

Verder is bij geldzorgen ondersteuning en coaching naar een schuldenvrij leven. Soms betreft dit professionele dienstverlening – al dan niet in combinatie met de inzet van vrijwilligers – binnen de kader van het (lokale) beleid en onder regie van de overheid (vgl. Davelaar). Denk aan het Leger des Heils, Stek en SchuldHulpMaatje.

Via SchuldHulpmaatje wordt er bijvoorbeeld meegekeken naar de financiële situatie en wordt er ingezet op het bevorderen van financiële zelfredzaamheid. Er wordt daarbij kritisch gekeken naar het uitgavenpatroon, maar ook bijvoorbeeld of mensen wel gebruik maken van toeslagen waar zij recht op hebben. Opvallend is dat dergelijke activiteiten niet alleen plaatsvinden vanuit SchuldhulpMaatje. In internationale en migrantenkerken en vanuit wijkpastoraat worden er bijvoorbeeld trainingen of budgetcursussen gegeven om mensen te helpen meer grip te krijgen op hun financiën. En vanuit het diaconaat en pioniersplekken is er aandacht is voor schuldhulppreventie, bijvoorbeeld door advies te geven over hoe mensen die nog niet te kampen hebben met schulden, geld kunnen besparen op onder meer energie en hoe ze grip kunnen krijgen op hun financiën.

4.4 Materiële ondersteuning voor eerste levensbehoeften

Naast financiële ondersteuning wordt er materiële ondersteuning geboden voor de eerste levensbehoeften. Veel genoemd is het voorzien in eten. Daar kan aanleiding toe zijn als maatschappelijk werkers bij mensen thuis constateren dat er een lege koelkast is.

Naast ondersteuning op individuele basis, valt het op dat materiële ondersteuning voor eerste levensbehoeften vooral op collectieve basis wordt georganiseerd. Veel respondenten noemen bijvoorbeeld dat er (op structurele basis) maaltijden worden verzorgd. De maaltijden worden gecombineerd met mogelijkheden tot sociale interactie en zingeving. Zo vertelt een vertegenwoordiger van een pioniersplek dat ze een sociaal café hebben en dat er iedere zondag een zingevingsbrunch wordt georganiseerd. De pioniersplek weet veel mensen met een laag inkomen te trekken.

Een respondent vertelt dat er in zijn migrantenkerk er elke maand een keer een “open huis” wordt georganiseerd waarbij er gratis eten beschikbaar is. Ook anderen merken op dat er door kerkleden voor anderen in de kerk wordt gekookt of dat mensen het initiatief nemen om kerst- en paaspakketten te maken voor dak- en thuislozen.

“Er zijn ook mensen die individueel uit de kerk iets doen voor armen. Zo is er bij onze migrantenkerk een Ghanese moeder die kookt voor veel daklozen, iedere dag. Zij doet ook veel voor de voedselbank.”

Respondenten vertellen dat er tijdens de coronacrisis ook diverse initiatieven zijn geweest. Kerkleden brachten voedselpakketten langs bij mensen die het niet breed hadden en een predikant heeft tijdens de lockdowns migrantenkerken geopend om voedselpakketten uit te kunnen delen. Er wordt ook melding gemaakt van een grootschalig initiatief om ongedocumenteerden te helpen:

“We hadden tijdens corona vooral ongedocumenteerden die klem zaten en daar hadden we in de Pauluskerk 800 mensen die we wekelijks voedsel gaven. Dat was een enorme operatie, maar dat is de rol van de kerk. Het bieden van een plek waar dat kan en waar er naast eten koffie wordt geschonken.”

Kerken werken veel samen met voedselbanken. Ze leveren vrijwilligers aan. Ook gebruiken zij het eten dat overblijft bij voedselbanken om maaltijden te verzorgen voor bijvoorbeeld wijkbewoners of dak- en thuislozen. Soms ontstaan er ook nieuwe initiatieven. Zo is er in Rotterdam een initiatief ontstaan die in tegenstelling tot de reguliere voedselbanken geen voorwaarden stelt aan het verstrekken van voedsel. In plaats daarvan is ervoor gekozen om voedsel te geven aan mensen die zelf vinden dat ze het nodig hebben. In andere gemeenten en kerken zijn er eveneens voedselbanken in eigen beheer. Door uit te delen naar behoeften bouwen zij volgens respondenten aan een netwerk van vrijwilligers die ook mee willen helpen in de voedselbank. In een weggeefwinkel in Rotterdam wordt de vrijwilligersvergoeding niet direct aan de vrijwilligers gegeven, maar wordt het geld in een

fonds gestopt waarmee zij een opleiding kunnen volgen. Een ander voorbeeld is een initiatief in een dorp waarin ruilhandel honger bij inwoners moet voorkomen:

"We kwamen erachter dat er heel veel armoede was en van daaruit is er een 'kast' gestart, een geven en nemen kast. Dit loopt ongelooflijk goed. Daar kunnen mensen producten inleggen en de diakenen in samenwerking met de vrijgemaakte kerk zorgen dat de kast altijd gevuld is. Dus er hoeft nooit iemand in ons dorp met honger naar bed te gaan. Het wordt ook gedragen door ons dorp. Er zijn mensen die daar hun verse oogst in leggen. Daar moet je wel mee uitkijken, maar het is een mooi initiatief."

Naast voeding is ook aandacht voor andere eerste levensbehoeften, zoals opvang voor dak- en thuislozen. Een wijkpastoor vertelt dat ze slaapzakken uitdelen aan mensen die buiten slapen. Een andere respondent vertelt dat dak- en thuislozen bij een inloophuis ook terecht kunnen voor het wassen van kleding en om zichzelf te douchen. Bij een pioniersplek zijn mensen ook bereid om anderen te helpen als zij op straat komen te staan:

"Een deel van de zwaarte van armoede is ook dat je er alleen voor staat. We zorgen ervoor dat niemand op straat komt te staan. We hebben een dame in de kerk, met problemen met haar hypotheek. Zij was echt heel bang om op straat te komen staan. Maar we laten haar niet op straat staan. De psychische druk van die armoede proberen we te verlichten door garant te staan voor elkaar."

Tot slot worden meubels, witgoed en kleding gegeven aan mensen die dit nodig hebben.

4.5 Sociaal-emotionele ondersteuning en een luisterend oor bieden

Vanuit SchuldHulpMaatje, pioniersplekken, inloophuizen en diaconieën wordt er ook ingezet op het bieden van een luisterend oor en sociaal-emotionele ondersteuning al dan niet gecombineerd met pastorale ondersteuning. Naast financiële problemen spelen er namelijk ook psychosociale problemen die voort kunnen komen uit het leven in armoede. Mede daarom wordt het belang van aandacht geven en betrokkenheid tonen door meerdere respondenten benadrukt. In een focusgroep met vertegenwoordigers van inloophuizen verwoordt een respondent het als volgt:

"We hebben een inloophuis voor dak- en thuislozen: een plek waar ze terug kunnen komen, waar ze aandacht krijgen. Meebewegen en luisteren en een luisterend oor bieden. 3 uur per dag open. Relatie opbouwen die langduriger standhoudt."

4.6 Sociale netwerken van mensen versterken en uitbreiden

Onder respondenten heerst consensus dat kerken en diaconale organisaties plekken bieden waar ontmoeting en gemeenschapsopbouw plaatsvindt (vgl. Van den Toorn, e.a., 2018, Davelaar). Bestaande sociale netwerken van mensen in armoede worden versterkt of uitgebreid met nieuwe sociale relaties.

"Armoede gaat heel vaak samen met een ontbrekend netwerk. Daarom bouwen we netwerken in de wijk. Zodat ze ergens op terug kunnen vallen, niet alleen op ons. We hebben een huiskamer ingericht. Mensen kunnen hier terecht voor maaltijden en er zijn activiteiten om contact te stimuleren. De huiskamer is een plek waar iemand is die naar je wil luisteren."

Investeren in sociale netwerken van mensen gaat verder vaak gepaard met het aanbieden van specifieke activiteiten, zoals uitjes met kinderen, sport en spel, samen koken, eten, klussen, naailessen, nieuwkomers leren fietsen en taallessen. De activiteiten zijn gericht op leren en/of ontspannen. Ook bieden de activiteiten mogelijkheden voor ontmoeting:

"Inloopactiviteiten geeft mogelijkheden tot ontmoeting. Dat helpt bij opzetten van netwerken, het leggen van contacten en het vinden van mensen die sociaal ondersteund moeten worden. Het begint bij ontmoeting en het leggen van relaties. Dat is het allerbelangrijkste wat de kerk aan armoedebestrijding doet. De doelgroep wordt gezien, ze krijgen de mogelijkheid om een netwerk op te bouwen."

Respondenten geven verder aan dat kerken en diaconale organisaties inzetten op contact tussen mensen met financiële tekorten en mensen die minder of geen financiële problemen hebben. Een respondent geeft aan dat gemeenschapsvorming met zich meebrengt dat mensen op elkaar letten of het goed gaat. Er ontstaat vertrouwen in elkaar waardoor mensen ook sneller problemen met anderen durven te bespreken. Dit biedt kansen om in een vroegtijdig stadium passende steun te bieden.

Er is ook oog voor het belang van lotgenotencontact. Respondenten vertellen dat lotgenoten – mensen die soortgelijke problematiek ervaren - elkaar steunen en helpen. Zij hebben veel voor elkaar over. De kracht van zulke groepen is heel waardevol. In de onderzoeksliteratuur is overigens sterk bewijs dat lotgenoten elkaar kunnen helpen. Mensen ervaren onder meer praktische, sociale en emotionele steun en krijgen door het contact meer zelfvertrouwen, zelfregie en controle en een groeiend inzicht in de eigen problematiek (Boumans, 2015).

4.7 Begeleiding naar (vrijwilligers)werk en scholing

Vanuit verschillende kerken en diaconale organisaties worden er ook pogingen ondernomen om mensen in armoede te begeleiden naar betaald werk, vrijwilligerswerk en scholing. SchuldHulpMaatje werkt op een aantal plaatsen samen met bijvoorbeeld JobHulpMaatjes om mensen met schulden toe te leiden naar betaald werk. Een ander genoemd voorbeeld is het betrekken van dak- en thuislozen bij een zwerfafvalproject. In dit project gaan dak- en thuislozen afval opruimen in het centrum en in ruil daarvoor krijgen zij kaartjes waarmee ze boodschappen kunnen doen in lokale winkels.

Twee respondenten die deelnamen aan een focusgroep met vertegenwoordigers van diaconieën gaven aan dat zij wederkerigheid proberen te organiseren. Mensen die eerder te gast zijn geweest bij een grote buurtmaaltijd, werden bijvoorbeeld uitgedaagd om een andere keer mee te helpen bij de organisatie van een volgende buurtmaaltijd. Dat vraagt veel inspanning van hen, maar het bleek leerzaam en waardevol te zijn. Het is een manier om te investeren in de zelfwaarde van mensen. Ook andere respondenten geven in dit verband aan dat het belang van vrijwilligerswerk en sociale participatie niet onderschat mag worden. Dit draagt volgens hen bij aan empowerment, meer eigenwaarde, zelfvertrouwen en verbinding met anderen en soms ook tot doorstroming naar betaald werk.

Er worden taallessen gegeven aan nieuwkomers, maar ook bijvoorbeeld aan laaggeletterden, waaronder ook mensen met een Nederlandse achtergrond.

“We geven taallessen aan groepen. Er is zo'n behoefte aan het leren van de taal. Nieuwkomers komen bij de taallessen. De digitale wereld, de eisen om digitaal mee te doen, daar lopen mensen in vast. Dat doen we met vrijwilligers en sociale netwerken. Laaggeletterdheid speelt ook mee. Mensen die daardoor afhaken. Je krijgt geen uitkering als je niet digitaal kunt communiceren. 20% heeft daar problemen mee. (..) Dat

zijn ook mensen met een Nederlandse achtergrond die niet goed kunnen lezen en schrijven. Die schamen zich heel erg dat ze niet mee kunnen komen. Die kun je makkelijker erbij betrekken door ze te helpen met digitale vaardigheden".

Overigens worden niet alleen mensen in armoede geschoold. Kerken en diaconale organisaties doen ook aan deskundigheidsbevordering van vrijwilligers zodat ze zich kunnen inzetten voor het bestrijden van armoede. Een ander initiatief is om op basisscholen ervaringsdeskundigen gastlessen te laten verzorgen en leerkrachten te helpen in gesprek te gaan met kinderen over de beleving van armoede:

"Dan leren de kinderen dat het helemaal niet eerlijk is. Het doel is om ook op scholen bewustwording op gang te brengen wat zij daarin kunnen betekenen. Scholen hebben ook een signaalfunctie en zij kunnen er iets mee doen."

Via een crowdfundingactie is er geld ingezameld om laptops uit te delen aan schoolgaande kinderen waarvan de ouders het niet zelf kunnen bekostigen. Verder wordt er huiswerkbegeleiding aangeboden aan kinderen uit arme gezinnen.

4.8 Signaleren, doorverwijzen, belangen behartigen en lobbyen

Respondenten vertellen dat betrokkenen armoede en schulden signaleren. Er komen telkens weer nieuwe groepen in de marge en kerken en diaconale organisaties proberen dit in een vroegtijdig stadium te herkennen om zo verergering van de problematiek te voorkomen. Vroegsignalering helpt bijvoorbeeld ook om tijdig inzicht te krijgen in eventuele betalingsachterstanden. Signalering vindt bijvoorbeeld plaats bij inloophuizen en bij voedselbanken waar kerken vaak mee samenwerken. En SchuldHulpMaatje probeert de alertheid onder vrijwilligers te vergroten op signalen van armoede:

"We zorgen voor inlooppunten en proberen daar de vrijwilligers te informeren hoe ze kunnen reageren op signalen van mensen die daar koffie komen drinken."

Binnen kerkgemeenschappen vindt ook signalering van armoede plaats. Dat doet zich vooral voor in hechte gemeenschappen (in kleinere dorpen) waarbij mensen elkaar ook buiten de kerk treffen, bijvoorbeeld doordat schoolgaande kinderen naar dezelfde school gaan. Armoede wordt soms ook gesignaleerd tijdens huisbezoeken.

Er worden volgens respondenten specifieke activiteiten ontplooid om mensen te bereiken. Zo wordt er bijvoorbeeld outreachend gewerkt. Dat houdt in dat er niet geduldig wordt afgewacht tot mensen om hulp vragen, maar dat betrokkenen vanuit kerken en diaconale organisaties zelf initiatief nemen door mensen op te zoeken en (ongevraagd) hulp en diensten aan te bieden (Omlo, 2017; Van Doorn, e.a., 2019). Deze methode wordt ook gebruikt door sociaal werkers en andere professionals die verbonden zijn aan kerken en diaconale organisaties. Daarbij wordt ook wel vaak volgens de zogenoemde presentiemethode gewerkt, een specifieke vorm van outreachend werken (vgl. Omlo, 2017). Deze methode vindt zijn oorsprong in een kerkelijke traditie:

"Bij de presentiemethode gaat het over aanwezigheid. Niet vooraf zeggen: we gaan dit doen en binnen drie jaar dit opleveren. Niks vastleggen, maar gewoon de wijk in gaan. Dat is openheid die kan in de kerk. Andries Baart heeft het 10 jaar binnen de kerk gevolgd en op basis daarvan de presentietheorie ontwikkeld en is dat gaan promoten. De oorsprong ligt in het oude stadspastoraat. (...) Contact krijgen met mensen in armoede doe je door uit te vinden waar de nood zit. Gewoon ergens rondhangen in de buurt, op pleintjes, voor winkels. Daar aanwezig zijn en iets proberen op te bouwen en kijken wat je tegenkomt. Deze methode is ontwikkeld voor professionele kerkelijke opbouwwerkers die werkzaam zijn in oude stadswijken waar geen kerken meer waren. Er is ook vaak een scheiding. Armen zitten vaak niet meer in de kerk. Daarom is het belangrijk om gewoon naar buiten te gaan en relaties te leggen. De presentiemethode is een professionele methode voor buurtpastores en opbouwwerkers. Het is niet uniek voor de kerk, maar wel ontwikkeld vanuit kerken. Het houdt in dat je in de inloop niet de koffie klaarzet, maar de wijk in gaat, relaties legt en van daaruit kijkt wat er nodig is. Het is een effectieve manier van werken en vraag in plaats van aanbodgestuurd."

"Dat is een effectieve manier van werken. Dan begin je bij opbouwen van relaties en pas daarna...niet aanbod maar vraaggestuurd. Niet de inloop beginnen met koffie en een bord en wachten wie er binnenkomt. Je gaat de wijk in en je legt relaties en van daaruit kijk je wat er nodig is. De presentiemethode is wel populair geworden, die is uit de exposuremethode ontwikkeld. Die wordt weinig beoefend door de overheid. In de zorg misschien wel."

Zodra mensen zijn bereikt en/of signalen van problematiek in beeld zijn, kunnen kerken en diaconale organisaties ofwel zelf acties opstarten ofwel doorverwijzen naar andere

instanties en regelingen zoals welzijnsorganisaties, voedselbanken en speciale fondsen. In sommige gevallen begeleiden ze de persoon in kwestie door mee te gaan naar instanties.

"We hebben contact met bewindvoerders en hulpverlening en verwijzen door naar het Leger des heils. Onze vrijwilligers gaan mee. Het is nodig dat mensen verbonden worden. Vorige week: iemand had geen bankrekening, kon daardoor geen uitkering ontvangen. Een vrijwilliger ging mee naar de bank. Als een vrijwilliger mee gaat, dan wordt er beter met de dakloze omgegaan."

Kerken en diaconale organisaties vervullen volgens respondenten een brugfunctie richting officiële instanties (vgl. Van den Toorn & Davelaar, 2018). Dat doen zij door voorlichting te geven over bepaalde instanties, mensen vertrouwd te maken met instanties, hen overtuigen om toelagen aan te vragen waar zij recht op hebben en mee te gaan met de persoon in kwestie naar instanties. Een respondent vertelt dat dit hard nodig is omdat "mensen aan de onderkant van de maatschappij soms de weg niet weten te vinden door de jungle aan voorzieningen" en hierdoor passend ondersteuning mislopen.

De genoemde brugfunctie gaat twee kanten op. Naast het toeleiden van burgers naar instanties, gaat het volgens een respondent ook om bepaalde acties richting overheden:

"Die brugfunctie betekent ook dat je als kerkelijke organisatie bemoeit met hoe de gemeente dingen doet, dat je zitting neemt in een Wmo-raad en vertelt hoe je doelgroep het ervaart en het naar reguliere instanties brengt. Dat je ze ook uitnodigt om te kijken hoe het bij voedselbanken gaat en inloopcentra."

Wanneer vrijwilligers en professionals meegaan mee naar instanties, proberen zij de belangen van de persoon in kwestie te behartigen. Voor bepaalde groepen is toegang en het verkrijgen van passende hulp en ondersteuning ingewikkelder en bestaat het risico dat ze van het "kastje naar de muur" worden gestuurd. Ze voelen zich lang niet altijd serieus genomen. Vrijwilligers en professionals kunnen hier een belangrijke ondersteunende en bemiddelende rol spelen.

"Bij de inloop en opvang komen er signalen binnen. Daarmee probeer ik de politiek te beïnvloeden en dan met name de lokale politiek, wethouders in sociaal domein en de gemeente. Ik probeer om daar de onderwerpen aan het licht te brengen en te kijken of daar wat kan gebeuren."

Belangen worden ook behartigd door collectieve problemen politiek te agenderen of bij bepaalde instanties aan te kaarten. Verschillende respondenten noemen in dit verband ook dat ze politieke invloed proberen uit te oefenen bij overheid door te lobbyen, zoals in bovenstaand citaat te zien is. Een respondent van SchuldHulpMaatje geeft aan dat het lobbywerk ook meerdere keren succesvol is geweest:

"De bed-, bad- en broodregeling voor vluchtelingen was het resultaat van intensief lobbywerk van Kerk in Actie. Ons werk bij SchuldHulpMaatje is mogelijk doordat we jarenlang gepraat hebben. Belangrijk voor ons was ook om de menselijke maat terug te brengen. Het pamflet www.doorpakkenopburgerschulden.nl is belangrijk geweest bij de vorming van een nieuw regeerakkoord."

Anderen proberen invloed uit te oefenen en armoedeproblematiek te agenderen door zelf debatten hierover te organiseren of door zich te mengen in publieke debatten en media op te zoeken. Een laatste genoemde werkwijze is om betrokkenen zelf in de gelegenheid te stellen om hun ervaringen te delen met bestuurders en beleidsambtenaren:

"Wij werken politiserend met de wethouder en beleidsmakers. Maandelijks laten we de mensen zelf hun verhaal delen bij de overheid. Community Organizing is de methode die we daarvoor gebruiken. Mensen snappen best dat dingen niet te veranderen zijn, maar ze vinden het ook fijn dat ze hun verhaal kunnen delen. En dat we ze helpen dat te doen, omdat ze zelf niet op de plekken komen van beleid en macht."

4.9 Mate waarin activiteiten voorkomen

In het kwalitatief onderzoek is inzichtelijk geworden welke activiteiten gericht op armoedebestrijding plaatsvinden binnen kerken en diaconale organisaties. Deze activiteiten zijn vervolgens in de enquête voorgelegd aan respondenten. Daarbij is net als in het onderzoek van drie jaar geleden specifiek gevraagd naar collectieve ondersteuning. In het kwalitatieve onderzoek is nazorg niet genoemd, maar aangezien dit in de praktijk vaak een belangrijk onderdeel is in de hulpverlening hebben we deze ook opgenomen in de vragenlijst.

Om zicht te krijgen op welke activiteiten relatief het vaakst plaatsvinden en welke activiteiten minder vaak, zijn de antwoorden van de respondenten onderverdeeld in een

5-punts Likert schaal (1 = nooit, 2 = zelden, 3 = soms, 4 = vaak, 5 = altijd). Per item is een gemiddelde score berekend, op basis waarvan de items in onderstaande figuur zijn gerangschikt.

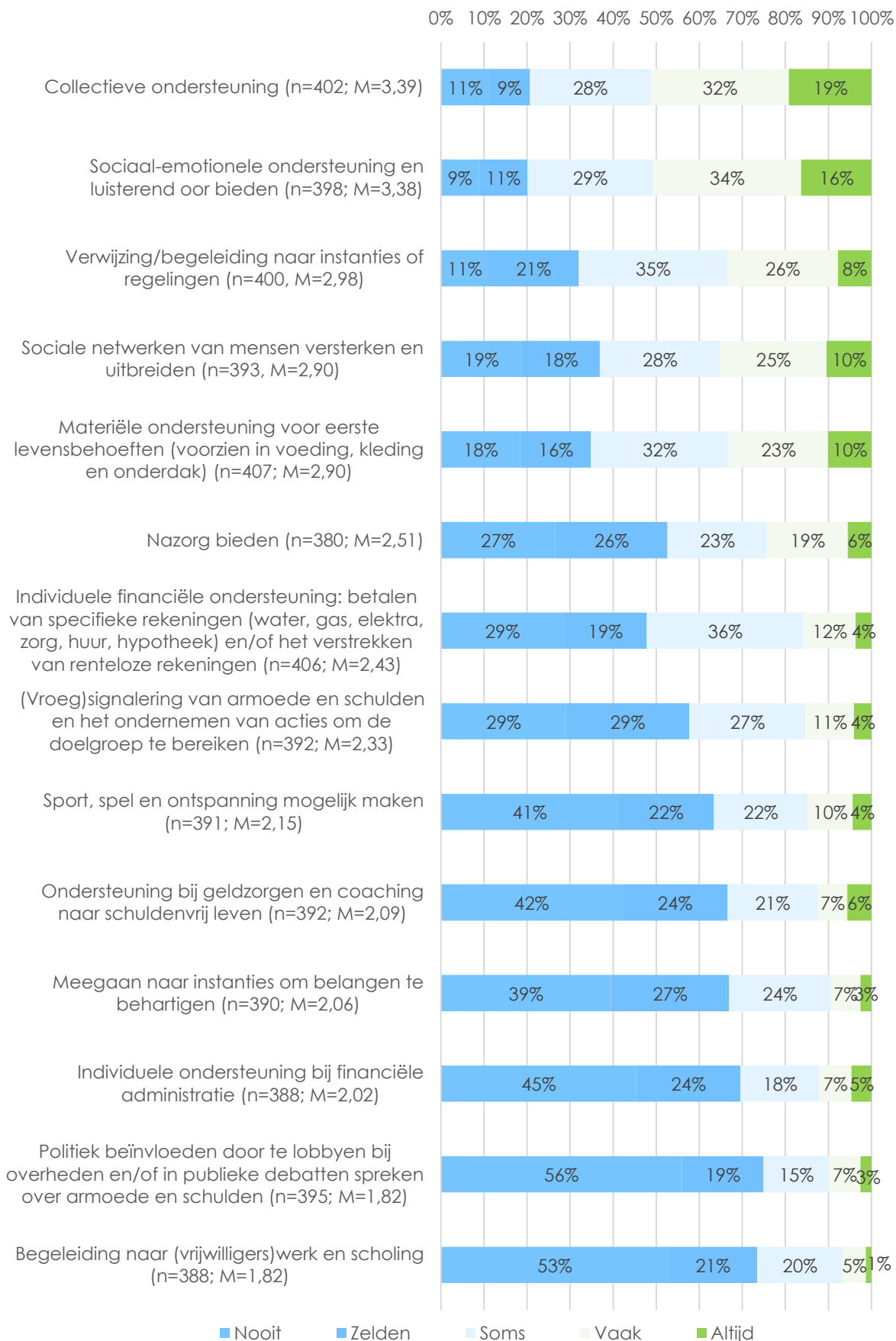
De twee activiteiten die relatief het vaakst plaatsvinden bij kerken en diaconale organisaties zijn het bieden van collectieve ondersteuning (een bijdrage leveren aan een groep, organisatie of project voor mensen in armoede, zoals voedsel- of kledingbanken en noodfondsen) en het bieden van sociaal- emotionele ondersteuning en een luisterend oor. Collectieve ondersteuning wordt door 89% van de kerken en diaconale organisaties geleverd. Dit is hetzelfde percentage als in het vorige armoedeonderzoek van 2019. Iets meer dan de helft van de respondenten (51%) geeft aan vaak of altijd collectieve ondersteuning te bieden. Het bieden van sociaal- emotionele ondersteuning en een luisterend oor vindt bij 91% van de organisaties plaats en 50% geeft aan dit vaak of altijd te doen.

Ongeveer een derde van de organisaties verwijst mensen vaak of altijd door naar instanties of regelingen (34%), werkt vaak of altijd aan het versterken en uitbreiden van sociale netwerken (35%) en voorziet vaak of altijd in materiële ondersteuning voor eerste levensbehoeften (33%). Een kwart van de organisaties biedt vaak of altijd nazorg (25%) en tevens een kwart (27%) doet dit nooit.

Zo'n 7 van de 10 organisaties bieden individuele financiële ondersteuning, zoals het betalen van specifieke rekeningen (71%). Vroegsignalering vindt tevens bij 7 van de 10 organisaties plaats (71%), waarbij 15% hier vaak of altijd aandacht voor heeft. Het mogelijk maken van sport, spel en ontspanning vindt plaats bij 6 van de 10 organisaties (59%). Tevens ondersteunen 6 van de 10 organisaties mensen bij geldzorgen en worden mensen gecoacht naar een schuldenvrij leven (58%) en wordt er meegegaan naar instanties voor het behartigen van belangen (61%). Ook helpt meer dan de helft van de organisaties mensen bij hun financiële administratie (55%).

Iets minder dan de helft van de organisaties houdt zich bezig met begeleiding naar (vrijwilligers)werk en scholing (47%) en het beïnvloeden van de politiek (44%). Het beïnvloeden van de politiek wordt door 10% van de organisaties vaak of altijd uitgevoerd. Twee respondenten hebben aangegeven dat hun kerkelijke organisatie geen enkele van de genoemde activiteiten op het gebied van armoedebestrijding uitvoert.

Activiteiten op het gebied van armoedebestrijding

5 Het kenmerkende aan de aanpak

In dit hoofdstuk staan we stil bij de vraag wat er kenmerkend is aan de aanpak van armoedebestrijding door kerken en diaconale organisaties volgens de geïnterviewde experts en betrokkenen. Het gaat dus om zelfbeelden en percepties op basis van praktijk- en expertkennis.

In sommige gevallen gaat het om kenmerken waarmee kerken en diaconale organisaties zich in hun werk onderscheiden van andere partijen, in het bijzonder van overheidsinstellingen. Dat is echter niet noodzakelijkerwijs het geval. De beschreven kenmerken kunnen in meerdere of mindere mate ook typerend zijn voor het werk dat andere religieuze organisaties, overheden, niet-christelijke welzijnsorganisaties en vrijwilligersorganisaties verrichten. Daar komt bij dat kerken en diaconale organisaties geregeld samenwerken met andere organisaties in de aanpak van armoede.

De vraag naar het kenmerkende roept vooral positieve associaties op bij respondenten. Maar ze zijn niet louter positief over kerken en diaconale organisaties. Er is wel degelijk ook zelfkritiek. In hoofdstuk 6 staan we hier nader bij stil bij het bespreken van bepaalde knelpunten.

We starten dit hoofdstuk met de uitkomsten uit het kwalitatieve onderzoek. Achtereenvolgens presenteren we 10 kenmerkende aspecten aan de hulp en ondersteuning vanuit kerken en diaconale organisaties. Vervolgens laten we aan de hand van de uitkomsten van de enquête zien in hoeverre bepaalde kenmerken herkend worden door een veel bredere groep respondenten.

5.1 Gedreven vanuit gerechtigheid en barmhartigheid

Een duidelijk kenmerk in de armoedeaanpak van kerken en diaconale organisaties is dat betrokkenen zich laten inspireren door de Bijbel. Het wordt gezien als een Bijbelse "oproep", "opdracht" en "plicht" om er te zijn voor groepen in kwetsbare posities. Daarbij laten zij zich in het bijzonder inspireren door Bijbelse kernwaarden als gerechtigheid en barmhartigheid. Meerdere respondenten verwijzen naar de werken van barmhartigheid, afgeleid uit de woorden van Jezus en opgeschreven door Matteüs. Zo worden christenen onder meer opgeroepen om de hongerigen te eten te geven, de dorstigen te drinken te geven, de naakten te kleden en de vreemdelingen te herbergen.⁹ Een andere

⁹ Matteüs 25.

respondent verwijst naar de Bergrede¹⁰, een passage in de Bijbel waarin Jezus aan mensen vraagt om naasten zo te behandelen zoals mensen graag zelf behandeld willen worden.

"We zijn als christenen voor gerechtigheid. De kloof tussen arm en rijk groeit helaas weer. Er schort wat aan de gerechtigheid."

De wil om God te behagen door gerechtigheid en barmhartigheid na te streven zorgt ervoor dat christenen een sterke vastberadenheid hebben om zich in te zetten voor medemensen. Sterker nog, zoals een respondent aangeeft, "pikken" mensen het niet dat anderen in armoede leven. Dat kan bij een deel van de kerken en christenen bijdragen aan een zeker activisme waarbij het vasthouden aan de christelijke kernwaarden belangrijker is dan 'burgerlijke gehoorzaamheid' aan overheidssystemen, bijvoorbeeld door ondersteuning te bieden aan groepen die geen of minder steun krijgen van de overheid:

"Hebben kerken lef? Sommige kerken wel, die kunnen soms ver gaan. Een voorbeeld uit het verleden is de Pauluskerk. Zij hebben een beetje lak aan het systeem. Wat nodig is, doen ze gewoon, vanuit hun motivatie en christelijke waarden. En het Kansfonds (ooit kerkelijk, nu niet meer), die huishoudens gewoon geld willen geven en laten zien dat individuele mensen worden geholpen. En laten daarmee meteen aan het systeem zien dat wat mensen krijgen als inkomen onvoldoende is. Het Leger de Heils in Amsterdam steekt echt zijn nek uit. Ze doen dingen die in ieder geval niet altijd door de Rijksoverheid omarmd worden, met name waar het gaat om ongedocumenteerden."

"We zijn er als kerk voor de mens in nood. De overheid is reactief in de samenleving. Als kerk ben je betrokken bij mensen in nood en bij structurele problemen ben je de partner of luis in de pels, omdat je wil ingrijpen bij onrecht. In het verleden was er opvang voor vluchtelingen, ongedocumenteerden en er was een voedselbank nodig aan de voorkant van het sociale beleid. Daar hebben kerken op ingespeeld."

5.2 Langdurig en trouw ondersteunen

¹⁰ Matteüs 5.

De ondersteuning wordt ook gekenmerkt door de duur. Respondenten spreken over langdurige hulp en trouw.

"Wij proberen het lang vol te houden, met mensen een levensverhaal op te bouwen."

"Het is normaal dat de kerk van de wieg tot graf betrokken blijft."

De ondersteuning vanuit kerken en diaconale organisaties zou langduriger zijn dan het professionele aanbod dat uitgaat van welzijnsorganisaties en overheden. Daarvoor geven respondenten meerdere verklaringen:

"Professionals zijn vaak probleemoplossend. Ze komen naar aanleiding van een hulpvraag, maar gaan dan ook weer. Het zijn voorbijgangers. Soms is er ook een wisseling van de wacht in hulpverleners."

"Wat ook belangrijk is, kerken zitten waar ze zitten en blijven er zitten. Kerken zitten al lang in een wijk of buurt. Welzijnsorganisaties worden overgenomen door nieuwe partijen bij aanbestedingen. Dat komt en gaat. Ze werken professioneel, maar vertrekken ook weer. Vaak is er redelijk zicht op wat er speelt in wijken vanuit deze kerken. Ze hebben vaak heel lang contact met de mensen die in een moeilijke situatie zitten. Mijn zus heeft in de kerk ongedocumenteerden opgevangen. Inmiddels zijn ze wel gedocumenteerd, maar daar blijven ze vanuit de kerk contact mee houden. Het wordt niet afgevinkt, tijdelijk opgelost en afscheid genomen."

"Wat is het verschil tussen gewone sociaal werker en pastor? Wij houden het langer vol. Wij putten uit een bron, waarin je eigenlijk altijd weer wel wat vindt. Je hebt soms een hopeloos verhaal, en dan ga je toch maar weer door. En nu klinkt ik heel vroom maar die passie is niet van mij. Je kan het de kerk noemen, ik noem het God."

5.3 Nieuwe kansen blijven bieden

Het bieden van langdurige en trouwe ondersteuning hangt samen met een ander kenmerk, namelijk de neiging om mensen in armoede niet te veroordelen of weg te sturen, maar steeds weer nieuwe kansen te blijven bieden.

"Doe je iets voor de tiende keer niet, dan ben je nog steeds welkom. Jaren komen ze naar inloophuizen, ze kennen iedereen. Natuurlijk probeer je ze te ondersteunen, maar het is niet zo dat als iets niet lukt dat iemand dan afgeschreven wordt en niet meer welkom is."

Het evangelie leert christenen dat God hen ook vergeeft en nieuwe kansen biedt. God geeft daarmee het voorbeeld hoe christenen met hun naasten dienen om te gaan. Dat verschilt volgens respondenten met de wijze waarop de overheid met burgers omgaat:

"Het evangelie staat zo vol met richtlijnen. Je kunt iemand toch niet op zijn fouten blijven afrekenen en allerlei sancties aan de broek hangen. Dat is wel het overheidssysteem. Ik moet ook elke dag vergeven worden en nieuwe kansen krijgen. Als ik vanuit die invalshoek mijn naaste beoordeel, dan is het wat anders dan: dit had je maar niet maar moeten doen of ik deel klappen uit. Dat je de ander veroordeelt: hij koopt weer een veel te dure telefoon, je moet maar gaan werken. Het is gemakkelijk om maar te gaan oordelen. Die genade is er voor mij, maar ook voor die ander. Hoe breng ik de genade weer door naar die ander? Dat vind ik typisch des kerks."

5.4 De tijd nemen voor mensen met echte aandacht

Waar uitvoerende welzijnsprofessionals beperkt worden in hun tijd doordat ze de bestede middelen en uren moeten verantwoorden richting de overheid, werken kerken met vrijwilligers waardoor er meer ruimte is om de tijd te nemen voor mensen en "echte" aandacht te geven aan het verhaal van mensen.

"Voor kerken is er toch meer ruimte om aandacht en tijd geven. Ook omdat veel vrijwilligerswerk is."

"Als vrijwilliger heb je tijd en aandacht, je bent daarin vrijer."

Een respondent legt uit dat afgedwongen is bij overheden en fondsen dat de verkregen middelen aangewend kunnen worden om ook daadwerkelijk de tijd en aandacht te geven voor mensen vanuit de overtuiging dat dit nodig en belangrijk is.

Vanuit een wens om er voor de ander te zijn, nemen mensen de tijd. Ze bieden een luisterend oor, gaan de relatie aan en zoeken verbinding met de ander. Er is geen geprotocolleerde hulp. Door deze werkwijze zouden mensen oprechte aandacht ervaren:

“Een luisterend oor bieden is een term in inloophuizen. Bezoekers noemen dat niet zo, maar ze zeggen wel dat ze aandacht ervaren.”

Overigens noemen verschillende respondenten dat veel professionals in de domeinen van zorg en welzijn het liefst zelf ook meer tijd en aandacht aan mensen zouden besteden. Door opgelegde protocollen en targets die binnen een bepaalde periode gerealiseerd moeten worden, hebben ze daar geen ruimte voor:

“Professionals krijgen de ruimte niet. Ze hebben geen tijd. Wijkverpleegkundigen die krijgen bijvoorbeeld een beperkt aantal minuten om kousen aan te trekken. Het is gekwantificeerd. Ze staan onder druk, ze hebben weinig tijd beschikbaar. Een groot deel moeten ze verantwoorden op papier. Er is een cultuur van wantrouwen. Je moet alles wat je doet, verantwoorden.”

5.5 Maatwerk bieden

Het werken met vrijwilligers en het niet hoeven voldoen aan allerlei bureaucratische richtlijnen levert nog een ander voordeel op volgens respondenten. Het biedt de mogelijkheid om maatwerk te bieden. In plaats van aanbodgericht werken, kan er meer vraaggestuurd gewerkt worden en aangesloten worden bij de persoonlijke situatie en behoeften van mensen.

“Als kerk hoef je niets te rapporteren en op te schrijven. Je hebt de vrijheid om maatwerk te leveren. Dat is niet transparant, maar zo werkt dat. Het gaat wat makkelijker, het is minder bureaucratisch. Die vrijheid is fijn.”

“Vaak zie je ook dat het aanbod heel breed is, dat buiten de kaders gedacht wordt. Er wordt aangesloten op de situatie van mensen.”

5.6 Ondersteunen vanuit vertrouwen, liefde en gelijkwaardigheid

Opvallend vaak geven respondenten aan dat de ondersteuning vanuit vertrouwen, liefde en gelijkwaardigheid. Ten aanzien van vertrouwen wordt opgemerkt dat burgers door overheden geregeld vanuit wantrouwen worden benaderd, als calculerende burgers die

steeds op zoek gaan naar de mazen in de wet en/of erop uit zijn misbruik te maken van voorzieningen. Kerken en diaconale organisaties willen meer uitgaan van vertrouwen in mensen, al weten betrokkenen dat er soms misbruik plaatsvindt:

"Er wordt niet eerst een formulier ingevuld en allerlei vragen gesteld om erachter te komen of mensen aan de criteria voldoen. Kerken helpen mensen gewoon. Ze vertrouwen mensen. Ze weten dat er soms misbruik wordt gemaakt van dit vertrouwen. Dat accepteren ze, dat is 'part of the deal'. Ze willen graag open zijn en mensen vertrouwen."

Het wantrouwen van overheden in burgers werkt volgens een aantal ook de andere kant op. Er zijn groepen burgers met financiële problemen die de overheid wantrouwen en om die reden geen steun aanvragen. Ze willen hun problemen niet delen met de overheid en hebben het idee dat steun aanvragen weinig oplevert. Binnen de kerk zijn er geregeld hechte gemeenschappen en sterke relaties waarbinnen mensen elkaar vertrouwen. Dat maakt het eenvoudiger om met elkaar in gesprek te gaan over geldzorgen.

"Ik heb best veel contact met mensen die vanuit een ongedocumenteerde positie uiteindelijk een status hebben gekregen. Dan moet er opeens van alles geregeld worden en dan hebben ze geen geld. Dan is het moeilijk om daarmee om te gaan. Als er een relatie is, dan kun je het daarover hebben. Naar iemand van het buurtteam en de overheid is dat vertrouwen er minder."

"Je merkt als iets niet goed gaat als je iemand kent en dan kun je erop tijd bij zijn als er schulden zijn. De basis is ontmoeting en vertrouwen. Dat is ook een probleem met de overheid. Als je die niet vertrouwt ga je geen steun aanvragen. Dan verwacht je daar weinig van en ga je niet problemen op tafel leggen. De bedoeling van kerkelijke gemeenschappen is dat je elkaar in gaten houdt en op tijd steun biedt voordat iemand in armoede komt. Schaamte is er altijd en daarom is de relatie en vertrouwen zo belangrijk."

Uitgaan van vertrouwen hangt deels samen met een liefdevolle bejegening van medemensen. Respondenten spreken in dit verband van medemenselijkheid en handelen vanuit het hart, geïnspireerd door het christelijke geloof.

"Het unieke van de kerk is dat we niet volgens bepaalde methoden werken, we werken meer met ons hart dan met ons hoofd. Dat komt het dichtst bij hoe Jezus werkte."

Tot slot is gelijkwaardigheid een veel genoemde kwaliteit in de bejegening. Waar burgers door de "officiële loketten" geregeld worden "weggezet als gek of ondergeschikt", zou dat bij kerken en diaconale organisaties – en overigens ook bij bewonersinitiatieven – veel minder spelen. De neiging is om veel meer de ander als gelijke te beschouwen en te behandelen. Volgens een respondent is de ander zelfs meer waard. De nadruk op gelijkwaardigheid is ook duidelijk terug te vinden als boodschap in de Bijbel:

"Ik denk dat de kerk een ander verhaal vertelt, een ander zelfbeeld heeft. En het is dat zelfbeeld dat bepaalt hoe je met andere mensen omgaat. Ik zal een voorbeeld geven: in het evangelie staat dat alle mensen gelijkwaardig zijn. Alleen dat al betekent dat ik niet neer kan kijken op iemand die minder heeft dan ik. (...) Als Paulus zegt "in Christus zijn er geen Joden, Grieken geen slaven etc.", dan betekent dat dat jouw maatschappelijke status niet meegenomen mag worden in de manier waarop ik naar jou kijk. En dat ik terwijl ik naar je kijk, ik te allen tijde ruimte voor je, voor dat andere mens, moet creëren. Je ziet het in de manier waarop Jezus zelf met mensen omging. Hij hield van mensen ongeacht hun achtergrond of situatie. (...) De ander is Christus. Dus de ander is niet minderwaardig, maar juist meerderwaardig."

Gelijkwaardigheid betekent ook aandacht voor wederkerigheid. Dat betekent ook aandacht hebben voor de talenten en kwaliteiten van mensen en oog hebben voor de bijdrage die zij – op termijn – kunnen leveren. De overheid zou mensen in armoede te gemakkelijk afschilderen als "losers".

"Vanuit het neoliberalisme wordt dat ook ingegeven: als je arm bent ben je een loser, dan heb je geen succes gehad. Dat beeld wordt door de overheid ingegeven. Dat is heel erg jammer. Dat zorgt er ook voor dat je arme mensen in een hokje plaatst, terwijl iedere arme persoon in principe een potentiële hulpverlener is. Iedere arme kan zeggen: misschien komt er een moment dat ik ook kan gaan helpen. Dan zet je mensen in hun kracht en heb je aandacht voor wederkerigheid."

"Wederkerigheid is kenmerkend voor SchuldHulpMaatje. We willen met iemand oplopen, het samendoen en niet het probleem uit handen nemen. Vanuit wederkerigheid en betrokkenheid om de waardigheid te behouden. Samen naar een afspraak van kredietbank of de gemeente, maar het wel de ander laten doen. We geloven dat mensen geholpen zijn als je ze een hengel geeft en ze leert vissen in plaats van alleen maar te zorgen dat de vis voorradig is. Soms is het

wel nodig om veel vissen te geven, maar vaak kijken we naar hoe de ander verder komt."

5.7 Aandacht voor talenten én tekortkomingen

Betrokkenen benaderen mensen op basis van al hun talenten én tekortkomingen. Meerdere respondenten noemen dat er vanuit een "holistische mensbeeld" en een "integrale missie" "de hele mens" wordt gezien en gehoord in plaats van alleen maar in te zoomen op een armoede- en/of schuldenproblematiek. Vanuit de kerk is er aandacht voor uiteenlopende levensterreinen. Het leven en de identiteit van mensen zijn immers veelomvattender dan alleen een specifiek probleem dat zij met zich meedragen.

"Wat als eerste centraal staat bij de kerk is de mens. Als je een nieuw paspoort bij de gemeente wil, gaan ze niet zeggen: kom we gaan even koffiedrinken en vragen wie je bent. De kerk richt zich op de totale mens en dat is bij de overheid minder. Dat is het mooie van clubs die vanuit zingeving werken."

"We zien als kerk de hele mens. We hopen dat de kracht vanuit de kerk is dat we de hele mens zien en dat we niet alleen het schuldprobleem zien."

Opvallend is dat verschillende respondenten aangeven dat mensen in armoede zelf teruggeven dat ze zich gezien voelen. Dat heeft mogelijk te maken met de neiging om stil te staan bij het bredere verhaal dat mensen te vertellen hebben:

"Wat ze zeggen: 'je bent de eerste die me ziet'".

5.8 Onvoorwaardelijke hulp bieden

Vanuit de kerk en diaconale organisaties wordt volgens respondenten onvoorwaardelijke hulp geboden. Er worden met andere woorden vooraf geen eisen of criteria gesteld voor het bieden van ondersteuning. "De deur van de kerk is open voor iedereen". En als er eenmaal hulp wordt geboden, blijven betrokkenen mensen opzoeken, ook als zij bepaalde afspraken meerdere keren niet nakomen. Zoals een respondent het verwoordt: "ons kapitaal zit in het onvoorwaardelijk mensen bij je houden". Hiermee is de hulp volgens respondenten wezenlijk anders dan het ondersteuningsaanbod van overheden:

"Je wordt niet eerst gevraagd of je wel aan de voorwaarden voldoet. De overheid doet dat wel en dat moet ook, dat kan niet anders. De kerk doet dat niet. Bij de overheid moet je binnen zoveel tijd weer op eigen benen staan. Een uitkering is beperkt. Er zijn targets die behaald moeten worden. Dat beïnvloedt het hele werk. De directeur van een diaconale organisatie vertelde wel eens dat ze een miljoenensubsidie konden binnenhalen. Dat wilden ze niet. Er zaten targets aan vast. Die moesten behaald worden binnen een bepaalde tijd. Mensen ruiken dat. Dat je een verborgen agenda hebt. Dan zet je het vertrouwen op het spel. Dat is het belangrijkste wat we hebben. Niet iedereen is zo principieel. Subsidie is belangrijk. Maar het kenmerkende aan kerken is de onvoorwaardelijke hulp."

"Ook zijn er bij schuld en armoede veel hulpverleners betrokken bij gezinnen en zij vragen allemaal iets van een cliënt of huishouden. Je moet aan bepaalde voorwaarden voldoen, er zijn kaders en je hebt met wetgeving te maken. Een kerkelijk betrokken iemand doet het veel meer op persoonlijke titel en vanuit de belangstelling om er voor de ander te zijn en goed te willen doen. Dat geeft vertrouwen. Er wordt bijvoorbeeld onvoorwaardelijk koffiedronken met de ander ongeacht of die ander de afspraken nakomt."

Onvoorwaardelijk hulp bieden komt volgens een respondent voort uit de wens van de kerk om onbevooroordeeld en zonder te oordelen naast mensen te staan. Uitgangspunt is dat iedereen zondaar is en christenen de opdracht hebben om hun medemensen lief te hebben.

Het onvoorwaardelijke karakter komt ook tot uitdrukking in het verstrekken van hulp aan groepen die door bepaalde voorwaarden geen of weinig steun krijgen van de overheid. Zoals we ook al in het vorige hoofdstuk hebben gezien gaat het hier om groepen die tussen "wal en schip" en de "mazen van het net" vallen of buiten het bereik of blikveld van officiële instanties vallen, zoals dak- en thuislozen, (ongedocumenteerde) vluchtelingen, afgewezen asielzoekers en mensen die net niet in aanmerking komen voor voeding bij voedselbanken. De kerk schiet dus te hulp waar er gaten vallen in de overheidssteun en conformeert zich dus niet aan de voorwaarden die de overheid stelt aan deze groepen.

"Er zijn altijd vormen van onrecht en mensen die het niet redden. Een direct voorbeeld zijn de mensen die geen papieren hebben en volgens de wetten nergens aanspraak op maken. Zij zitten altijd in een moeilijke positie en de overheid zal niets voor ze doen. Of het is een

hele strijd. Over ongedocumenteerden en afgewezen asielzoekers zegt de staat: daar zorgen we niet voor, want die horen niet bij onze gemeenschap. Die grenzen worden niet getrokken door de kerk. We zijn er voor de hele bewoonde wereld. Die grenzen trekken we niet of je recht hebt op voorzieningen. Je zit in de knel, je bent arm, dus hoor je er voor de kerk wel bij. Dat is een heel groot verschil. Vanuit het diaconaat: als we mensen helpen doen we dat onder protest, omdat we vinden dat de overheid het zou moeten doen. Je ziet het falen van de overheid op verschillende plekken, zoals nu met de belastingdienst".

Tot slot merken enkele respondenten op dat de kerk zich in het verleden belerend en paternalistisch opstelde en allerlei voorwaarden stelde aan het verstrekken van hulp:

"In de 19^e eeuw was het heel anders. Voordat de overheid een sociaal stelsel had, was iedereen aangewezen op de kerk voor sociale zekerheid. Vroeger waren mensen alleen maar lid van de kerk, omdat er niks anders was. Toen stelde de kerk ook voorwaarden: als je niet komt zondag krijg je niks. Was je netjes getrouwd en maakte je je niet schuldig aan prostitutie dan kwam je in aanmerking voor hulp. Dat heeft de kerk een slechte naam bezorgd. Terecht. Er was paternalisme tot aan de Tweede Wereldoorlog, totdat de overheid het overnam."

5.9 Laagdrempelige hulp bieden

De hulp is volgens respondenten laagdrempelig:

"Er zijn weinig drempels. Er wordt alles aan gedaan om drempels weg te houden. Mensen zijn welkom met hun vraag of probleem."

Er is laagdrempeligheid doordat er snel gehandeld kan worden. Doordat er geen intakes nodig zijn, er geen wachtlijsten zijn en er ook geen andere bureaucratische procedures zijn die vertragend werken, kan er vlot ingespeeld worden op behoeften en noden. Zo krijgen mensen als er dringend hulp nodig is via de diaconie of een noodhulpfonds snel geld, meubels of andere goederen zonder dat er eerst een intake nodig is.

"Wij kunnen iemand veel sneller een tas boodschappen meegeven, er zijn geen eisen waar mensen aan moeten voldoen."

Een respondent merkt overigens op dat het verstrekken van geld of het doen van uitgaven in sommige kerken wel degelijk traag verloopt, omdat de besteding van collectegelden verantwoord moet worden:

"Sommige diaconieën zijn beter met boekhouden dan met barmhartigheid te tonen. Er is uiteindelijk wel geld, maar de regels die er bij sommige kerken gelden over het bijvoorbeeld moeten verantwoorden van collectegeld is bij sommige kerken absoluut een punt. Ik hoor dat de kerken bij ons in de gemeente veel geld op de bank hebben staan, maar ze geven in verhouding veel te weinig uit. Er is angst omdat het wel verantwoord moet worden. Het moet zorgvuldig. En als we één geven, moeten we iedereen geven."

Het laagdrempelige is niet uitsluitend een kwestie van snel kunnen handelen. Het is ook in breder opzicht verankerd in de werkwijze. Eerder beschreven kenmerken, zoals de tijd nemen, langdurige ondersteuning bieden en geen eisen stellen aan de hulp maken de hulp eveneens laagdrempelig.

"De toegevoegde waarde zit in de werkwijze, tijd hebben, geen eisen stellen, erbij blijven en niet in drie maanden, die drempel hebben we niet."

Inloophuizen worden in het bijzonder genoemd als laagdrempelige plekken voor mensen.

"Inloophuizen van het Leger des Heils zitten in de buurten. Het is in de wijk en we willen dat het van de wijk is. We willen ook dat de mensen die hier komen zich thuis kunnen voelen. Doordat we laagdrempelig zijn, stappen mensen binnen."

"Belangrijk bij inloophuizen van het Leger des Heils is het bieden van gastvrijheid. Als je niet gastvrij bent, dan komen ze niet binnen."

5.10 Gemeenschapsvorming

Het laatste kenmerk is dat de kerk bij uitstek gericht is op gemeenschapsvorming. Waar de hulpverlening vaker gericht is op het individu en het probleem, voorziet de kerk in een gemeenschap die als een helende plek kan fungeren. Meerdere respondenten geven aan dat dit een kracht is van de kerk die overheidsinstellingen niet of nauwelijks kunnen bieden. Dit geldt niet alleen voor kerken, maar ook bijvoorbeeld voor inloophuizen en pioniersplekken. Binnen de gemeenschap vinden mensen troost, hulp, advies en

(h)erkenning. Er worden hierbij ook verbindingen gelegd tussen verschillende sociale lagen in de samenleving.

"Bij ons lukt het om mensen van Nederlandse afkomst met een normale goede opleiding te verbinden met mensen die geen opleiding hebben en migrant zijn. Dat is een functie die wij als kerk kunnen hebben. We verbinden mensen uit verschillende sociale lagen".

De kerk beschikt over een enorm potentieel aan vrijwilligers die zich kunnen en willen inzetten voor de ondersteuning van groepen in armoede. Overigens zijn kerken en diaconale organisaties daarin niet de enige partij. Zo wordt er gewezen op initiatieven vanuit islamitische gemeenschappen en de belangrijke rol die buurthuizen spelen in wijken.

Waar gevestigde, doorgaans witte kerken steeds vaker voornamelijk bestaan uit mensen uit de middenklasse en steeds minder uit groepen met lagere inkomens, speelt armoede bij internationale en migrantenkerken binnen de gemeenschap zelf een prominentere rol (vgl. Soeterik, e.a., 2022). Dit geldt in het bijzonder voor migranten die zich nog niet zo lang in Nederland hebben gevestigd. Respondenten geven aan dat armoede binnen deze kerken sneller herkend wordt. Onder meer doordat men (in het verleden) zelf bekend is met armoede, worden de signalen sneller opgepikt en durven zij sneller hierover in gesprek te gaan met anderen. In deze kerken heerst een sterkere wij-cultuur waarin financiële problemen eerder intern worden opgelost dan dat er hulp wordt gezocht bij officiële instanties. Er is een sterke sociale controle en bereidheid om voor elkaar te zorgen.

Ook binnen pioniersplekken is er overigens een sterk gemeenschapsgevoel waarbij mensen proberen te voorzien in elkaars noden.

"Ik denk dat het gemeenschapsgevoel bij pioniersplekken erg belangrijk is. Mensen wonen in de buurt van de pioniersplek. Dan deel je meer dan de zondagochtend met elkaar. In dat netwerk is het normaal dat je je best doet om ervoor te zorgen dat er geen noden zijn en dat je je best doet om er voor elkaar te zijn. Net zoals in je familie."

5.11 Mate waarin de kenmerken breder herkend worden

De hierboven beschreven uitkomsten van het kwalitatieve onderzoek zijn in de enquête voorgelegd aan respondenten. Om zicht te krijgen op welke kenmerken relatief het vaakst worden aangemerkt, zijn de antwoorden van de respondenten onderverdeeld in een 5-

punts Likert schaal (1 = helemaal oneens, 2 = oneens, 3 = neutraal, 4 = eens, 5 = helemaal eens). Per item is een gemiddelde score berekend, op basis waarvan de items in onderstaande figuur zijn gerangschikt.

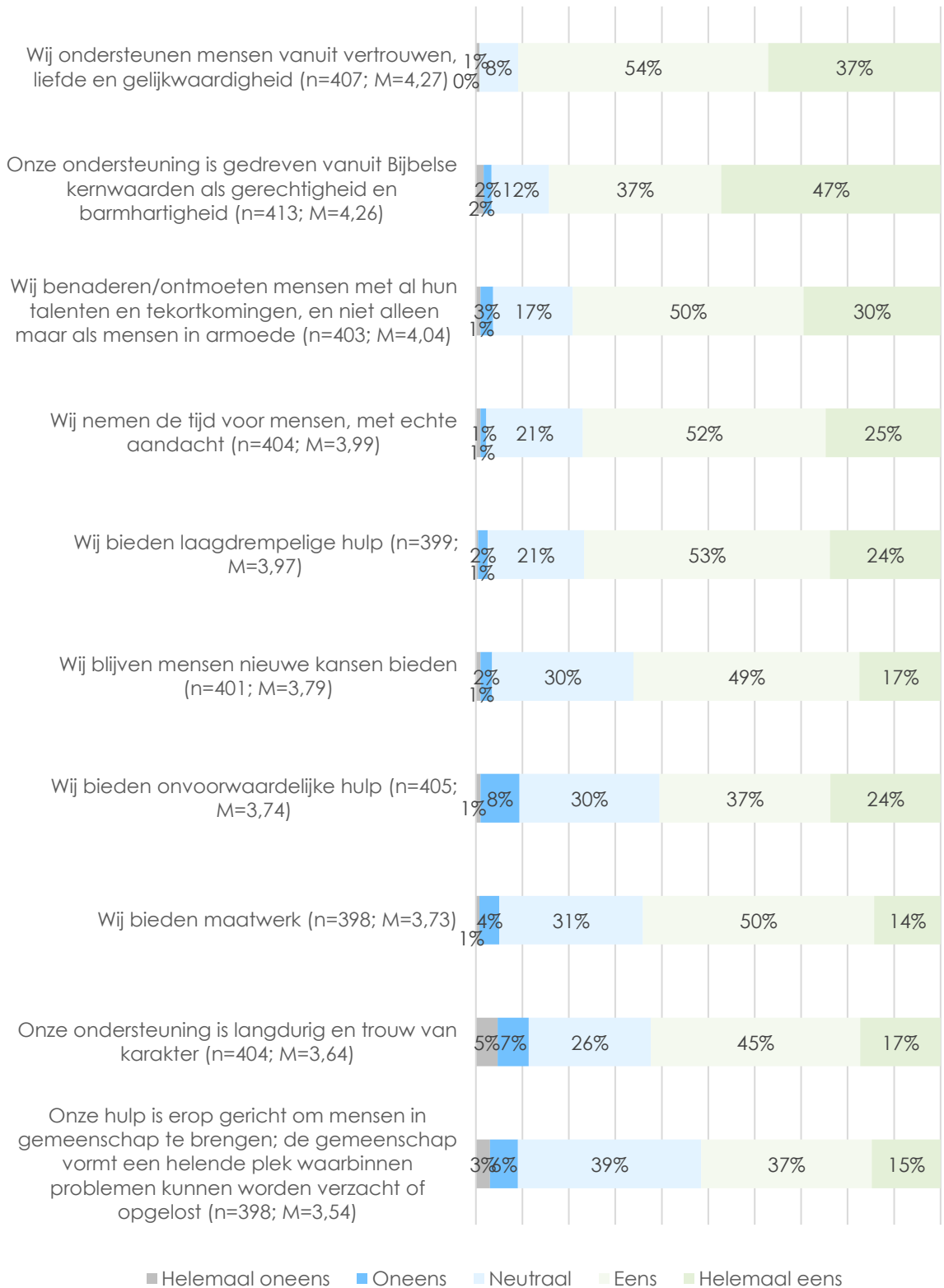
Alle genoemde aspecten worden door meer dan de helft van de respondenten (52 - 66%) aangemerkt als kenmerkend voor de hulp die door hun kerkelijke organisatie wordt geboden. Er zijn vijf aspecten door meer dan driekwart van de respondenten worden benoemd als kenmerkend (zie de percentages 'eens' en 'helemaal eens' in onderstaande figuur). Het ondersteunen van mensen vanuit vertrouwen, liefde en gelijkwaardigheid wordt relatief het vaakst aangemerkt als kenmerkend.

- mensen worden ondersteund vanuit vertrouwen, liefde en gelijkwaardigheid (91%)
- de ondersteuning is gedreven vanuit Bijbelse kernwaarden (81%)
- mensen worden benaderd/ontmoet met al hun talenten en tekortkomingen (80%)
- er wordt tijd voor mensen genomen, met echte aandacht (77%)
- de hulp is laagdrempelig (77%)

Tweederde van de respondenten geeft aan dat zij mensen nieuwe kansen blijven bieden (66%). Slechts een klein deel van de respondenten (3%) is het hiermee oneens. Onvoorwaardelijke hulp is kenmerkend voor 61% van de organisaties. Voor 9% van de organisaties is de geboden hulp niet per se onvoorwaardelijk. Onbekend is wat in deze gevallen de voorwaarden zijn voor hulp. Maatwerk is kenmerkend voor 64% van de organisaties. Voor 12% van de organisaties is de geboden ondersteuning niet langdurig en trouw van karakter. Mogelijk vinden bij deze organisaties kortere hulptrajecten plaats. Bij ongeveer de helft van de organisaties (52%) is de hulp erop gericht om mensen in gemeenschap te brengen, waarbij de gemeenschap een helende plek vormt waarbinnen problemen kunnen worden verzacht of opgelost.

Vraag 4: Wat is kenmerkend aan de hulp?

0% 10% 20% 30% 40% 50% 60% 70% 80% 90% 100%

6 Ontwikkelingen en trends

In dit hoofdstuk vragen we aandacht voor ontwikkelingen en trends in de aanpak van armoede vanuit kerken en diaconale organisaties. We presenteren eerst een aantal ontwikkelingen die vanuit kerken en diaconale organisaties zichtbaar zijn. Daarna presenteren we enkele maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op het type hulp dat wordt geboden en welke groepen vooral bereikt worden.

Het is geen uitputtend overzicht van alle ontwikkelingen en trends die zich voordoen binnen kerken en diaconale organisaties. Bovendien moet benadrukt worden dat de beschreven ontwikkelingen gebaseerd zijn op de perspectieven, inzichten en ervaringen van de respondenten. Mede doordat de respondenten verbonden zijn aan verschillende organisaties en gemeenten, worden niet alle ontwikkelingen door iedereen herkend. Bij bepaalde ontwikkelingen zijn er door verschillen in context en situatie uitzonderingen en soms zelfs tegengestelde bewegingen. In dit hoofdstuk geven we ruimte aan deze gelaagde en meervoudige werkelijkheid.

6.1 Meer aandacht voor mensen in armoede die niet tot de kerkelijke gemeente behoren

Meerdere respondenten zien dat er een groeiend bewustzijn is van het belang om betekenisvol te zijn voor naasten en een grotere bereidheid om ook daadwerkelijk de handen uit de mouwen te steken. Er is met andere woorden een groeiende aandacht om de kernwaarden barmhartigheid en gerechtigheid in de praktijk te brengen.

“Ik zie een groeiend bewustzijn en een wil om iets te betekenen. Ik zie eigenlijk een verschuiving van Matteüs 28 – je moet de waarheid verkondigen – naar Matteüs 25 – je moet er zijn voor je naaste.”

De laatste jaren trekt de overheid zich steeds meer terug en stimuleert het initiatieven van burgers. Het belang dat er vanuit kerken initiatieven worden genomen om armoede tegen te gaan is door deze ontwikkeling groter geworden. Respondenten zien dat dit in bepaalde kerken ook wordt opgepakt. Armoede staat hoger op de agenda en er is een toenemende bewustwording dat armoede ook in Nederland een probleem is. Vanuit het diaconaat wordt erop ingezet om kerkleden meer bewust te maken van de problematiek. Verschillende respondenten zien in dit verband een verschuiving van een focus op

binnenkerkelijke aangelegenheden naar een oriëntatie op noden in de wereld buiten de kerk.

"Als je in de geschiedenis kijkt dan zie je dat de kerk altijd een taak heeft gehad in de bestrijding van armoede, zeg maar tot de invoering van de algemene bijstandswet. Toen kwamen diaconieën in een soort crisis: waar zijn wij nou voor? Er werd wel wat hulp geboden aan mensen in de kerk die hulp nodig hebben. Ik zie eigenlijk vanaf de Wmo en de participatiewet en ook vanwege de enorme krimp in de kerk, dat diaconieën zijn gaan nadenken: waar zijn we nou voor? Ik zie dat kerken in een transitie zijn en aan het ontdekken zijn wat waardevol is voor de samenleving. Ik zie daar dus een verschuiving van binnenkerkelijke zaken en noden naar wat de wereld nodig heeft. De wereld waarin wij leven en staan. We zitten dus nog in een transitie maar ik zie daar een mooie ontwikkeling om van een kerk die binnenkerkelijk bezig is, te gaan naar kerk die om zich heen kijkt en de vraag stelt: wat doen wij in onze samenleving?"

6.2 Soms is de aandacht voor mensen in armoede die niet behoren tot een kerkelijke gemeente beperkt

Meer aandacht voor barmhartigheid en gerechtigheid geldt niet voor alle kerken. Respondenten geven aan dat er verschillen zijn. Hiervoor worden verschillende verklaringen gegeven. Wat bijvoorbeeld meespeelt is een gebrek aan kennis over de betekenis en impact van armoede en een gebrek aan bewustzijn over de lokale omvang van het armoedeprobleem. Dat kan ook te maken hebben met het gegeven dat kerkleden uit bepaalde middenstandskerken amper mensen kennen die in armoede leven.

"Wanneer komt de doelgroep bij de kerk? Armoede is niet zichtbaar in de kerk en mensen in armoede maken er geen onderdeel van uit. Kerkleden blijven daardoor in hun middenklasse bubbel. Ze weten eigenlijk niet wat armoede is."

"Armoede staat meer op de agenda. Het is meer in het nieuws door energiearmoede en de coronacrisis en de gevolgen daarvan. Steeds meer mensen hebben of hadden het moeilijk. Dat is ook wel bekend in zijn algemeenheid. Als ik vervolgens praat met diaconieën of tijdens gemeenteavonden en ik noem lokale of landelijke cijfers, die zijn ook

niet bekend. 1 op 5 heeft schulden. Als ik dat zeg, schrikt men. In sommige gebieden is het 1 op de 3 of 1 op de 4. Dus daarin is er nog veel te winnen als het gaat om bewustwording."

Het is niet zozeer onwil, maar geregeld heerst er een zekere handelingsverlegenheid. Betrokkenen weten zich in dit geval geen raad met hoe ze van betekenis kunnen zijn en hoe ze in gesprek kunnen gaan met mensen die in een armoedepositie leven.

6.3 Armoede is in gevestigde kerken moeilijk bespreekbaar voor kerkleden

Binnen de kerkgemeenschap zelf kan er eveneens sprake zijn van armoede. Ook hier blijken er verschillen te zijn tussen kerken. Er is bijvoorbeeld variatie in de mate waarin een diaconie zicht heeft op armoede onder de eigen leden. Doordat armoede nog vaak een taboeonderwerp is en gepaard gaat met gevoelens van schaamte, is het moeilijk te achterhalen welke leden te kampen hebben met financiële problemen. Tegelijkertijd merkt een respondent op dat de corona- en energiecrisis ervoor hebben gezorgd dat mensen meer openlijk hierover durven te spreken. Hierdoor kunnen ze namelijk uitleggen dat hun situatie niet zozeer te wijten is aan persoonlijk falen, maar ontstaan is door de maatschappelijke omstandigheden.

"Het taboe is nog steeds aanwezig en stappen naar een diaconie is dan een drempel. We praten niet makkelijk over geld en gebrek aan geld. Rondom schulden blijft het beeld hardnekkig dat schulden krijgen je eigen schuld is. Ook al communiceren we steeds weer dat het misgaat rondom life events, het beeld is hardnekkig. De gezelligheid bij de koffie na een kerkdienst verlaagt niet de drempel om op dat moment hulp te zoeken."

6.4 Armoede is bij een deel van de internationale en migrantenkerken vaker bespreekbaar

Binnen internationale en migrantenkerken speelt armoede vaak breder dan in de gemiddelde gevestigde, overwegend witte kerk. Doordat het meer voorkomt en dit algemeen bekend is, is er minder schaamte om erover te spreken en vinden mensen het ook minder ingewikkeld om met anderen in gesprek te gaan over hun financiële situatie.

Gemeenteleden herkennen het ook eerder bij anderen, omdat ze er bekend mee zijn. In een gevestigde, overwegend witte kerk staat armoede verder af van veel leden.

Binnen de kerkgemeenschap van internationale en migrantenkerken is er ook zorg voor elkaar om op die manier financiële problemen te verminderen. Zo kunnen mensen bij elkaar slapen en wordt er voor elkaar gekookt. In eerder onderzoek constateerde Noordegraaf (2010) dat veel hulp door kerkleden onderling wordt geboden waardoor hulpvragen niet officieel worden ingediend bij de kerk en daardoor verborgen blijven. Respondenten geven aan dat men met name bij nieuwkomers al snel geneigd is om de ander hulp en ondersteuning aan te bieden.

“Als ze bijvoorbeeld weten dat een nieuwkomer Filipijns is, dan vertellen ze haar dat ze kunnen helpen. Dan komen ze naar de kerk en dan gaan ze mensen persoonlijk helpen. Dan zoeken ze een kamer voor haar. Ze mag daar een paar weken verblijven en dan zoeken ze schoonmaakwerk voor haar. Als ze materiele dingen nodig heeft, dan gaan ze haar dit geven. Dat komt omdat ze nieuw is. Dan hoeft zij zich niet te schamen.”

De aandacht ligt volgens een respondent meer op het concreet helpen van mensen en niet zozeer op het spreken over armoede:

“Armoede is meer normaal, niet heel vreemd of ongebruikelijk. Maar juist omdat het normaler is, wordt er soms niet per se heel veel over gesproken, maar vooral gekeken naar wat ze kunnen doen en hoe ze mensen kunnen helpen. Daarbij wordt armoede meestal niet eens benoemd. Het is gericht op het ontwikkelen van talenten, kansen op werk vergroten, workshops bieden over het starten van een eigen bedrijf. Er is minder focus op het probleem en meer nadruk op empowerment, verbetering en gewenste vooruitgang in iemands leven. Dus er wordt ook op een andere manier over gesproken.”

Een andere respondent noemt dat een migrantenkerk een veilige haven biedt voor mensen, terwijl Nederlandse instituties en voorzieningen soms gewantrouwd worden:

“We hebben bij ons in de kerk een tweetal gevallen die eigenlijk bij een reguliere voedselbank aangemeld moeten worden, maar door schaamte of wantrouwen van ‘blanken’ of ‘Nederlandssprekende instanties’, blijven ze alleen hulp zoeken binnen de migrantenkerk.”

Tegelijkertijd kan er ook bij deze kerken niet gegeneraliseerd worden. Zo zijn er ook internationale en migrantenkerken waar armoede wel degelijk moeilijk bespreekbaar is en mensen niet snel om hulp vragen. Dat heeft onder meer met gevoelens van schaamte te maken (vgl. Noordegraaf, 2010). Zo is er bijvoorbeeld angst dat het delen van financiële problemen zal leiden tot geroddel en dat kan juist aanleiding zijn om eerder te praten met een hulpverlener zonder migratieachtergrond.

"Ik ken een kerklid dat onder een brug slaapt, maar niemand anders in de kerk weet hiervan. Een ander wilde niet dat de predikant bij hem thuis langs zou komen, omdat hij zich schaamt voor zijn woning. Er is heel veel schaamte."

"Soms gaan mensen in armoede liever niet naar andere mensen in de gemeenschap, omdat ze bang zijn voor geroddel. Die gaan liever wel naar een Nederlandse hulpverlener. Dan denken ze: die kent niemand in mijn community dus die kan het dan ook niet verklappen en dan heb ik ook geen last van geroddel om mij heen. Maar er zijn ook hele gemeenschappen die liever wel naar de leiders van hun eigen kerk toe gaan. Niet per se omdat er geen schaamte is, want dat is er nog steeds wel binnen de kerkgemeenschap zelf. Maar de pastor of een persoon in de kerk met een bepaalde positie nemen ze vaak wel in vertrouwen. De angst voor geroddel is heel groot."

Het verschilt per kerk en er zijn ook verschillen tussen verschillende etnische groepen. Daarnaast is het afhankelijk van de situatie. Voor een nieuwkomer is er veel meer begrip, omdat het tijd nodig heeft om een bestaan op te bouwen in een nieuw land. Op het moment dat mensen al langer in Nederland wonen, is er binnen bepaalde gemeenschappen wel schaamte en proberen zij armoede zoveel mogelijk te verbergen.

"Er zijn mensen die er aan de buitenkant heel goed uitzien, terwijl ze arm zijn. Dat is dan wel beschamend om te zeggen dat je arm bent. Dan weet men niet. Deze mensen dragen een mooi pak op zondag. De andere mensen weten dan niet dat hij arm is. Jaren geleden was ik geschrokken. Een Ghanese man was altijd netjes gekleed en hij zei een keer tegen mij: dominee, weet je dat ik van 5 a 10 euro per week leef? Toen was ik echt geschrokken en vroeg ik: heb je geen huis dan? Hij zei: Nee, ik Slaap iedere week bij een vriend in de kerk. En hoe leef je dan met 5 euro, vroeg ik. Ik eet iedere dag bij vrienden. In migrantenkerken is het niet makkelijker om te zeggen dat je arm bent. Het verschilt per cultuur en context."

Overigens wijzen enkele respondenten erop dat armoede soms ook speelt bij dominees in internationale en migrantenkerken.

"Een groot deel van de pastors in migrantenkerken leven zelf ook in armoede. Er zijn pastors die hard moeten werken. Zij doen bijvoorbeeld schoonmaakwerk ernaast om te overleven en dan gaan ze zondag ook nog preken in gemeente. Soms zijn ze ook hoogopgeleid en hebben ze een proefschrift geschreven. Dat is ook een probleem. Een pensioen hebben ze niet."

Ingewikkeld is dat de kerken zelf ook weinig middelen hebben (vgl. Soeterik, e.a., 2022). Ze kunnen niet terecht bij de overheid voor subsidies, omdat deze zich beroept op de scheiding tussen kerk en staat. Een andere beperking volgens een respondent is dat migranten onvoldoende bekend zijn met de infrastructuur. Het aanvragen van subsidies kost veel tijd en is ingewikkeld. Ook de Nederlandse taalbeheersing is soms niet voldoende om een complexe aanvraag te kunnen doen.

6.5 Groeiende presentie in wijken

Kerken en diaconale organisaties zijn de afgelopen jaren langzaam maar steeds meer present in wijken. Zij werken outreachend. Dat wil zeggen, in plaats van af te wachten totdat mensen met een hulpvraag aankloppen, gaan betrokkenen eropaf en worden er verbindingen gelegd met mensen in de wijk (vgl. Van Doorn, e.a., 2019). Daarbij worden er allerlei laagdrempelige initiatieven ontplooid. Door present te zijn en alert te zijn op behoeften en noden kunnen mensen waar nodig doorverwijzen naar relevante instanties.

De aanwezigheid in wijken manifesteert zich ook in het groeiende aantal pioniersplekken. Pioniers hebben daarbij ook aandacht voor arme wijken. Vanuit de pioniersplekken worden er allerlei activiteiten georganiseerd gericht op ontmoeting, zoals buurtmaaltijden voor wijkbewoners en huiswerkbegeleiding voor kinderen uit arme gezinnen.

Onder meer als reactie op het verlies aan betekenis van gevestigde kerken is er daarnaast een trend ontstaan waarbij voornamelijk jonge christenen met elkaar samenleven in moderne stadskloosters. Zij vormen christelijke, praktische leefgemeenschappen die iets willen betekenen voor hun omgeving. Deze gemeenschappen ondernemen diverse initiatieven in de buurt voor mensen die zorg en ondersteuning kunnen gebruiken. Ook verlenen zij gastvrijheid door bijvoorbeeld logeerkamers ter beschikking te stellen aan

vluchtelingen en tienermoeders. Het aantal christelijke leefgemeenschappen is groeiende en ze zijn te vinden in verschillende gemeenten en regio's van het land.¹¹

6.6 Minder zichtbaar in het publieke debat

Waar kerken meer present zijn in de wijk zijn ze in het publieke debat veel minder zichtbaar en hoorbaar. In vergelijking met het verleden laten betrokkenen minder hun geluid doorklinken. Er is een zekere voorzichtigheid om zich uit te spreken. Een respondent formuleert het als volgt:

“Er wordt minder aan politieke behartiging gedaan. Veel kerken zijn huiverig om rond te slaan om een signaal af te geven naar de overheid. Stek doet het wel. Die proberen aan belangenbehartiging te doen. Zij zijn ook wel activistisch. Ze hebben aandacht voor ongedocumenteerden en armoede. Maar het gebeurt weinig op dit moment. In de jaren 90 was dat meer. Toen had je een armoedecoalitie. Vroeger was het meer zichtbaar en was er breed aandacht voor met vakbonden en allerlei maatschappelijke koepels die zich druk maakten. Het ligt genuanceerd, er zijn steden en clubs die zich duidelijk laten horen en coalities voor elkaar krijgen. Maar ik zie dat als je naar de lange lijn kijkt, is het veel minder geworden. In het verleden waren er meer campagnes waarin het armoedeprobleem werd aangekaart. ‘Armoede is onrecht’, was een slogan. Er werd aandacht voor gegeneerd met onderzoek, conferenties en er werd geprobeerd er ook op tv-aandacht voor te krijgen.”

De verminderde zichtbaarheid in het publieke debat heeft een aantal oorzaken. Door de ontkerkelijking en vergrijzing is er ten eerste minder slagkracht. De initiatieven in het heden zijn bovendien vaak particulier en hebben een vluchtiger karakter. Er is meer versnippering. 30 jaar geleden had de kerk een andere positie waardoor ze ook makkelijker een voortrekkersrol konden spelen.

Een andere verklaring die een expert in een interview noemt, is dat er een periode is geweest dat kerken huiverig waren om op de stoel van de overheid te gaan zitten en te moraliseren heeft. Er is in de samenleving weerstand en allergie tegen de kerk ontstaan waardoor ze zich niet zomaar van alles kunnen permitteren. Inmiddels lijkt de beeldvorming over de kerk voorzichtig te kantelen. Meerdere respondenten vinden het tijd dat de kerk zich weer meer laat gelden in het publieke debat.

¹¹ De predikant Rosaliene Israël verricht een promotieonderzoek naar christelijke leefgemeenschappen.

Een andere expert noemt tot slot nog een derde verklaring:

"Vrijzinnige en progressieve christenen zijn harder de kerk uitgelopen dan orthodoxe conservatieve christenen. Die zijn daarom nu een groter percentage in de kerk en hebben meer invloed op het beleid van de landelijke kerk (voor de PKN). Deze kerken houden niet zo van een publiek sprekende kerk en zijn meer naar binnen gericht en geloof wordt meer individueel opgevat."

6.7 Veranderingen in de bejegening van mensen in armoede

Verskillende respondenten zien een verandering in de bejegening van mensen in armoede. Zo zou het minder paternalistisch zijn en meer empathisch met aandacht voor gelijkwaardigheid. Ook is er meer aandacht voor zelfsturing en eigenaarschap door meer oog te hebben voor het belang van wederkerigheid.

"Eerst was het meer 'we zijn er voor mensen zonder helper'. Nu denken we meer aan zelfsturing en eigenaarschap bij de mensen zelf. Wat kun je zelf doen? Dat wordt gewaardeerd."

"Ik werk hier 4 jaar. Toen ik kwam, deden we dingen voor de 'minderbedeelden'. Dat is een term die toen gebruikt werd. Maar ook bijvoorbeeld het onderscheid tussen vrijwilligers en bezoekers. Er is nu meer gelijkwaardigheid in gekomen. We doen het met elkaar. Hier is dat veranderd."

"Er is een hele omschakeling van 'zorgen voor' naar 'zorgen dat'. Dus geen geld op de rekening zetten, maar helpen dat ze het zelf anders kunnen aanpakken."

Een respondent nuanceert door erop te wijzen dat wederkerigheid vooralsnog vooral een ideaal is, maar nog geen structureel onderdeel is van de alledaagse praktijk.

"Er zijn veel idealen over wederkerigheid, maar in de praktijk is het top-down. Wij gaan hen helpen, want wij hebben iets wat zij nodig hebben. Dat geeft macht aan de persoon die geeft en de ontvanger maakt het afhankelijk."

6.8 Verschillende trends in samenwerkingsrelaties

Onder meer doordat veel kerken te maken hebben met een teruglopend ledenaantal, voelen kerken de noodzaak om meer samen te werken met andere partijen. Respondenten zien dat er meer bereidheid en initiatief is om samen te werken met bijvoorbeeld overheden, welzijnsorganisaties, vrijwilligersorganisaties en fondsen. Ook wordt er samengewerkt met ervaringsdeskundigen om hen een stem te geven, maar ook omdat er veel van hen geleerd kan worden over wat mensen in armoede kan helpen:

"Recent hebben we een workshop over armoede gevolgd. Juist vanuit de kerk hebben we dat gevolgd. Iedereen kon meedoen. We hebben ook geleerd van iemand die zelf uit de armoede kwam, een ervaringsdeskundige, en daar hebben we veel van geleerd. Over hoe ze het ervaren heeft en hoe ze bejegend is."

In toenemende mate wordt er dus verder gekeken dan de eigen organisatie. Een belangrijke drijfveer die hierbij een rol speelt is de wens om meer structurele verandering teweeg te brengen. Meerdere keren is genoemd dat de kerk soms een verbindende en regisserende rol speelt door initiatieven te organiseren en daarbij uiteenlopende (overheids)instanties erbij te betrekken.

Vanuit andere organisaties is er andersom ook minder terughoudendheid dan vroeger om de kerk als serieuze partner te betrekken bij armoedebestrijding in de wijken.

"We zijn een waardevolle aanvulling op de gemeente en springen bijvoorbeeld in het gat. We hebben nauwe contacten met de gemeente en worden vaak als eerste gevraagd. We zijn een belangrijke schakel als kerken voor de gemeente."

"De samenwerking vindt steeds vaker plaats. Welzijnsorganisaties durven eerder de vraag te stellen: kunnen jullie iets betekenen? De kerk is een betekenisvolle partner."

Hoewel kerken en diaconale organisaties in verschillende delen van het land steeds vaker de krachten bundelen – soms ook op regionaal niveau – worden er eveneens knelpunten genoemd in de interkerkelijke samenwerking. Zo wordt bijvoorbeeld aangegeven dat er nog te weinig samenwerking plaatsvindt tussen de gevestigde, witte kerken en internationale en migrantenkerken. Wanneer er wel wordt samengewerkt is de relatie ongelijkwaardig:

"Migrantenkerken doen het anders dan wij. Daar weten we weinig van. Terwijl ze wel een groot deel vormen van christelijke kerken in Nederland. In Amsterdam doen we er veel aan om het te veranderen. Er zijn interculturele, theologische en economische verschillen. De diaconale relatie is: wij welpen jullie wel. Jullie mogen in ons gebouw. De ongelijke relatie heeft een slechte invloed gehad op de diaconale samenwerking. (...) Er is te weinig aandacht geweest voor deze kerken als PKN. Ze kunnen ons veel leren om met armoede om te gaan."

Een andere respondent deelt het idee dat er nog een wereld is te winnen in de manier waarop gevestigde kerken samenwerken met internationale en migrantenkerken, maar deelt ook een positieve ervaring. Na het delen van het signaal dat er veel armoede aanwezig is onder zowel kerkleden als dominees volgde er interkerkelijke solidariteit in de vorm van financiële steun.

Enkele respondenten spreken over de samenwerking tussen kerken en moskeeën. Een respondent merkt hierover op dat er in Utrecht succesvol wordt samengewerkt. Een andere respondent ziet in een wijk in Amsterdam dat kerken zich voornamelijk op witte en christelijke mensen richten, terwijl moskeeën voornamelijk ondersteuning bieden aan moslims.

6.9 Ontkerkelijking en vergrijzing beïnvloeden de aanpak van armoede

De ontkerkelijking en vergrijzing (en de verhoging van de pensioenleeftijd) hebben gevolgen voor de aanpak van armoede. Het vrijwilligerspotentieel neemt daardoor af en dat resulteert vervolgens in een overbelasting van een kleine vaste kerngroep van actieve vrijwilligers.

"Er is een kleine kern in de kerk die eigenlijk alles doet en soms wel overbelast wordt."

Ook zijn er te weinig predikanten en pastoors door een combinatie van onvoldoende nieuwe aanwas en vergrijzing onder de huidige dominees. Een deel van de kerken is door deze ontwikkelingen gefocust op overleven. Dit gaat soms ten koste van het naar buiten treden om mensen in armoede te ondersteunen:

"Vroeger kwam de dominee of de pastor bij je thuis. Dat zijn nu ook managers en vergadertijgers geworden. Dus ook daar is een gat"

gevallen. Ik zie dat ze er minder op afgaan, omdat ze in standje overleven staan."

De ontkerkelijking en vergrijzing spelen overigens niet voor alle kerken. Waar de Rooms-katholieke kerk sterk veroudert, geldt dat bijvoorbeeld niet of in veel mindere mate voor internationale en migrantenkerken.

6.10 Een steeds complexere samenleving beïnvloedt de aanpak van armoede

Meerdere respondenten merken op dat de samenleving steeds complexer wordt, onder meer door de digitalisering. Een groeiend groep heeft moeite om bepaalde toeslagen aan te vragen. Hierdoor gaat er vanuit kerken en diaconale organisaties meer aandacht uit naar het bieden van praktische ondersteuning voor het aanvragen van toeslagen.

Het gaat niet alleen om toeslagen. Zo stelt een respondent dat er te hoge eisen aan mensen worden gesteld en dat er onvoldoende rekening wordt gehouden met het gegeven dat er ook mensen zijn die hier niet aan kunnen voldoen. Het betreft mensen met onbegrepen gedrag in kwetsbare posities. Zij komen moeilijk mee in de samenleving en beschikken niet of nauwelijks over een sociaal netwerk waar ze een beroep op kunnen doen. Kerken voorzien in een gemeenschap waar mensen in kwetsbare posities uit kunnen putten voor onder meer praktische ondersteuning.

7 Verbetersuggesties

In dit hoofdstuk formuleren we een aantal verbeter suggesties gericht aan kerken en diaconale organisaties. Deze suggesties zijn gebaseerd op de aangedragen oplossingsrichtingen van de respondenten zelf. De vraag in hoeverre deze suggesties ook daadwerkelijk effectief zijn, valt buiten de scope van deze studie. Bovendien kunnen de verbeter suggesties soms op gespannen voet staan met elkaar. Net zoals bij het vorige hoofdstuk hangt dit mogelijk samen met het gegeven dat de respondenten verbonden zijn aan verschillende organisaties en gemeenten waardoor zij soms verschillen van inzicht over wat er nodig is.

Gezien de aard van deze studie formuleren we geen aanbevelingen aan overheden. Dat betekent overigens niet dat er geen lessen zijn uit te trekken voor overheden, maar het voert te ver om hier apart bij stil te staan.

7.1 Investeer in het verstrekken van duurzame hulp

Respondenten pleiten ervoor om meer in te zetten op het verstrekken van duurzame hulp. Met andere woorden, de aandacht zou zich niet moeten beperken tot het verzachten van de negatieve gevolgen van armoede. Hoewel dit niet onbelangrijk is, is meer inzet nodig op maatregelen die kunnen bijdragen aan het voorkomen, verminderen en oplossen van armoede.

Om dit te realiseren is veel nodig. Enkele suggesties die worden gedaan zijn meer focus op het bevorderen van zelfredzaamheid, werken aan herstel door aandacht te besteden aan zingeving en het vergroten van het zelfvertrouwen van mensen in armoede via trainingen. Dat laatste is ook van belang volgens respondenten om de intergenerationele overdracht van een lage zelfwaarde tegen te gaan. Het is eveneens belangrijk om goed door te vragen naar achterliggende problematiek zodat er passende hulp en ondersteuning geboden kan worden. Verder vinden respondenten dat er nog te weinig wordt ingezet op preventie van armoede. Door vroegtijdig bijvoorbeeld betalingsachterstanden te signaleren en ondersteuning te bieden, kan accumulatie en verergering van armoede- en schuldenproblematiek voorkomen worden. Werken aan preventie kan ook door als kerken meer te spreken over het onderwerp en te proberen het taboe op geld, armoede en schulden te doorbreken. Tot slot is het vergroten van competenties voor het omgaan met geld genoemd.

Naast deze inhoudelijke suggesties is het belangrijk om oog te hebben voor organisatorische en financiële randvoorwaarden. Zo wordt erop gewezen dat veel mensen van goede wil zijn, maar dat projecten geregeld stuklopen doordat er te weinig geld beschikbaar is of het organisatorisch niet goed loopt. Dat beperkt de mogelijkheden om op duurzame wijze armoede te bestrijden. Genoemd wordt in dit verband dat kerken creatiever zouden moeten worden in het verkrijgen van financiële middelen.

7.2 Investeer in bewustwording, activering en signalering

Vaak is er weinig inzicht in de omvang van de lokale armoedeproblematiek. De ernst wordt al snel onderschat. Daarom is het nodig dat kerken en diaconale organisaties bewustwording over armoede te stimuleren.

Ook wordt er gewezen op het belang dat kerkleden worden gemotiveerd en verleid om zich in te spannen voor groepen die in armoede leven. Dat mensen geactiveerd en actief uitgenodigd worden om projecten te doen met bijvoorbeeld dak- en thuislozen. Of zoals een respondent oppert, dat er een beroep wordt gedaan op kerkleden om hun eigen huis(kamer) open te stellen voor mensen in armoede.

Naast bewustwording en activering wordt de noodzaak van signalering benadrukt. Door het taboe dat nog vaak op armoede rust blijft armoede in veel gevallen onzichtbaar. De kerken en diaconale organisaties zouden die groep beter in kaart moeten brengen.

7.3 Investeer in een verdere verdieping van de samenwerking met andere partijen

Zoals we eerder hebben gezien wordt er al veel samengewerkt met andere partijen. Het is volgens betrokkenen belangrijk om te blijven investeren in een verdere verdieping van deze samenwerking. Mede door de terugloop van het aantal vrijwilligers kunnen kerken en diaconale organisaties het niet alleen. De invloed van kerken en diaconale organisaties op de armoedeproblematiek is beperkt. Als er samengewerkt wordt met andere organisaties kan er meer bereikt worden.

Er is op verschillende plekken in het land nog een wereld te verbeteren in samenwerkingsrelaties. Zo wordt er soms nog te veel langs elkaar heen gewerkt en treed er versnippering op. Ook is er soms weinig kennis van en bekendheid met andere relevante organisaties waar mee samengewerkt kan worden. Het is cruciaal dat er

strategische samenwerkingsrelaties tot stand komen binnen en buiten de kerk en dat mensen weten in welke situaties ze iemand moeten doorverwijzen naar een andere organisatie. Overigens geldt deze verbeteruggestie ook voor de samenwerking tussen verschillende kerken.

7.4 Investeer in ervaringsdeskundigen zonder hen te overvragen

Hoewel er al wel wordt samengewerkt wordt met ervaringsdeskundigen vinden verschillende respondenten dat hier nog meer uit te halen is. Er kan bijvoorbeeld nog vaker geleerd worden van de ervaringskennis van ervaringsdeskundigen. Dat geeft mensen meer inzicht in hoe armoede ontstaat en wat de gevolgen zijn, maar ook leert het mensen waar de betrokkenen wel en niet mee geholpen zijn.

Naast kennisoverdracht wordt er ook geopperd om ervaringsdeskundigen daadwerkelijk een stem te geven zodat ze bijvoorbeeld mee kunnen beslissen over de besteding van diaconale gelden. Of om hen mee te nemen als er overleg plaatsvindt met samenwerkingspartners. Zo kan het gesprek worden aangegaan *met* personen over wie het gaat in plaats van alleen maar over de mensen te spreken. Het is een enorme meerwaarde als mensen een podium krijgen waarin zij hun ervaringskennis kunnen inbrengen, waaronder ook in gesprekken met overheden. Hun stem kan verder meegenomen worden door ze aan het woord te laten in een voorlichting(sfilm).

De inzet van ervaringsdeskundigen is waardevol, maar er moet wel gewaakt worden dat mensen niet worden overvraagd (vgl. Omlo, 2020). Het kan intensief, stressvol en emotioneel belastend zijn, zeker als armoede gepaard is gegaan met trauma's. Om deze reden wordt er ook aangegeven dat niet iedereen met armoede-ervaringen geschikt is om zomaar erbij te betrekken als ervaringsdeskundige. Het is bovendien belangrijk om aan te sluiten bij de mogelijkheden, talenten en behoeften van mensen. Een respondent legt in dit verband uit dat het belangrijk is om onderscheid te maken tussen mensen met ervaringen en mensen met *ervaringsdeskundigheid*. Eerstgenoemde groep is niet per definitie in staat om hun ervaringen op de juiste manier in te zetten. Het risico bestaat dat zij hun ervaring verheffen tot de enige ervaring. Ervaringsdeskundigen hebben geleerd om empathie op te brengen, te reflecteren, terug te geven wat herkend wordt. Ze hebben geleerd te reflecteren op hun eigen ervaring (vgl. Abma, e.a., 2017; Keuzenkamp, 2017; Omlo, 2020; Van den Eerden, 2017; Van Erp, e.a., 2012).

Verder is het belangrijk om het werk van ervaringsdeskundigen te waarderen, ook in de vorm van financiële vergoedingen. Dat laatste geldt met name als het opgeleide

ervaringsdeskundigen betreft. Als zij zich als vrijwilliger aanmelden, onderscheiden zij zich niet van andere vrijwilligers en ligt betaling voor hun inspanningen volgens een respondent minder voor de hand.

Het is tot slot nodig om vrijwilligers met ervaringskennis te scholen en duidelijke instructies mee te geven wat er van hen wordt verwacht. Het is ook belangrijk dat ze ervan doordrongen zijn dat hun ervaring niet de enige relevante ervaring is. En dat hun ervaring niet betekent dat ze beter zijn dan iemand zonder ervaringskennis. Laatstgenoemde kan immers over andere kwaliteiten beschikken, zoals een sterk empathisch vermogen. Een respondent wijst erop dat vrijwilligers nooit handelingen moeten verrichten waar rechtsgevolgen aan vastzitten, zoals het maken van betalingsafspraken met schuldeisers of het aanvragen van huur- of zorgtoeslag.

7.5 Investeer in een sterkere deelname aan het publieke debat en lobby

In het vorige hoofdstuk beschreven we dat vertegenwoordigers van kerken en diaconale organisaties weinig zichtbaar zijn in het publieke debat en te weinig aan belangenbehartiging doen. Veel respondenten vinden dit een gemis en pleiten ervoor dat de kerk weer veel meer een agenderende rol op zich neemt door aandacht te vragen voor armoede in Nederland. Op landelijk niveau hadden kerken zich veel meer moeten uitspreken over het gegeven dat bepaalde groepen, zoals ongedocumenteerden, daklozen, zzp'ers en daklozen, onevenredig hard zijn getroffen door de corona- en energiecrisis. Ook lokaal kan de kerk initiatief nemen door zelf debatten te organiseren.

De respondenten spreken over opstaan tegen onrecht, strijden voor een rechtvaardige samenleving en opkomen voor het recht op een menswaardig bestaan van mensen in armoede. Respondenten vinden dat kerken en diaconale organisaties tegenwoordig te dicht tegen de overheid aanschuren. Een meer afstandelijke en kritische houding is gewenst. Zij vinden het bijvoorbeeld nodig dat er duidelijk stelling wordt genomen in het publieke debat door ongelijkheid resoluut te veroordelen en de overheid hierop aan te spreken. Een respondent stelt dat een dergelijke aanklagersrol bij de kerk hoort en een plicht is. Anderen spreken over een luis in de pels zijn en de rol van kritische vriend spelen.

Betrokkenen zouden op basis van hun signalerende rol bovendien moeten agenderen waar de oorzaken van armoede liggen. In plaats van groepen in armoede de schuld te geven, zou de kerk er in dit verband vooral op moeten wijzen welke systeemfactoren en machtsstructuren ongelijkheid produceren. Daarnaast zouden vertegenwoordigers van kerken en diaconale organisaties passende en effectieve oplossingsrichtingen kunnen aandragen.

In het publieke debat zou men ook actiever naar buiten moeten brengen welke activiteiten kerken en diaconale organisaties verrichten om armoede te bestrijden en welke achterliggende drijfveren daarbij een rol spelen. Dat is niet alleen van belang voor de beeldvorming, maar op deze manier kunnen kerken en diaconale organisaties ook een voorbeeldfunctie vervullen voor overheden. Daarbij kunnen ze namelijk laten zien dat ze een ander mensbeeld hanteren, een mensbeeld dat uitgaat van vertrouwen. En een mensbeeld dat zich niet of veel minder laat leiden door wantrouwen en angst, waar de overheid zich volgens respondenten wel schuldig aan maakt.

Ook lobbyen wordt belangrijk gevonden. Via lobby kan de overheid beïnvloed worden om beleidskeuzes te maken die gunstig zijn voor mensen in armoede. Genoemd wordt onder meer het invoeren van een basisinkomen en het inkorten van de procedures bij de IND zodat nieuwkomers sneller aan het werk kunnen.

7.6 Investeer in verdere professionalisering van de aanpak

Respondenten noemen verschillende aspecten die verbetering verdienen in de aanpak van armoede. Zo is het nodig dat er praktische informatie wordt gedeeld met vrijwilligers over bijvoorbeeld de voorwaarden voor een energietoeslag en hoe deze toeslag aangevraagd kan worden. Datzelfde geldt voor andere regelingen die in het leven zijn geroepen voor mensen met beperkte financiële middelen. Zo zijn vrijwilligers beter toegerust om mensen in armoede te ondersteunen die niet bekend zijn met dergelijke regelingen dan wel moeite ondervinden in het aanvraagproces. Daarnaast wordt aangedragen om vrijwilligers te trainen om goed door te vragen naar achterliggende problematiek.

Voor kerkleden is de stap om naar de diaconie te stappen bij geldzorgen soms te groot. Het is daarom belangrijk om de mogelijkheid aan te reiken om anoniem hulp te bieden. Meer aandacht verdient ook signalering en informatiedeling. Signalen worden volgens een respondent nog onvoldoende gedeeld en uitgewisseld tussen de diaconie, voorganger en kerkleden. Daardoor wordt er langs elkaar heen gewerkt. Binnen de grenzen van wat vertrouwelijk is, is hier nog een wereld te winnen. Verder wordt het belangrijk gevonden om in gesprek te gaan met niet-kerkelijke organisaties om handelingsverlegenheid te bespreken en te leren hoe anderen te werk gaan.

Tot slot wordt er een pleidooi gehouden voor meer investeringen door kerken in pioniersplekken. Zij verrichten belangrijk werk in wijken waar veel armoede heerst. Vanuit

gevestigde kerken en diaconale organisaties is rugdekking nodig voor de pioniers die op de rand van de samenleving werken. Pioniers uitten in een recente brief de noodkreet dat zij zich in de steek gelaten voelen.¹²

7.7 Investeer in evidence based werken

Tot slot wordt er gepleit voor meer aandacht voor doelbereik, impact en effectief werken, ook wel bekend als evidence based werken (vgl. Omlo, e.a. 2013). Juist omdat er schaarse middelen zijn, er veel mensen in armoede leven en veel van hen nog niet bereikt worden, is het belangrijk dat het geld zo goed mogelijk besteed worden. Als het niet effectief besteed wordt, had er meer bereikt kunnen worden. Daarom is het belangrijk dat ook kerken en diaconale organisaties zich verdiepen in bestaande kennis over effectieve interventies en bestaande aanpakken evalueren op effectiviteit. Een respondent merkt op dat er ook rekenschap afgelegd moet worden wat er gedaan is met de vrijwillige inzet en de financiële middelen. Respondenten geven aan dat er op dit moment geen of weinig zicht is op de effectiviteit van het werk. SchuldHulpMaatje is wel bezig met het ontwikkelen van dashboards om trends in beeld te brengen. Ook verzamelt de organisatie data en verricht het data-analyses om de inzet en impact te vergroten.

Een bijkomend voordeel van evaluatieonderzoek is dat het leerprocessen in gang kan zetten die tot tussentijdse aanpassingen en verbeteringen van een interventie kunnen leiden. Zo leren evaluaties betrokkenen niet alleen of en hoe het werkt, maar ook hoe het nog beter en effectiever kan en wat daarvoor nodig is. Verder kan het ook helpen om prioriteiten te stellen en een focus te bepalen en eventueel bepaalde werkzaamheden over te laten aan andere organisaties.

Er worden door sommige respondenten enkele kanttekeningen en nuances gemaakt bij evidence based werken. Aandacht voor effectiviteit is belangrijk, maar mag niet ten koste gaan van het bieden van lage drempels, de tijd nemen voor mensen, hun welkom laten voelen, uitgaan van een integrale en holistische werkwijze, mensen steeds nieuwe kansen geven, presentie in wijken en waar nodig het bieden van langdurige ondersteuning. Dat geldt ook voor het - al dan niet onder protest - bieden van ondersteuning aan groepen die geen of in beperkte mate aanspraak kunnen maken op overheidsvoorzieningen. Een deel van bovengenoemde kenmerken maakt het ingewikkeld om het werk langs een meetlat van effectiviteit te leggen, maar dat neemt niet weg dat er ook hier gekeken kan worden naar mogelijke verbeterpunten.

¹² Zie: www.lerenpionieren.nl/eenopenbrief

Een ander punt is dat aandacht voor effectiviteit - in het geval er met overheidssubsidie gewerkt wordt - gepaard kan gaan met de eis dat er binnen een bepaalde periode resultaten moeten worden geboekt. Een respondent stelt hier tegenover dat er ruimte moet zijn om in de praktijk te experimenteren en te leren wat effectief is. Een ander aandachtspunt is dat een focus op korte termijn resultaten ten koste kan gaan van mogelijke lange termijn resultaten. Zo wordt erop gewezen dat veel mensen terugvallen in de schulden nadat een schuldsaneringstraject is afgelopen. Daar is naar verwachting duurzame ondersteuning van vrijwilligers nodig die de tijd en ruimte krijgen om mensen te helpen zelfredzamer te worden en gaandeweg te ontdekken wat er nog meer nodig is.

8 Concluderende samenvatting

Kerken en diaconale organisaties hechten er belang aan dat er via onderzoek zichtbaar wordt gemaakt welke activiteiten zij ondernemen om armoede en schulden tegen te gaan en welke trends en ontwikkelingen daarin zichtbaar zijn. Sinds 2002 doen kerken elke drie jaar dan ook samen onderzoek naar de betrokkenheid van kerken bij mensen in armoede in Nederland. In 2022 is er voor de negende keer een dergelijk onderzoek verricht. Daarbij stonden de volgende onderzoeksvragen centraal:

- Hoeveel geld, menskracht en uren zijn er ingezet voor het ondersteunen van mensen in armoede en wat is het aantal hulpvragen in 2021 en 2022?
- Wat doen kerken en diaconale organisaties op het gebied van armoedebestrijding en schulden?
- Wat is er kenmerkend aan de aanpak van armoede door kerken en diaconale organisaties volgens experts en betrokkenen?
- Welke trends zien experts en betrokkenen in de aanpak van armoede door kerken en diaconale organisaties?
- Welke verbeter suggesties geven respondenten mee voor het verbeteren van de aanpak van armoede door kerken en diaconale organisaties?

8.1 Aanpak van het onderzoek

Dit onderzoek heeft een andere opzet gekregen dan de afgelopen edities. Waar de vorige studies uitsluitend kwantitatief van aard waren, is er in het huidige onderzoek gekozen voor een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek.

In het kwalitatieve deel zijn er interviews afgenomen onder negen experts. Daarnaast zijn er zes focusgroepen (groepsinterviews) georganiseerd met vertegenwoordigers van (1) Caritasinstellingen en diaconieën, (2) internationale kerken en migrantenkerken, (3) SchuldHulpMaatje, (4) Inloophuizen, (5) wijkpastoraat en straatpastoraat en (6) pioniersplekken.

Voor het kwantitatieve onderzoek is een beknopte online enquête afgenomen. Deze is door in totaal 418 respondenten ingevuld, een responspercentage van 12%. Dit is een

redelijke respons en is voldoende om de resultaten met een foutenmarge van 5% en een betrouwbaarheidsniveau van 95% te kunnen beschouwen.

8.2 Veel inspanningen om armoede te bestrijden

Net zoals uit eerdere studies naar voren kwam, blijkt ook uit dit onderzoek dat er vanuit kerken en diaconale organisaties veel inspanningen worden geleverd om armoede in Nederland te verminderen en de negatieve gevolgen ervan te beperken. Zo komt het geschatte aantal uren dat betaalde en onbetaalde krachten hebben besteed aan het ondersteunen van mensen in armoede uit op 2.259.461.

Dit is mogelijk nog een onderschatting aangezien veel activiteiten in het verborgene plaatsvinden. Daar komt bij dat er naast georganiseerde hulp ook ongeorganiseerde initiatieven zijn van individuele kerkleden. Het is niet bekend in hoeverre deze door respondenten zijn meegenomen in de schattingen van de aantallen ingezette uren.

Overigens loopt de inzet van kerken en diaconale organisaties sterk uit een. Die verschillen hangen volgens respondenten onder meer samen met de signatuur van kerken, aantal kerkleden en beschikbare financiële middelen. Ook zijn er verschillen tussen dorpen en steden en tussen verschillende regio's.

Naast veel uren, is er ook een omvangrijk bedrag uitgegeven aan armoedebestrijding. Zo blijkt er in totaal €40.989.045 te zijn uitgegeven, waarvan € 16.678.051 aan individuele, financiële hulp. Dit bedrag is iets hoger dan in 2018 toen er ongeveer € 14.852.740 werd besteed. Ook het bedrag dat aan collectieve hulp is uitgegeven is met € 23.435.630 hoger dan in 2018 toen er € 16.800.000 is besteed.

8.3 Verwachte stijging in hulpvragen

In de enquête is aan respondenten gevraagd wat hun verwachting is voor het totale aantal hulpvragen in 2022 ten opzichte van 2021. Aangezien de enquête kon worden ingevuld in de periode van 3 oktober tot 14 november 2022 moet er uitgegaan worden van verwachtingen. Ongeveer 60 procent geeft aan dat het aantal hulpvragen in 2022 hoger zal zijn dan in 2021. Volgens ongeveer een kwart van de organisaties blijft het aantal hulpvragen naar verwachting gelijk. Overigens bestaat de mogelijkheid dat er een onderschatting is van het aantal hulpvragen doordat mensen met financiële tekorten de neiging hebben om het aanvragen van hulp zo lang mogelijk uit te stellen.

8.4 Breed palet aan activiteiten

Het kwalitatieve onderzoek maakt duidelijk dat er een breed palet aan activiteiten plaatsvinden vanuit kerken en diaconale organisaties. Om te achterhalen welke activiteiten relatief het vaakst plaatsvinden en welke activiteiten minder vaak, zijn de resultaten uit het kwalitatieve onderzoek verwerkt in de vragenlijst van de enquête. Daaruit wordt duidelijk dat het bieden van collectieve ondersteuning (een bijdrage leveren aan een groep, organisatie of project voor mensen in armoede, zoals voedsel- of kledingbanken en noodfondsen) en het bieden van sociaal- emotionele ondersteuning en een luisterend oor het vaakst voorkomen. Collectieve ondersteuning wordt door 89% van de kerken en diaconale organisaties geleverd en het bieden van sociaal- emotionele ondersteuning en een luisterend oor vindt bij 91% van de organisaties plaats.

Ongeveer een derde van de organisaties verwijst mensen vaak of altijd door naar instanties of regelingen (34%), werkt vaak of altijd aan het versterken en uitbreiden van sociale netwerken (35%) en voorziet vaak of altijd in materiële ondersteuning voor eerste levensbehoeften (33%). Een kwart van de organisaties biedt vaak of altijd nazorg (25%).

Zo'n 7 van de 10 organisaties bieden individuele financiële ondersteuning, zoals het betalen van specifieke rekeningen (71%). Vroegsignalering vindt tevens bij 7 van de 10 organisaties plaats (71%), waarbij 15% hier vaak of altijd aandacht voor heeft. Het mogelijk maken van sport, spel en ontspanning vindt plaats bij 6 van de 10 organisaties (59%). Tevens ondersteunen 6 van de 10 organisaties mensen bij geldzorgen en worden mensen gecoacht naar een schuldenvrij leven (58%) en wordt er meegegaan naar instanties voor het behartigen van belangen (61%). Ook helpt meer dan de helft van de organisaties mensen bij hun financiële administratie (55%).

Iets minder dan de helft van de organisaties houdt zich bezig met begeleiding naar (vrijwilligers)werk en scholing (47%) en het beïnvloeden van de politiek (44%). Het beïnvloeden van de politiek wordt door 10% van de organisaties vaak of altijd uitgevoerd.

8.5 Bereikte groepen

Om zicht te krijgen op de bereikte groepen hebben we de vraag voorgelegd of kerken en diaconale organisaties (vooral) steun verlenen aan mensen binnen de eigen gemeenschap of ook ondersteuning bieden aan groepen buiten de kerkgemeenschap. Dat is een relevante vraag aangezien uit een recent panelonderzoek van Citisens (2022) blijkt dat burgers in Nederland voor hulp in geval van geldzorgen niet snel aan de kerk denken. De mensen die wel in aanraking kwamen met de kerk toen ze het financieel lastig hadden, zijn vaak lid zijn van de kerk. Ook zijn het vooral kerkleden (20%) die anderen

zouden doorverwijzen naar een kerk als zij moeilijk rondkomen. Daaruit kunnen we afleiden dat mensen buiten de kerkgemeenschap nauwelijks aan de kerk denken als er sprake is van financiële nood.

Verschillende respondenten in de huidige studie herkennen dat wijkbewoners die niet vertrouwd zijn met de kerk niet geneigd zijn om aan te kloppen voor hulp bij de kerk. Doordat de kerken lange tijd minder aanwezig zijn geweest in het werkveld en doordat het wantrouwen naar de overheid groeiende is, merkt een respondent wel dat mensen langzaam wel weer meer open staan voor hulp vanuit de kerk. Zeker als kerken daarbij samenwerken met bijvoorbeeld welzijnsorganisaties wordt dat gewaardeerd.

Dat burgers niet snel aan de kerk denken, zegt overigens nog niets over welke groepen kerken en diaconale organisaties zelf weten te bereiken. Betrokkenen wachten lang niet altijd af totdat mensen om hulp vragen, maar gaan er in de wijken geregeld zelf op af. De hulp die vervolgens geboden wordt, richt zich zowel op de eigen kerkleden als mensen buiten de kerk, zonder christelijke achtergrond. Er zijn wel verschillen tussen kerken en organisaties in de mate waarin het accent ligt op de "eigen mensen" dan wel op "mensen buiten de kerkgemeenschap".

Kerken en diaconale organisaties hebben verder veel aandacht hebben voor groepen die geen of in beperkte mate aanspraak kunnen maken op overheidsvoorzieningen. Het gaat om groepen die tussen wal en schip vallen en/of buiten het bereik of blikveld van officiële instanties vallen, zoals dak- en thuislozen, (ongedocumenteerde) vluchtelingen, afgewezen asielzoekers en mensen die net niet in aanmerking komen voor voeding bij voedselbanken. Vanuit internationale en migrantenkerken vindt er ook hulp plaats aan nieuwkomers door gevestigde migranten of mensen met een migratieachtergrond.

In de enquête is eveneens voorgelegd welke groepen steun vragen bij kerken en diaconale organisaties steun verlenen. Daaruit blijkt dat mensen die financieel in de knel raakten en kerken en diaconale organisaties om hulp vroegen met name te vinden werden onder mensen met schulden: 55% van de respondenten gaf aan deze groep met name te bedienen. Daarnaast vroegen ook mensen zonder betaald werk, alleenstaande ouders en asielzoekers, vluchtelingen of ongedocumenteerden bij bijna de helft van de organisaties om hulp.

8.6 Kenmerken aan de aanpak van armoede

In het kwalitatief onderzoek is in focusgroepen en interviews gevraagd wat kenmerkend is aan de aanpak van armoede door kerken en diaconale organisaties. Ook deze

uitkomsten zijn vervolgens in de enquête voorgelegd aan de respondenten om te achterhalen welke kenmerken het vaakst worden aangemerkt. Het ondersteunen van mensen vanuit vertrouwen, liefde en gelijkwaardigheid wordt relatief het vaakst beschouwd als kenmerkend. Het ondersteunen vanuit Bijbelse kernwaarden (81%), het benaderen van mensen met al hun talenten tekortkomingen (80%), tijd nemen voor mensen met echte aandacht (77%) en laagdrempelige hulp (77%) worden eveneens vaak als kenmerkend gezien.

Tweederde van de respondenten geeft aan dat zij mensen nieuwe kansen blijven bieden (66%). Slechts een klein deel van de respondenten (3%) is het hiermee oneens. Onvoorwaardelijke hulp is kenmerkend voor 61% van de organisaties. Onbekend is wat in deze gevallen de voorwaarden zijn voor hulp. Maatwerk is kenmerkend voor 64% van de organisaties.

Voor 62% van de organisaties is de geboden ondersteuning langdurig en trouw van karakter. Bij ongeveer de helft van de organisaties (52%) is de hulp erop gericht om mensen in gemeenschap te brengen, waarbij de gemeenschap een helende plek vormt waarbinnen problemen kunnen worden verzacht of opgelost.

8.7 Ontwikkelingen en trends

Er zijn veel trends en ontwikkelingen genoemd door respondenten. We beperken ons in deze samenvattende conclusie tot de belangrijkste. Om te beginnen staat armoede hoger op de agenda en er is een toenemende bewustwording dat armoede ook in Nederland een probleem is. Vanuit het diaconaat wordt erop ingezet om kerkleden meer bewust te maken van de problematiek. Verschillende respondenten zien in dit verband een verschuiving van een focus op binnenkerkelijke aangelegenheden naar een oriëntatie op noden in de wereld buiten de kerk.

Meer aandacht voor barmhartigheid en gerechtigheid geldt niet voor alle kerken. Soms is er een gebrek aan kennis over de betekenis en impact van armoede en een gebrek aan bewustzijn over de lokale omvang van het armoedeprobleem. Vanuit een deel van de kerken weten betrokkenen zich geen raad met hoe ze van betekenis kunnen zijn en hoe ze in gesprek kunnen gaan met mensen in armoede.

Binnen de kerkgemeenschap zelf kan er eveneens sprake zijn van armoede. Ook hier blijken er verschillen te zijn tussen kerken. Er is bijvoorbeeld variatie in de mate waarin een diaconie zicht heeft op armoede onder de eigen leden. Doordat armoede nog vaak een taboeonderwerp is en gepaard gaat met gevoelens van schaamte, is het moeilijk te

achterhalen welke leden te kampen hebben met financiële problemen. Dit speelt zowel in gevestigde, witte kerken als in internationale en migrantenkerken. Wel is er bij een deel van de internationale en migrantenkerken ook een ander patroon zichtbaar. Doordat hier armoede vaak breder speelt onder de eigen kerkleden – en soms ook onder predikanten – is er bij bepaalde kerken minder schaamte om erover te spreken. Gemeenteleden herkennen het ook eerder bij anderen, omdat ze er bekend mee zijn. In een gevestigde, overwegend witte kerk staat armoede verder af van veel leden. Binnen internationale en migrantenkerken is er ook zorg voor elkaar om op die manier financiële problemen te verminderen.

Een andere trend is dat kerken en diaconale organisaties de afgelopen jaren langzaamaan steeds meer present zijn in wijken. Zij werken outreachend. Dat wil zeggen, in plaats van af te wachten totdat mensen met een hulpvraag aankloppen, gaan betrokkenen eropaf en worden er verbindingen gelegd met mensen in de wijk. Daarbij worden er allerlei laagdrempelige initiatieven ontplooid. Ook is er een groeiend aantal pioniersplekken in arme buurten en steeds meer moderne stadskloosters waar christelijke leefgemeenschappen zich vestigen die iets willen betekenen voor hun omgeving.

Waar kerken meer present zijn in de wijk zijn ze in het publieke debat veel minder zichtbaar en hoorbaar. In vergelijking met het verleden laten betrokkenen minder hun geluid doorklinken. Er is een zekere voorzichtigheid om zich uit te spreken.

Onder meer doordat veel kerken te maken hebben met een teruglopend ledenaantal, voelen kerken de noodzaak om meer samen te werken met andere partijen. Respondenten zien dat er meer bereidheid en initiatief is om samen te werken met bijvoorbeeld overheden, welzijnsorganisaties, vrijwilligersorganisaties en fondsen. Ook wordt er samengewerkt met ervaringsdeskundigen om hen een stem te geven, maar ook omdat er veel van hen geleerd kan worden over wat mensen in armoede kan helpen. Hoewel kerken in verschillende delen van het land steeds vaker de krachten bundelen – soms ook op regionaal niveau – worden er eveneens knelpunten genoemd in de interkerkelijke samenwerking. Zo wordt bijvoorbeeld aangegeven dat er nog te weinig samenwerking plaatsvindt tussen de gevestigde, witte kerken en internationale en migrantenkerken.

8.8 Verbetersuggesties

Aan de respondenten is gevraagd om verbetersuggesties aan te dragen ten aanzien van de aanpak van armoede. Respondenten pleiten ervoor om meer in te zetten op het verstrekken van duurzame hulp. Met andere woorden, de aandacht zou zich niet moeten

beperken tot het verzachten van de negatieve gevolgen van armoede. Hoewel dit niet onbelangrijk is, is meer inzet nodig op maatregelen die kunnen bijdragen aan het voorkomen, verminderen en oplossen van armoede.

Het is volgens respondenten nodig om meer te investeren in bewustwording over armoede, in activering van kerkleden om zich in te zetten voor mensen in armoede en in een betere signalering van armoede. En hoewel er al veel wordt samengewerkt met andere partijen, is ten derde een blijvende investering in een verdere verdieping van samenwerkingsrelaties nodig. Soms wordt er nog te veel langs elkaar heen gewerkt en te weinig kennis van en bekendheid met andere relevante organisaties waar mee samengewerkt kan worden. Er is eveneens meer te halen uit de samenwerking met ervaringsdeskundigen door onder andere meer te leren van hun ervaringskennis en hen mee te laten beslissen over de besteding van diaconale gelden.

Respondenten noemen verschillende aspecten die verbetering verdienen in de aanpak van armoede. Zo is het nodig dat er praktische informatie wordt gedeeld met vrijwilligers over verschillende toeslagen en regelingen zodat ze beter toegerust zijn om mensen in armoede te ondersteunen die niet bekend zijn met dergelijke regelingen dan wel moeite ondervinden in het aanvraagproces. Daarnaast wordt het belangrijk gevonden om vrijwilligers te trainen om goed door te vragen naar achterliggende problematiek.

Dat vertegenwoordigers van kerken en diaconale organisaties weinig zichtbaar zijn in het publieke debat en te weinig aan belangenbehartiging doen vinden veel respondenten een gemis en pleiten ervoor dat de kerk weer veel meer een agenderende rol op zich neemt door aandacht te vragen voor armoede in Nederland. Ook het belang van lobbyen wordt genoemd. Op deze manier kan de overheid worden beïnvloed om beleidskeuzes te maken die gunstig zijn voor mensen in armoede.

Tot slot wordt er gepleit voor meer aandacht voor doelbereik, impact en effectief werken, ook wel bekend als evidence based werken. Juist omdat er schaarse middelen zijn, er veel mensen in armoede leven en veel van hen nog niet bereikt worden, is het belangrijk dat het geld zo goed mogelijk besteed worden. Deze verbeteringsuggestie impliceert dat kerken en diaconale organisaties zich verdiepen in bestaande kennis over effectieve interventies en bestaande aanpakken evalueren op effectiviteit.

Bronnen

Beer, P. de. (2013) Niets is wat het lijkt. Wat heet armoede? In: *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, (2), p. 24 – 27.

Bolwijn, (2019) *Armoede in Nederland 2019: Onderzoek naar hulpverlening door diaconieën, parochiële caritasinstellingen en andere kerkelijke organisaties in Nederland*, Utrecht: Knooppunt Kerken en Armoede.

CBS (2014) *Kans op armoede: de lage-inkomensgrens in SCP/CBS, Armoedemonitor 2014*. Den Haag: SCP/CBS.

Citizens (2022) *Rapportage Panelonderzoek Armoede. 76% van de invullers zoekt steun bij familie wanneer ze moeilijk rond kunnen komen*. Utrecht: Citizens.

Davelaar, M. & Toorn, J. van den (2010) *Geloof aan het werk. De rol van levensbeschouwelijke organisaties bij het bestrijden van sociale uitsluiting in Rotterdam*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Davelaar, M., Hurkens, H., Opstal, J. van (2017) *Meer dan een dak. Laagdrempelige presentie voor kwetsbare burgers*. Utrecht: Netwerk Dak.

Doorn, L. van, Omlo, J., Etten, Y. van. & Gademan, M. (2019) *Outreaching werken. Basisboek voor werkers in de eerste lijn*. Bussum: Coutinho.

Hart, J., de & Houwelingen, P. van (2018). *Christenen in Nederland. Kerkelijke deelname en christelijke gelovigheid*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Hoff, S., Hulst, B. van, Wildeboer Schut, J.M. & Goderis, B. (2019). *Armoede in kaart 2019*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Lister, R. (2004) A Politics of Recognition and Respect: Involving People with Experience of Poverty in Decision-Making that Affects their Lives. In: Andersen, J., Siim, B. (eds) *The politics of inclusion and empowerment* (p. 116-138). Palgrave Macmillan, London.

Madern, T.E. (2015) *Op weg naar een schuldenvrij leven. Gezond financieel gedrag noodzakelijk om financiële problemen te voorkomen*. Utrecht: Nibud.

Stoppels, S., Meulen, M. van der, Nijboer, J. & Riemer, E. (2020) *Tussenstand pionieren. De impact van pionieren op sociale verbondenheid en geloofsontwikkeling*. Utrecht: Protestantse Kerk.

Noordegraaf, H. (2010) *Deelonderzoek 'Migrantenkerken en armoede in Nederland. Een verkennend onderzoek*. Utrecht: Kerk in Actie.

Omlo, J., Bool, M. & Rensen, P. (2013) *Weten wat werkt. Passend evaluatieonderzoek in het sociale domein*. Amsterdam: SWP.

Omlo, J. (2016) *Wat werkt bij armoede? Wat we kunnen leren van empowerment en de psychologie van de schaarste*. Utrecht: Movisie.

Omlo, J. (2017) *Wat werkt bij outreachend werken? Kansen en dilemma's voor sociale wijkteams*. Utrecht: Movisie.

Omlo, J. (2020) *Burgerparticipatie in onderzoek. Van respondent tot medeonderzoeker*. Utrecht: Movisie.

Soeterik, I., Vlug, J., Hamdi, A., Yohannes, R. & Yassine, D. (2022) *Nauwe banden, meer effect?! Een verkennend onderzoek naar de samenwerking tussen stichting urgente noden (SUN) Nederland, SUN-noodhulpbureaus en islamitische- en christelijke organisaties van gemeenschappen met een migratieachtergrond ten behoeve van de aanpak van armoede, schulden en urgente noden*. Utrecht: Kennisplatform Inclusief Samenleven (KIS).

Toorn, J., van den, Davelaar, M., Hamdi, A., Rechtes, L. & Keulen, M. van (2020) *Omvang en karakter van de maatschappelijke activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Wildeboer Schut, J.M. & Hoff, S. (2022) *Kennisnotitie. Armoede ramingen september 2022: Armoede daalt door maatregelen kabinet, maar structurele aanpak blijft nodig*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bijlage 1

Armoedeonderzoek 2022

Fijn dat u mee doet aan het Armoedeonderzoek 2022, een initiatief van het Knooppunt Kerken en Armoede. De kerken en diaconale organisaties vinden het van groot belang om in beeld te brengen hoe zij betrokken zijn bij hulpverlening aan mensen die financieel in de knel raken in onze samenleving.

Wij waarderen de moeite die u wilt doen om deze vragenlijst **zo compleet mogelijk** in te vullen. Mogelijk zijn bepaalde vragen echter ingewikkeld voor u om te beantwoorden, u weet het antwoord niet, of het kost u teveel tijd. Daar hebben wij begrip voor. Als het u niet lukt om bepaalde vragen te beantwoorden, kunt u deze overslaan. Denkt u er dan wel aan om op het einde van de vragenlijst op **verzenden** te klikken?

Als dank voor het invullen bieden wij u **gratis entree** aan voor de conferentie over armoede die begin 2023 zal worden georganiseerd. Indien u van dit aanbod gebruik wilt maken, kunt u aan het einde van de vragenlijst uw e-mailadres achterlaten.

Voor vragen of opmerkingen over deze vragenlijst kunt u contact opnemen met één van de onderzoekers, Sylvana Robbers, via sylvanarobbers@outlook.com of 06-28458635.

Heel erg bedankt voor uw tijd en moeite!

1. Welke **aanduiding** past het beste bij uw locatie of (afdeling van) uw kerkelijke organisatie?

- ☐ Caritasinstelling, diaconie of korps
- ☐ Pioniersplek
- ☐ Internationale of migrantenkerk
- ☐ Schuldhulpmaatje
- ☐ Inloophuis / buurthuiskamer
- ☐ Wijk- en straatpastoraat

2. Welke **activiteiten** ondernam uw locatie of (afdeling van) uw kerkelijke organisatie op het gebied van armoedebestrijding in 2021?

	Nooit	Zelden	Soms	Vaak	Altijd
Individuele financiële ondersteuning: betalen van specifieke rekeningen (water, gas, elektra, zorg, huur, hypotheek) en/of het verstrekken van renteloze rekeningen	☐	☐	☐	☐	☐
Individuele ondersteuning bij financiële administratie	☐	☐	☐	☐	☐
Ondersteuning bij geldzorgen en coaching naar schuldenvrij leven	☐	☐	☐	☐	☐
Materiële ondersteuning voor eerste levensbehoeften (voorzien in voeding, kleding en onderdak)	☐	☐	☐	☐	☐
Sociaal-emotionele ondersteuning en luisterend oor bieden	☐	☐	☐	☐	☐
	Nooit	Zelden	Soms	Vaak	Altijd

Sociale netwerken van mensen versterken en uitbreiden	☐	☐	☐	☐	☐
Sport, spel en ontspanning mogelijk maken	☐	☐	☐	☐	☐
Begeleiding naar (vrijwilligers) werk en scholing	☐	☐	☐	☐	☐
(Vroeg)signalering van armoede en schulden en het ondernemen van acties om de doelgroep te bereiken	☐	☐	☐	☐	☐
Verwijzing/begeleiding naar instanties of regelingen	☐	☐	☐	☐	☐
Meegaan naar instanties om belangen te behartigen	☐	☐	☐	☐	☐
Nazorg bieden	☐	☐	☐	☐	☐
Politiek beïnvloeden door te lobbyen bij overheden en/of in publieke debatten spreken over armoede en schulden	☐	☐	☐	☐	☐
	Nooit	Zelden	Soms	Vaak	Altijd

Collectieve
ondersteuning (=een
bijdrage
leveren aan
een groep,
organisatie of
project voor
mensen in
armoede,
zoals
voedsel- of
kledingbanken
en
noodfondsen
)

Nooit

Zelden

Soms

Vaak

Altijd

3. Mensen die financieel in de knel raakten en uw locatie of (afdeling van) uw kerkelijke organisatie in 2021 om hulp vroegen, waren met name te vinden onder:

- ☐ Ouderen (65-plussers)
- ☐ Mensen zonder betaald werk
- ☐ Alleenstaande ouders met kinderen
- ☐ Mensen met psychische problemen
- ☐ ZZP'ers en kleine zelfstandigen
- ☐ Mensen met schulden
- ☐ Gezinnen waarin slechts één persoon betaald werk heeft
- ☐ Mensen met een chronische ziekte of beperking
- ☐ Asielzoekers, vluchtelingen of ongedocumenteerden
- ☐ Andere

4. Wat is **kenmerkend** aan de hulp van uw locatie of (afdeling van) uw kerkelijke organisatie?

	Helemaal oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Helemaal eens
Onze ondersteuning is gedreven vanuit Bijbelse kernwaarden als gerechtigheid en barmhertigheid	☐	☐	☐	☐	☐
Onze ondersteuning is langdurig en trouw van karakter	☐	☐	☐	☐	☐
Wij blijven mensen nieuwe kansen bieden	☐	☐	☐	☐	☐
Wij nemen de tijd voor mensen, met echte aandacht	☐	☐	☐	☐	☐
Wij bieden maatwerk	☐	☐	☐	☐	☐
Wij ondersteunen mensen vanuit vertrouwen, liefde en gelijkwaardigheid	☐	☐	☐	☐	☐

	Helemaal oneens	Oneens	Neutraal	Eens	Helemaal eens
Wij benaderen/ontmoeten mensen met al hun talenten en tekortkomingen, en niet alleen maar als mensen in armoede	☐	☐	☐	☐	☐
Wij bieden onvoorwaardelijke hulp	☐	☐	☐	☐	☐
Wij bieden laagdrempelige hulp	☐	☐	☐	☐	☐
Onze hulp is erop gericht om mensen in gemeenschap te brengen; de gemeenschap vormt een helende plek waarbinnen problemen kunnen worden verzacht of opgelost	☐	☐	☐	☐	☐

5. Welk **totaalbedrag** is in 2021 door uw locatie of (afdeling van) uw kerkelijke organisatie uitgegeven aan de ondersteuning van mensen in armoede? Denkt u hierbij aan zowel individuele, collectieve als alle overige ondersteuning.

Reken de financiële steun aan inloophuizen/buurthuis kamers die zijn aangesloten bij het Leger des Heils of Netwerk DAK hier niet mee. Zij vullen zelf deze vragenlijst in.

Indien u de hier gevraagde informatie niet (gemakkelijk) kunt achterhalen, mag u bij de vragen 5, 6 en 7 ook een schatting geven van de bedragen. Geeft u dit dan wel duidelijk in uw antwoorden aan.

Bijvoorbeeld: 10.000 (schatting)

Indien u deze vragenlijst namens Schuldhulpmaatje invult, kunt u de vragen 5 t/m 11 overslaan en uw antwoorden verzenden.

6. Welk deel van het totaalbedrag dat u heeft genoemd bij vraag 5 heeft u in 2021 uitgegeven aan **individuele, financiële hulp** aan personen en/of huishoudens?

7. Welk deel van het totaalbedrag dat u heeft genoemd bij vraag 5 heeft u in 2021 uitgegeven aan **collectieve ondersteuning**?

Collectieve ondersteuning is een bijdrage leveren aan een groep, organisatie of project voor mensen in armoede, zoals voedsel- of kledingbanken en noodfondsen.

Reken de financiële steun aan inloophuizen/buurthuis kamers die zijn aangesloten bij het Leger des Heils of Netwerk DAK hier niet mee. Zij vullen zelf deze vragenlijst in.

8. Hoeveel **hulpvragen** kreeg u in 2021?

U mag een schatting maken van het aantal hulpvragen. Geeft u dit dan in uw antwoord duidelijk aan.

Bijvoorbeeld: 200 (schatting)

9. Wat is uw **verwachting** voor het aantal hulpvragen in 2022 ten opzichte van 2021?

- ☐ Dat aantal neemt flink af
- ☐ Dat aantal neemt een beetje af
- ☐ Dat aantal blijft ongeveer gelijk
- ☐ Dat aantal neemt een beetje toe
- ☐ Dat aantal neemt flink toe
- ☐ Ik weet het niet

10. **Hoeveel mensen** werden er in 2021 door uw locatie of (afdeling van) uw kerkelijke organisatie ingezet bij de ondersteuning van mensen in armoede?

Denkt u hierbij aan zowel betaalde als onbetaalde krachten, zoals diakenen, bestuurders, predikanten en vrijwilligers.

11. **Hoeveel uren** hebben deze mensen in 2021 besteed aan de ondersteuning van mensen in armoede?

U mag een schatting maken van het aantal uren. Geeft u dit dan in uw antwoord duidelijk aan.

Bijvoorbeeld: 1800 (schatting)

12. *Dit was de laatste vraag. Wij danken u heel hartelijk voor uw tijd en moeite.*

Indien u een gratis entreebewijs wilt ontvangen voor de aankomende conferentie over armoede, vult u dan hieronder uw **e-mailadres** in. Uw anonimiteit zal hierbij worden gewaarborgd. De onderzoeker zal uw e-mailadres scheiden van de onderzoeksresultaten.

U kunt nu uw antwoorden verzenden.

